550.013

LXXIII. ÉVF. 1. SZÁM ÖTÖDIK FOLYAM 1957. JANUÁR—MÁRCIUS

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1957

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ, KŐHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: CSŰRY ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár vezetője, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csoportvezetője, RÓZSA GYÖRGY, az Országos Történeti Múzeum munkatársa, WESSETZKY VILMOS, a történettudományok kandidátusa, az Országos Szépművészeti Múzeum munkatársa, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, HEREPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, HOLL BÉLA könyvtáros, Vác, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, SZENTKUTY PÁL tudományos kutató, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MOLNÁR ISTVÁN, a szegedi Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FREY TAMÁSNÉ, a Műszaki Egyetem Könyvtárának munkatársa, PÁLVÖLGYI ENDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, SASVÁRI DEZSŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SZABÓ MARGIT, a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KATUS LÁSZLÓ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MARKOS BÉLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BERECZKY LÁSZLÓ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAJKOSSY GYÖRGYNÉ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400
Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21)

1957 - es köt.!
550.01
44 1.759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM
LXXIII. ÉVFOLYAM
1957

TARTALOM

Berlász Jenő: Az Akadémiai Könyvtár kézirattárának átalakulása 228
Csapodi Csaba: A legrégibb magyar könyvtár belső rendje 14
Csűry István: A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdései 1
Dezsényi Béla: L'abréviation des titres de périodiques 222
Domanovszky Ákos: Nagybetű-használat a címleírásban 325
Fazakas József: A sárvár-újszigeti nyomda papirosai 116
Gombocz István: Az UNESCO könyvtári munkája 209
Haraszthy Gyula: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései 311
Kókay György: Az Ephemerides Vindobonenses (1776—1785) 347
Rózsa György: A Birckenstein-féle metszeteskönyv 25
Scheiber Sándor: Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban 105
Schütz Ödön: Misztótfalusi Kis Miklós szolgálatai az örményeknek 335
Soltész Zoltánné: Blutfogel Boldizsár miniátor 247
V. Windisch Éva: Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből 136

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Borsa Gedeon: Egy budai könyvkereskedő végrendelete 1509-ből 360
Busa Margit: Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokról 379
Csatkai Endre: Kísérletek Sopronban könyomóintézet felállítására 381
Dezsényi Béla—P. Lakatos Éva: Egy téves adat a sajtószabadság napjának történetében 175
Donáth Regina: Néhány adat a cenzúra történetéhez az 1754. évből 375
Durzsa Sándor: Weszprémi István levelei Pray Györgyhöz 166
D. Gál Ágota: Hazai könyvtári kiállításaink történetéhez 388
Gergely Pál: Arany János és az Akadémia Könyvtára 384
Herepei János: A Heltai-nyomda sorsa 55
Herepei János: Hol volt a gyulafehérvári collegium academicum papirosmalma? 364
Herepei János: A legyeződíszes könyvkötés kolozsvári mestere 155
Hernády Ferenc: Öt levél a Pécsi Aurora szerkesztőségi irataiból 172
Holl Béla: Egy névtelen fordító a XVII. században 59
Kókay György: Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez 271
Mátrai László: Egy elfelejtett XVI. századi pszichológus és XVII. századi pseudonym plagizátora: Juan Huarte és Aeschacius Minor (= Joachim Caesar) 265
Mátrai László: Néhány filozófiatörténeti adalék Köleséri Sámuel könyvtárának címjegyzékéhez 374
Molnár István: Eminescu, a könyv szenvedélyes barátja 67
Nagy Dezső: A szegedi Múzeumbarátok Egyesülete és a folyóiratjáró társaság 179
Nagydiósi Gézáné: Női olvasómozgalom a múlt század közepén 66
Péter László—Reguli Ernő: A szegedi Koroknay-nyomda kiadói tevékenysége 275
Soltész Zoltánné: Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok 49
D. Szemző Piroska: Tömörkény István és a Magyar Könyvszemlének szánt cikke 69
Szentkúty Pál: M. Tótfalusi Kis Miklós hazai betűi 63
Szentmihályi János: Czwittinger „Specimen"-jének egyik forrásáról 372
Takács Béla: A második sárospataki nyomda első terméke 171

Tóth András: Budai vonatkozású mű szerzőjének megállapítása ... 61
Trócsányi Zoltán: Még egyszer a rablókiadásokról ... 61
Trócsányi Zoltán: A régi magyar könyvek lapszámozása ... 165
Trócsányi Zoltán: Szerző és nyomdász ... 266
Trócsányi Zoltán: Utolsó kiadás ... 170
Valkó Árisztid: Néhány Corvina visszaajándékozásának történetéhez ... 178
Végh Ferenc: Hoffgreff György életéhez ... 154
Vértesy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa ... 368
Vértesy Miklós: Horváth Gergely ismeretlen XVI. századbeli magyar könyvei 52
Wessetzky Vilmos: Munkamódszerek kérdése az óegyiptomi könyvtártörténetben 47

FIGYELŐ

Barta Gábor: A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlásai ... 419
Csapodi Csaba: Bartoniek Emma (1894—1957) ... 405
Csapodiné Gárdonyi Klára: Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája ... 282
Dezsényi Béla: A svájci sajtóbibliográfia ... 91
Fallenbüchl Zoltán: Régi térképek a helytörténeti kutatás szolgálatában ... 411
Frey Tamásné: A tájékoztató szolgálat határai a tudományos nagykönyvtárakban ... 73
Haraszthy Gyula: A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdéseihez ... 406
Huszti Sándor: A bibliofilia védelmében ... 183
Kutas László: A jugoszláv retrospektív cikkbibliográfia munkálatai ... 416
Kovács Máté: A Magyar Könyvszemle új évfolyamai a korszerű igények tükrében ... 399
Kovács Máté: Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve körül ... 297
Markos Béla: A könyvtári mikrofényképezés és fényképi sokszorosítás szerzői jogi problémái ... 290
Pálvölgyi Endre: A könyvtári tájékoztató szolgálat feladatainak határai ... 82
Pataky Ernő: Gépi adatfeldolgozási módszerek alkalmazása a Magyar Enciklopédia szerkesztésében ... 287
Sasvári Dezső: Tapasztalatok a fűzés nélküli kötés alkalmazásánál az Országos Széchényi Könyvtárban ... 89
Tombor Tibor: Kulturális javak védelme fegyveres összeütközés esetén ... 408
Tóth András: A budapesti Egyetemi Könyvtár kézirattárának újabb szerzeményei ... 186

SZEMLE

Állam- és jogtudományi bibliográfia (Ism. *T. J.*) ... 104
Beliczay András—Windholz Tamás—Galántay Jenő: A vegyi irodalom tájékoztatója (Ism. *Falvay Alfréd*) ... 208
Bibliographie der Schweizer Presse (Ism. *Dezsényi Béla*) ... 422
Bibliographie der versteckten Bibliographien (Ism. *G. A.*) ... 95
A Catalogue of the fifteenth-century books in the University Library Cambridge (Ism. *Borsa Gedeon*) ... 193
Chwalewik, Edward: Exlibrisy polskie (Ism. *Galambos Ferenc*) ... 429
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1955. (Ism. *Szabó Györgyné*) ... 204
Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954. (Ism. *Pajkossy Györgyné*) ... 103
Dresler, Adolf: Die älteste periodische Zeitung und Zeitschrift (Ism. *Kókay György*) ... 94
Eybel, Hans-Werner: Die Technik des Leihbuchhandels (Ism. *Tauber Anna*) 429
Folyóiratjegyzék az 1957-ben járó folyóiratokról (Ism. *Nagydiósi Gézáné*) ... 426
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, IV. (Ism. *Bereczky László*) ... 100
Fuchs, Hermann: Kommentar der Instruktionen für die alphabetischen Kataloge (Ism. *Domanovszky Ákos*) ... 430
Grada za bibliografiju jugoslavenske periodike (Ism. *Katus László*) ... 96
Handbook on the international exchange of publications (Ism. *Gombocz István*) 195
Három bolgár bibliográfiai kiadvány (Ism. *Markos Béla*) ... 97
Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban (Ism. *Rázsó Gyula*) ... 307

Kunze, Horst : Bibliotheksverwaltungslehre (Ism. *Szabó Margit)* 302
Larsen, Knud : Les services bibliographiques nationaux (Ism. *Szabó Margit)* 92
Lingenberg, Walter : Über die Anwendung von Lochkartenverfahren in Bibliotheken (Ism. *Hajdu Elemérné)* 428
Néhány szó az „egyetemi" bibliográfiákról (Ism. *Szentmihályi János)* 305
Osborn, Andrew D. : Serial Publications (Ism. *Pajkossy Györgyné)* 427
Polzovics Iván : Differenzierung der Dokumentationsarbeit für spezielle Fachthemen in der Technischen Landesbibliothek Budapest (Ism. *Simon Mária Anna)* 304
A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 1955. (Ism. *Tóth András)* 102
Ritter, François : Histoire de l'imprimerie alsacienne aux XVe et XVIe siècles (Ism. *Süveges Ilona)* 192
Sallai István—Sebestyén Géza : A könyvtáros kézikönyve (Ism. *Domanovszky Ákos)* 198
Szokurova, M. V. : Obscsie bibliografii ruszszkih knig — Maskova, M. V. — Szokurova, M. V. : Obscsie bibliografii ruszszkih periodicseszkih (Ism. *Wendelin Lídia)* 423
World List of Scientific Periodicals (Ism. *Rau Jenő)* 420

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

43996/58 — Akadémiai Nyomda — Felelős vezető: Bernát György

A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdései

1. Eredmények és tanulságok

Történeti visszapillantás

E tanulmány megírására részint azok az eredmények ösztönöznek, amelyek a hazai nagy tudományos könyvtárak sorozatos módszertani felülvizsgálatának hatására eddig létrejöttek, részint pedig az az igény, amely hasonló felülvizsgálatok további folytatása iránt magukban a könyvtárakban jelentkezik. Ennek előrebocsátása azért látszott szükségesnek, mert a további teendők, módszerek és szempontok kidolgozása megköveteli az eddigi tapasztalatok együttes elemző értékelését. Mivel pedig — a dolog természetéből következően — több figyelmet kell fordítanunk a könyvtárvizsgálat hiányainak, mint pozitív vonásainak elemzésére, előre el kell hárítanunk azt a hamis látszatot, mintha annak eddigi eredményeit, értékeit kedvezőtlenül ítélnénk meg. Elöljáróban kell megemlítenünk azt is, hogy nem szándékozunk a felülvizsgálat valamennyi formájával (pl. a felettes szervek vagy hálózati központok hivatalos tisztéből folyó rendszeres ellenőrzéssel) foglalkozni, bár arra törekszünk, hogy leszűrhető eredményeink a könyvtárvizsgálat minden szintjén értékesíthetők legyenek. Érdeklődésünk a könyvtári munka tudományos igényű elemzésére, a hivatalvizsgálat keretein túlmutató szakértői tanulmányozására összpontosul.

Ilyen tudományos igényű felülvizsgálatra hazánkban először 1951 őszén került sor, ekkor vizsgálta meg a Népművelési Minisztérium megbízásából Kovács Máté elnökletével egy tíztagú szakértői bizottság a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárat, majd egy másik bizottság — ugyancsak Kovács Máté vezetésével, de a Közoktatásügyi Minisztérium megbízása alapján — a Szegedi Tudományegyetem Könyvtárát. Ettől számíthatjuk a hazai könyvtárvizsgálatok első, 1952 közepéig terjedő szakaszát, amelynek folyamán további öt egyetemi könyvtár (Budapest, Debrecen, Pécs, a Műszaki és a Közgazdaságtudományi) és az Országos Széchényi Könyvtár helyzetének és működésének felmérésére került sor. A vizsgálat mindenik esetben a Közoktatásügyi Minisztérium kezdeményezésére és az akkor még működő szakmai felügyeleti szerv, az Országos Könyvtári Központ tevékeny együttműködésével ment végbe.

1951 és különösen 1952 nagy tudományos könyvtáraink erőteljes fejlesztésének évei, érthető tehát, ha a felettes hatóságok éppen ekkor igyekeztek alaposan megismerkedni a gondjaikra bízott intézményekkel, javítani munkájukat, és az addigi — jórészt adminisztratív — irányítás helyett, működésüket korszerű könyvtárpolitikai alapon ellátni. A könyvtárügyet újonnan szabályozó 1952. évi minisztertanácsi határozat megszüntette a szakmai felügyelet addigi rendszerét, de egészen az 1956-os könyvtári alaprendelet megjelenéséig nem történt megfelelő gondoskodás annak továbbviteléről,

4864
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

egyértelmű átruházásáról. Ennek hatását a felülvizsgálatok történetén is végigkövethetjük: további rendszeres felülvizsgálati tevékenységre 1954 végéig nagy tudományos könyvtáraink vonalán nem került sor. (Mindössze néhány alkalomszerű akcióról van tudomásunk, mint amilyen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának felülvizsgálata volt 1953-ban.) A Népművelésügyi Minisztérium ugyanis csak lépésről lépésre vehette föl az 1952-ben elejtett fonalat, vállalhatott magára bizonyos szakmai felügyeleti funkciókat. Úgy, amint azt az élet diktálta, hiszen a különféle tárcák alá tartozó könyvtárak gondozását nem ruházták rá egyértelmű jogszabályok, míg végül 1956 elején a könyvtári alaprendelet hivatalosan is megállapította a N. M. szakfelügyeleti jogkörét. 1954 októberétől eddig az időpontig hét nagyobbarányú felülvizsgálat anyaga áll rendelkezésünkre. (Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtára, Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár szerzeményezési munkája, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és Szeged könyvtárügye.)

Az említett két időszak folyamán tehát sor került úgyszólván valamennyi lényeges nagykönyvtár működésének megvizsgálására, sőt bizonyos szempontból összetartozó könyvtárak helyzetének csoportos felmérésére is történt kísérlet (Szeged). A könyvtárvizsgálatok részletes történetének megírása nem feladatunk, s így azok felsorolásában sem törekedtünk teljességre. Ahhoz azonban, hogy elvi, módszertani szempontból megbízható tanulságokat vonjunk le, a fenti összeállításban szereplő könyvtárak megvizsgálásának dokumentumai is elegendő anyagot szolgáltatnak.[1]

Célok

A hazai könyvtárvizsgálatok céljaira és indítékára már az eddig előadottak is utalnak. Azokat minden alkalommal valamelyik felettes hatóság rendelte el és szervezte meg, éspedig elsősorban azért, hogy betekintést nyerjen a könyvtárak munkájába, felmérje eredményeiket, működésük gátló tényezőit, valamint azt is, hogyan valósulnak meg a gyakorlatban az általa kiadott könyvtárpolitikai, módszertani, szervezeti, ügyviteli stb. irányelvek, utasítások. Már említettük, hogy a vizsgálatokra a konkrét hazai szükségletek számbavételével került sor, a követendő szempontok és módszerek tekintetében azonban mindjárt a kezdet kezdetén hasznos segítséget nyújtottak a szovjet könyvtárügy idevágó tapasztalatai. Szovjet útmutatásokból merítették a könyvtárügy irányítói azt az ösztönzést is, hogy szakítani kell az ellenőrzés hivatalvizsgálatszerű, terméketlen formájával, és hogy nem elegendő a megvizsgált szerv hibáinak feltárása: saját munkájukra vonatkozólag is le kell vonniok a megfelelő tanulságokat. „A könyvtári munka megvizsgálása — írja Potapov — módot ad a vezető szerveknek ahhoz, hogy ellenőrizzék saját

[1] A felsorolt könyvtárak felülvizsgálati jelentéseit részint a Népművelési Minisztérium Könyvtári Főosztálya, részint pedig az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztálya volt szíves a szerző rendelkezésére bocsátani. További értékes tájékoztatással szolgáltak az érintett könyvtárak vezetői, valamint Kovács Máté, a egyetemi tanár és Havasi Zoltán, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem rektorhelyettese. Néhány felülvizsgálatba a szerző személyes részvétel alapján nyert betekintést.

határozataik helyességét, reális voltát, életképességét és meghatározhassák, hogy határozataik mennyire konkrétek, teljesek, mennyire érthetők a könyvtári dolgozók számára a különböző utasítások, irányelvek, instrukciók."[2]

Való, hogy a tájékozódás igénye nem szorította háttérbe a segítő, javító szándékot. Így kívánták ezt a vizsgálatok elrendelői, és a kartársiasság, a közös célok szolgálata szellemében látták el tisztüket a kiküldött szakértői bizottságok is. Az a tény azonban, hogy a kezdeményezés minden esetben felülről indult ki, kétségtelenül rányomta bélyegét a vizsgálati szempontokra, és még inkább az érintett könyvtárak viszonyulására. A könyvtárak általában nem idegenkedtek ugyan a felülvizsgálat gondolatától, várakozásteljes izgalommal fogadták a kiküldött bizottságokat, és a dolgozók, főként a vezetői beosztásúak, meg is adták a tőlük kért segítséget. De nem alakult ki a tevékeny együttműködés szelleme, némelyek időrablónak találták a vizsgálatot, és az értékelésnél nem egyszer nézeteltérések támadtak, s a könyvtárosok keserű szájízzel távoztak a felülvizsgálati jelentés felolvasásáról.[3]

Persze, más kérdés, adva voltak-e egyáltalán a feltételei a könyvtárvizsgálat egyéb lehetőségeinek, ezek között is a saját kezdeményezésen alapuló, a könyvtárak által megadott szempontokból kiinduló tudományos felmérésnek. Véleményünk szerint nem. A könyvtárvizsgálatok első, 1952 előtti szakaszában könyvtáraink többsége még csak tanulmányozta, próbálgatta a ma már széltében alkalmazott új módszereket és lehetőségeket, a másodikban pedig főleg egyes újabb alapítású vagy más nehézségekkel küzdő, segítségre szoruló könyvtárak helyzetének felmérésére került sor. A Szegedi Egyetemi Könyvtár 1951-ben még „kézzel írja a katalóguslapokat, mindegyiket külön-külön. (A lapok eltérő mérete eleve lehetetlenné tette a sokszorosítást.)"[4] A Pécsi Egyetemi Könyvtár 1952-ben elemi iskolai végzettségű dolgozót foglalkoztatott szakozói munkakörben.[5] A Kertészeti Főiskola Könyvtára könyvkötőműhelyét az olvasóteremben rendezte be.[6] A szegedi Somogyi Könyvtár szervezésbeli járatlanságára jellemző az a mód, ahogy egymással igen kevéssé rokon munkaköröket kapcsolt össze egy-egy csoport feladataként. (Feldolgozó-módszertani és szerzeményező-olvasószolgálati csoport)[7]. Ilyen körülmények között mind a működés szakmai alapfeltételeinek biztosítása és előmozdítása, mind a könyvtárpolitikai törekvések kellően magyarázták és indokolták a felülről kiinduló kezdeményezést, fejlődésünk mai fokán azonban helyes, ha megfontoljuk és értékesítjük a fent említett tanulságokat.

[2] Potapov, M.: *Hogyan ellenőrizzük a könyvtárak munkáját.* (Kak proverjat rabotu bibliotek.) Bibliotekar', 1951, 10. sz. 34—39. l. [Bp. 1951, Házi sokszorosítás.] |OKK szakfordítás, 510.| 1. l.

[3] A felülvizsgálatok fogadtatására, hatására és eredményeire vonatkozó értesüléseket részint személyes tapasztalat útján, részint az alábbi könyvtárak vezetőinek szíves levélbeli tájékoztatásaiból szereztük: Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapesti, Pécsi és Szegedi Egyetemi Könyvtár, a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, valamint a gödöllői Agrártudományi Egyetem Könyvtára.

[4] *Jelentés a Szegedi Egyetemi Könyvtár felülvizsgálásáról.* 1951. december 13—14. |Féloldalas gépírás.| 15. l.

[5] *A Pécsi Egyetemi Könyvtár felülvizsgálata.* 1952. május 6—9. |Féloldalas gépírás.| 34. l.

[6] *Jelentés a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Könyvtárának felülvizsgálatáról.* 1955. febr. 17—márc. 22. Bp. 1955, Népművelési Minisztérium. Tudományos könyvtári és módszertani osztály. |Sokszorosítás.| 12. l.

[7] *Jelentés Szeged megyei jogú város könyvtárügyének felülvizsgálatáról.* 1955. dec. 5—10. Népművelési Minisztérium Könyvtári Főosztálya. |Féloldalas gépírás.| 24. l.

Módszerek

Történetileg hasonlóan indokolt szempontok érvényesültek a felülvizsgálatok módszereinek kialakításában, a vizsgálat során elemzendő problémák és munkaterületek kijelölésében, valamint a munkábaállított szakértői bizottságok összeállításában is. A módszerek már a kezdet kezdetén kialakultak, és mindvégig lényegesebb módosítás nélkül érvényesültek. A felülvizsgálatra kiküldött bizottság elnökét és javaslatára annak tagjait a felettes hatóság, illetőleg a szakfelügyeleti szerv (az első szakaszban főleg a Közoktatásügyi, a másodikban a Népművelési Minisztérium) jelölte ki, éspedig a megvizsgálandó könyvtár nagyságával arányos létszámban (6—12 fő). Mindig jelen volt a vizsgálatot elrendelő hatóság képviselője. Az elnök és a tagok megválasztásánál arra törekedtek, hogy a megvizsgálandó működési területek mindenikére jusson lehetőleg egy-egy megfelelő szakember. A fejtegetéseink alapjául szolgáló 15 felülvizsgálaton résztvett 75 személy közül 16 a különféle minisztériumokat és felügyeleti szerveket képviselte, 47 volt a könyvtári és 12 az egyéb szakemberek száma. Ez utóbbi szakemberek csaknem kivétel nélkül a könyvtárat fenntartó vagy annak használatában érdekelt intézmények képviselői voltak, tehát nem mérnökök, szervezési vagy pénzügyi szakértők, akik pedig igen jó szolgálatot tehettek volna az ügy érdekében. Feltűnő a könyvtárosok nagyonis magas száma. Az említett 47 könyvtáros közül nyilvánvalóan csak egynéhány tekinthető specialistának a könyvtári munka üzemszervezési, kultúrpolitikai vonatkozásaiban, vagy alkalmasnak a közkeletű módszerek és ismeretek alkotójellegű továbbfejlesztésére, a vizsgált terület tudományos igényű elemzésére. Mégis helyeselnünk kell a minél több könyvtáros bevonásának módszerét: így vált lehetővé, hogy végül is kiválasztódjék a könyvtárvizsgálatok törzskara. Emellett elsőrangú lehetőség nyílt a tapasztalatcserére: nemcsak a megvizsgált könyvtárat ismerhették meg a kevésbé tájékozottak, hanem sokat tanulhattak a legképzettebb bizottsági tagoktól. Persze, a könyvtárvizsgálat tapasztalatcsere jellegének a továbbiakban mindinkább háttérbe kell szorulnia.

Helyes volt a vizsgálatok menete és módszere is: az, hogy mindenekelőtt a könyvtári kollektívát tájékoztatták a vizsgálat céljáról, majd a bizottság kidolgozott munkaterv alapján látott hozzá feladatához. Maga a vizsgálat a következő menetben folyt le:

1. Az általános tájékozódást célzó megbeszélés a könyvtár vezetőjével.

2. A részterületek helyszíni tanulmányozása és a referátumok elkészítése.

3. A bizottság összeegyezteti a rész-referátumokat, és kialakítja a felülvizsgálati jelentés szövegét. Minden megállapítás és javaslat a bizottság kollektív állásfoglalásaként jön létre.

4. A jelentés megvitatása a könyvtár vezetőjével, ennek alapján esetleges módosítások.

5. A jelentés ismertetése és megvitatása a könyvtár egész kollektívájának részvételével.

Keveselljük azonban a vizsgálatokra fordított időt, főként ami annak előkészítő stádiumát (tervezés, adatok, dokumentumok gyűjtése) és a jelentések, javaslatok kidolgozását illeti.

A vizsgálat területei

Az első két felülvizsgálat bizottságának[8] köszönhetjük a tanulmányozandó problémák, jelenségek és munkaterületek kijelölését és a bizottságok munkamegosztásának, a jelentések szerkezetének ezekhez mért kialakítását. Csekély változtatásokkal a területnek ezt a felosztását tették magukévá a későbbi bizottságok is :

1. A könyvtár feladatai.
2. Története, mai helyzete, további perspektívái.
3. Vezetés, ügyintézés.
4. Munkaszervezet, tervezés, ellenőrzés.
5. Hálózati munka. Központ és fiókok.
6. Személyzet.
7. Gyűjtőkör, könyvállomány, gyarapítás.
8. Feldolgozás, katalógusok.
9. Olvasószolgálat.
10. Bibliográfiai és tudományos munka, szakmai képzés.
11. A könyvtár kapcsolatai más szervekkel.

Csak szórványosan találkozunk e felsorolásban nem szereplő kérdések behatóbb vizsgálatával. (Könyvtári helyzet a területen 3, a forgalom és az olvasók összetételének elemzése 4, ill. 1, könyvtári propaganda 5, politikai munka 2, épület 5, felszerelés, technika 1, különgyűjtemények 3, raktározás 4, módszertani munka 3, csere 1 alkalommal.) Alig részesültek figyelemben a pénzügyi problémák s a könyvtárközi együttműködés kérdései, nem vizsgálták meg technikai szempontból s a korszerű üzemszervezés igényével az épület és a technikai felszerelés fejlesztésének lehetőségeit, a munkafolyamatok, az ellenőrzés és a statisztika rendszerének elemzése nem volt elég mélyreható, és így tovább.

Igen beszédes a következetesen megvizsgált és az elhanyagolt vagy éppen mellőzött területeknek ez az összevetése. Az eddigi vizsgálatok jellegéből, célkitűzéseiből logikusan következett egyrészt a könyvtárpolitikai vonatkozású kérdéscsoportok elsőbbsége a módszertani, üzemszervezési és technikai vonatkozásokhoz képest, másrészt az az igény, hogy az alapvető könyvtári munkaterületek (gyarapítás, feldolgozás, olvasószolgálat) vizsgálata során főként a szakmai ismeretek elterjesztése és országosan egységes eljárások propagálása kerüljön előtérbe. Valóban ez a történetileg helyes sorrend. Mindaddig, amíg a könyvtárak jellegét, működési területükhöz mért funkcióit és feladatkörét az országos hálózatban szilárd elvi alapon nem tisztázták, iránytalan tapogatózás lett volna egyes kiragadott munkaterületek mélyrehatóbb elemzése. Csak most, miután az egyes könyvtárak működésének egészét felmértük és értékeltük, miután — nagyrészt éppen a felülvizsgálatok hatására — a munka szakismereti megalapozása megtörtént, vállalkozhatunk szűkebb területek, egyes igényesebb vagy bonyolultabb kérdéscsoportok tanulmányozására.[9]

[8] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár : 1951. nov., Szegedi Egyetemi Könyvtár : 1951. dec.

[9] A vizsgálat szempontjából érdekes területek felsorolásában nem törekedtünk teljességre. Bővebbet : TAUBER, Maurice F. : *Surveys by librarians.* College and Research Libraries, 15. vol. 1954. 192—193. l.

Amit elmulasztottunk

Az eddig végrehajtott vizsgálatok célkitűzéseit, módszereit, a kiküldött bizottságok összetételét és a vizsgált munkaterületek kijelölését illetőleg összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy azok teljes összhangban voltak könyvtárügyünk történetileg meghatározott állapotával, és jól körülhatárolható, egységes vonásaik átgondolt, következetes könyvtárpolitikai törekvések eredményeiként alakultak ki. Ha fel is hívtuk a figyelmet a tevékenység bizonyos egyoldalúságaira, igyekeztünk kimutatni ezek indokait, történeti szükségszerűségét. Hiányos lenne azonban az értékelés, ha rá nem mutatnánk a vizsgálatok néhány történetileg nem magyarázható fogyatékosságára.

Főleg a felülvizsgálati javaslatok végrehajtásával kapcsolatban kell néhány észrevételt tennünk. A megkérdezett könyvtárvezetők egyöntetűen kiemelték tájékoztatásukban, hogy a költségkihatásokkal járó javaslatokat általában nem sikerült megvalósítani. Ez egyrészt a reális anyagi helyzet gondosabb mérlegelésére figyelmeztet, másrészt pedig arra, hogy a vizsgálatot elrendelő szerveknek nemcsak az elvi, hanem a pénzügyi tanulságokat is érvényre kellett volna juttatniok. Némely javaslat pedig a végrehajtás ellenőrzésének hiányában maradt jámbor szándék, vagy helytelen értelmezés alapján rossz vágányra terelődött. Mindössze három olyan esetről van tudomásunk, amikor másodszori felülvizsgálat derítette föl az előző óta elért eredményeket, és egy olyan esetről, amikor a vizsgáló bizottság tagjai a könyvtárvezető meghívására később ismét látogatást tettek a megvizsgált könyvtárban. Pedig éppen a könyvtárak munkájának másodszori megvizsgálása adta volna meg a lehetőséget a könyvtári vezetés és a minisztériumi felügyelet tevékenységének behatóbb elemzésére és értékelésére.

Még 1952-ben felmerült az a gondolat, hogy a felülvizsgálati jelentések alapján összefoglaló helyzetképet kellene rajzolni a magyar könyvtárügyről, általánosítani a jó tapasztalatokat és a generálisan alkalmazható javaslatokat. Ilyen központi értékelés máig sem készült, pedig három szempontból is hasznos lenne : a) Növelné a felettes szervek tájékozottságát, és áttekinthetőbbé tenné a könyvtárügy élő problémáit. b) Publikálása esetén előmozdítaná a vizsgálati eredmények közkincsé tételét. c) Hozzájárulna éppen a könyvtárvizsgálatok során annyira nélkülözött normatívák kialakításához. (Pl. a lakosság és könyvállomány, lakosság és könyvtárhasználat kívánatos aránya, a könyvtári költségvetés helyes megoszlása, minimális szakmai vagy technikai szint könyvtártípusonként stb.) Ilyen normatívák hiányában a könyvtárvizsgálatok során a kelleténél jobban érvényesülhetnek a szubjektív mozzanatok.

Eredmények

E módszertani felülvizsgálatok kétségtelenül a hazai könyvtárügy újabb fejlődését leginkább előmozdító tényezők egyikének tekinthetők. Kedvező hatásuk a könyvtári munka úgyszólván valamennyi területén kimutatható. Itt azonban elég, ha csak azokat az eredményeket említjük, amelyek legszorosabban összefüggenek a felülvizsgálati módszer sajátosságaival.

1. „Érvényesültek a kívülálló szakemberek napi munkától és munkafeladatoktól nem befolyásolt nézőpontjai."[10] A helyi hagyományoktól és korlátoktól mentes szemlélet hatolt be könyvtárainkba.

2. Az elismert tekintélyek figyelme versengésre, munkájuknak a javaslatokon is túlmenő megjavítására ösztönözte a könyvtárosokat.

3. A haladó irányelvek, korszerű módszerek és egységes eljárások terjesztése szempontjából igen termékeny volt az a lehetőség, hogy a legjobb szakemberek személyesen, a helyi adottságokra támaszkodva adhatták elő javaslataikat.

4. Élményszerűbbé vált az egyes könyvtárak munkájának értékelése.

5. A bizottságok tekintélyük súlyával is előmozdították egyes fogósabb problémák, konkrét nehézségek megoldását.

Még szaporíthatnánk és konkrétumokkal is kiegészíthetnénk a könyvtárvizsgálatok vívmányainak számát.[11] Helyesebb azonban, ha ezt a fentebb hiányolt, összefoglaló referátum elkészítőjére bízva, hatodikként a legfontosabb vívmányt emeljük ki: az egyes könyvtárak, sőt könyvtárhálózatok társadalmi szerepének tisztázását. Utólag talán természetesnek látszhat, de a már jellemzett kezdeti viszonyok között, a szükséges magyar könyvtárelméleti szakirodalom hiányában, tiszteletre méltó könyvtárpolitikai érzékre, elvi éleslátásra vall az a szemlélet, amely a könyvtárnak mint egésznek, mint meghatározott társadalmi funkciót betöltő intézménynek vizsgálatát állította az érdeklődés előterébe. Ennek köszönhető, hogy a vizsgálatok során a részletek is helyes megvilágítást nyertek, hogy könyvtártani sémák helyett az egyes könyvtárak sajátos viszonyainak megfelelő javaslatok segítették elő a helyi problémák megoldását. Ez adott ösztönzést az egyes könyvtáraknak funkciójuk, gyűjtőkörük elemzésére, arra, hogy megtalálják szerepüket működési területükön, de a felettes szerveknek is a fejlesztés és hálózatszervezés elvi alapjainak kidolgozására.[12] És végül: ez az a terület, amelyen a hazai módszertani felülvizsgálatok többet tudtak nyújtani, mint egyes nyugati országok megfelelő hagyományokkal rendelkező és fejlett módszereken alapuló könyvtárvizsgálatai. A könyvtárak társadalmi szerepének elemzése a vizsgálatok során ott meglehetősen háttérbe szorul, egyéb irányú értékes, főleg módszertani tapasztalataikból azonban sokat meríthetünk, és néhányat e fejtegetések során is felhasználunk.

[10] Idézet VARJAS Béla 1956. ápr. 7-én kelt leveléből.

[11] Pl. a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára a felülvizsgáló bizottságtól nyert támogatást szakkönyvtári funkciójának kiépítéséhez, a gödöllői Agrártudományi Egyetem Könyvtára a vizsgálati jelentés felhasználásával tudta meggyőzni felettes szerveit a fejlesztés bizonyos alapfeltételeinek szükségéről, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának életében a felülvizsgálat után s részben annak eredményeként gyökeresen új fejlődés indult meg, és így tovább.

[12] Nem kívánjuk e tekintetben az egész érdemet a könyvtárvizsgálatoknak tulajdonítani. A magyar könyvtárügy elvi alapjainak, korszerű szervezetének kidolgozása egyaránt foglalkoztatta kultúrpolitikánk felelős vezetőit és a könyvtárosok széles rétegeit. KOVÁCS Mátéának *A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései* c. tanulmánya (A Debreceni Kossuth L. Tud. Egyetem Könyvtárának Évkönyve, 1953. 59–136. l.) a társadalmi funkció elemzésével jelentős mértékben előrevitte a hálózati problémák megoldását.

2. A könyvtárvizsgálat időszerű feladatai és módszerei

Eltérnénk kitűzött célunktól, ha a könyvtárvizsgálattal kapcsolatos tudnivalókat itt próbálnánk összefoglalni és rendszerezni. Ez monografikus igényű vállalkozás volna.[13] Viszont az alapvető szempontok, módszerek és eljárások körvonalazása nélkül nehéz lenne javaslatot tenni a konkrét teendőkre, és az eddigi eljárások revíziója sem lenne teljes. A továbbiakban tehát a könyvtárvizsgálatnak főként azokra a lehetőségeire kívánunk rámutatni, amelyekkel eddig nem éltünk vagy nem élhettünk eléggé, illetőleg amelyeknek értékesítése most válik időszerűvé. (Emellett azonban, aktualitásuktól függetlenül, néhány általánosságot is érintenünk kell, hiszen hazai viszonylatban először itt kerül sor az egész problémakör áttekintésére.)

Már az előzőekben többször is utaltunk arra, hogy a megváltozott körülmények a könyvtárvizsgálatot is új feladatok elé állítják. Ebből a szempontból fejlődésünk jelenlegi fokára az jellemző, hogy a könyvtárak funkcióit, az országos könyvtári szervezet keretében és működési területükön betöltendő szerepüket törvényerejű rendelet szabályozza, és hogy szakismereti, módszertani téren is jelentős haladás mutatkozik. A vizsgálatok során tehát többé nem annyira a könyvtárpolitikai alapok alkotójellegű földerítésére, mint inkább érvényes rendelkezések megvalósulásának ellenőrzésére lesz szükség. Ismeretterjesztés helyett több idő jut a konkrét tényezők elemzésére, több készséggel találkozunk igényesebb javaslatok végrehajtására. Előtérbe kerülhet a megnövekedett feladatokhoz mért pénzügyi, technikai és szervezésbeli feltételek megvizsgálása. A vizsgálatok hatásának, a javaslatok végrehajtásának ismételt vizsgálatok formájában történő ellenőrzése is lehetővé, sőt szükségessé válik a Népművelési Minisztérium szakmai felügyeleti jogkörének gyakorlása során.

A könyvtárvizsgálat fogalmának és rendeltetésének tágabb értelmezése

A fentebb ismertetett gyakorlat alapján úgy határozhatnánk meg a könyvtárvizsgálatot, mint a felettes szervek szakértők bevonásával végrehajtott tájékozódó és ellenőrző tevékenységét, pontosabban: az ellenőrzés fejlettebb formáját, amely a tájékozódást összekapcsolja a vizsgált intézmény működésének előmozdításával és az ellenőrző szerv tevékenységének revíziójával. A kedvező tapasztalatok arra ösztönöznek, hogy a könyvtárügy kormányzásának e módszerét továbbra se ejtsük el, sőt tegyük intézményesebbé. Mégis azt kell mondanunk, hogy a könyvtárvizsgálat ennél több lehetőséget rejt magában, amelynek kiaknázása érdekében a fentinél általánosabb meghatározásból kell kiindulnunk. McDiarmid szerint a könyvtárvizsgálat a könyvtári viszonyok gondos, kritikai és ténybeli elemzése, a könyvtárról szóló tájékoztatás eszköze, amely a tények elemzése és interpretációja révén jövendő tökéletesbítések alapjául szolgál.[14] E tömör, de kimerítő meghatározás nézetünk szerint a könyvtárvizsgálat valamennyi lehetőségére és válfajára alkalmazható, és annak rendeltetése, különböző célkitűzései tekintetében sem szab korlátokat. Így a fent jellemzett kormányzati célok szolgálata mellett

[13] A téma teljes kifejtésére nézve l.: McDiarmid, E. W.: *The library survey.* Problems and methods. Chicago, 1940. American Library Ass. XV, 244. l.

[14] Kivonatos fordítás *i. m.* 2. l.-ról.

az egyes könyvtárak belső szükségleteihez mért és azok érdekében igényelt könyvtárvizsgálati feladatokat is kellő hangsúlyhoz juttatja.[15] Hazai viszonyainknak megfelelően főként az alábbi három igény kielégítésére gondolunk :

1. Üzemszervezési vagy műszaki vonatkozásban, sőt a szűkebb könyvtári szakterületen is, gyakran merülnek fel olyan problémák, amelyekre a könyvtár munkatársai között nincs megfelelő specialista. Ilyen esetben a feladatok sokrétűségéhez és arányaihoz mért korszerű, technikailag szakszerűen, illetőleg tudományosan megalapozott megoldás csak külső erők bevonásával érhető el.

2. Az egyes könyvtárak anyagi ellátottsága, személyi és technikai fejlesztésének mértéke ma még sokban függ a könyvtárvezető élelmességétől vagy a fenntartó szerv megértésétől. Ugyanilyen esetlegességek módosítják az egyes könyvtárak működésének megítélését is. Nyilvánvaló, hogy az elfogulatlan külső szakértők jó szolgálatot tehetnek a könyvtáraknak mind a közvélemény és a felettes szervek tájékoztatása, mind pedig érdekeik, szükségleteik támogatása terén.

3. A könyvtermelés és az olvasói igények differenciálódása a könyvtári szolgáltatások és ezek módszerbeli, technikai és egyéb feltételeinek állandó fejlesztését teszi szükségessé. Viszont ugyanez a munka intenzitásának állandó növelésére, nem ritkán maximális erőkifejtésre kényszeríti a személyzetet. Így a napi feladatok terhe alatt legtöbbször épp arra nem jut idő, ami e terhek csökkentéséhez s egyben a munka színvonalbeli emeléséhez elengedhetetlen : a feladatok elmélyedő átgondolására, új megoldások keresésére, a könyvtári szakirodalommal és technikával való lépéstartásra. E kedvezőtlen körülmény leküzdése terén sokat várhatunk az önerőből végzett belső felmérések rendszeresítésétől, amelyek mintegy kényszerítenék a könyvtári kollektívát arra, hogy saját problémáiban jobban elmélyedjen.

Az a készség, amellyel könyvtáraink a hozzájuk tapasztalatcserére vagy más céllal ellátogató kartársakat fogadják, arra utal, hogy az említett igények valóban élnek is a köztudatban. És a könyvtárvizsgálat szerepkörének kiterjesztése révén ez a készség a vizsgálathoz való viszonyulásra is átvihető. A személyzet érdekelt félként vehet részt a vizsgálatban, önként kialakul az oly szükséges kooperatív légkör, szívesebben rászánják az időt és fáradságot mind a vizsgálatra magára, mind pedig a felvetődő javaslatok végrehajtására.

A könyvtárvizsgálat típusai. Kik végezzék?

A célkitűzések fenti tisztázásával egyben a könyvtárvizsgálat két alapformáját is megjelöltük. Nyilvánvaló tartalmi és módszerbeli eltérések jönnek létre aszerint, hogy ki a kezdeményező fél : valamely felettes hatóság-e vagy maga a könyvtár. De e két lehetőségen belül is célszerű, ha megkeressük a vizsgálat közvetlen rendeltetésének, valamint a vizsgálandó területek jellegének leginkább megfelelő formát. A vizsgálat tárgya lehet :

1. a könyvtár életének egy problémája (pl. személyi politika, műszaki fejlesztés),

2. valamely szűkebb munkaterület,

[15] Vö. HOWARD, Paul : *Consequences of management surveys.* Library Trends, 2. vol. 1954. 428. l. — MORRIS, T. D. : *The management consultant in the library.* College and Research Libraries, 15. vol. 1954. 198. l.

3. egy nap munkája a könyvtár egészében vagy valamely munkakörben,
4. az egész szervezet működése,
5. a könyvtár állapota, teljesítménye, munkaeredményei,
6. az előzőek különféle kombinációi.

Az 1—6. alatt felsorolt lehetőségek határozzák meg az alkalmazandó eszközöket, módszereket, valamint a vizsgálat végrehajtására alkalmas személyek kiválasztását is. Így a korábban ismertetett bizottsági megoldás helyett sor kerülhet egyetlen könyvtári szakember vagy más specialista (üzemszervező, mérnök, az olvasóréteg szempontjait képviselő szaktudós stb.) meghívására, vagy a könyvtári személyzet által végzett belkörű vizsgálatra. Ami pedig az eszközöket illeti, személyes, helyszíni tanulmányozás helyett olykor a célnak megfelelő eredményt hozhat egy-egy könyvtár helyzetének kérdőívek vagy más írott dokumentumok alapján történő felmérése is.[16]

A vizsgálat menete

A célok tisztázását, a szakértők kiválasztását és a vizsgálat típusának meghatározását voltaképpen már a munka első fázisának tekinthetjük. A könyvtárvizsgálat nálunk meghonosodott bizottsági formájának munkamenetét előbb már ismertettük, és jól átgondoltnak, logikusnak találtuk. Ha azonban mélyebbre kívánunk hatolni a terület megismerésében, az eddiginél határozottabban kell érvényesítenünk a felmérés tudományos jellegét, több gondot kell fordítanunk a tanulmányozás tervszerűségére, tényekkel, dokumentumokkal történő alátámasztására. Szükségesnek tartjuk, hogy a munka első fázisa, a kutatás még a helyszíni tanulmányozás előtt jelentősen előrehaladjon. Feltételezve, hogy a tervezés során nemcsak a vizsgálat célját és menetét sikerült körvonalaznunk, hanem azt is kidolgoztuk, milyen információkra lesz szükség, és gondoskodtunk ezek egy részének megszerzéséről, az előzetes kutatásnak nem lesz akadálya. A könyvtárral kapcsolatos irodalom, a különféle statisztikák, jelentések, működési utasítások áttanulmányozása során nemcsak a könyvtárvizsgálat célkitűzéseinek megfelelően összeállítandó problémajegyzéket egészíthetjük ki, nemcsak a helyszíni tájékozódást tehetjük ökonomikusabbá, hanem a jelenségek összefüggéseit, történeti hátterét is tisztázhatjuk. Az így nyert információt a könyvtárhoz és az olvasókhoz intézett kérdőívek kibocsátásával és feldolgozásával, majd helyszíni tanulmányozással és a szóbeli érdeklődésre kapott felvilágosításokkal kiegészítve, bőséges és változatos tényanyagra támaszkodhatunk. E tények elemzése és értékelése, a megoldandó problémák kijelölése és a javaslatok részleteinek kidolgozása ismét olyan feladat, amely nem teszi szükségessé a szakértőknek a helyszínen való tartózkodását. Jelenlétükre sokkal inkább a vizsgálat eddig elhanyagolt vagy mellőzött befejező szakaszán van szükség, amikor a jelentés ismertetésére, a javaslatok megvitatására és megvalósítására kerül sor. A szakértők úgy végezhetnek eredményes munkát, ha jelen vannak és részt vesznek az új megoldások bevezetésére vonatkozó tervek kidolgozásában, a szükségessé váló kísérletekben és betanításban.[17]

[16] Vö. McDiarmid, E. W.: *I. m.* 3—4. l. — Morris, T. D.: *I. m.* 196. l.
[17] Vö. McDiarmid, E. W.: *I. m.* 5—10. l. — Morris, T. D.: *I. m.* 199. l. — Tauber, Maurice F.: *I. m.* 196. l.

A javaslatok

Hangsúlyoztuk, hogy a könyvtárvizsgálat megállapításai tudományos gonddal alakítandók ki, tényekkel és adatokkal dokumentálandók. A tények és adatok azonban önmagukban semmitmondóak, sőt megtévesztők, ha nem teszünk különbséget az esetlegesek és a valóban tipikusak között, ha kiragadjuk őket összefüggéseikből, a könyvtár működését meghatározó alapelvek és helyi tényezők hálózatából. Az eddigi felülvizsgálatok közül nem egy adós maradt a tények és adatok módszeres gyűjtésével, de ezek csoportosítása és interpretációja tekintetében csaknem mindig helyesen jártak el. Csaknem ugyanezt mondhatjuk a javaslatokról, amelyek az egyes könyvtárak funkcióinak, működési körülményeinek számbavételével születtek, de elvi megalapozottságukhoz nem mindenütt társult a gyakorlati szempontok kellő érvényesítése. Ez utóbbiak közül a javaslatok időszerűségének és végrehajthatóságának követelményét szeretnénk elsősorban kiemelni. Felhívjuk továbbá a figyelmet a javaslatok végrehajtásának üzemszervezési és lélektani vonatkozásaira. Ezzel kapcsolatban jól megfontolandó a javasolt új megoldások száma és terjedelme : a könyvtárnak tovább kell működnie, nem alakulhat át kísérleti teleppé, s emellett a dolgozóknak is időt és nyugalmat kell biztosítani, hogy az újat megemészthessék és alkotóan, értelemszerűen alkalmazhassák.[18] És végül : fordítsunk több gondot a javaslatok végrehajtásának költségvetési feltételeire.

Ez utóbbiak nem köthetik ugyan gúzsba a javaslattevő vizsgálót, de a felmérés egyik legfontosabb feladataként állítják előtérbe a gazdaságosság szempontjainak érvényesítését. Másrészt arra is figyelmeztetnek, hogy a könyvtárvizsgálat nem tekinthető az érintett intézmény belügyének : eredményei kormányzati szinten is számbaveendők. Számbaveendők pedig egyrészt azért, mert rendszerint épp a legnagyobb horderejű javaslatok nem valósíthatók meg a felettes hatóság anyagi vagy egyéb támogatása nélkül, másrészt mivel a felettes szerv ellenőrző és önellenőrző tevékenységében maga sem nélkülözheti a könyvtárvizsgálatok tanulságait. Ez a megállapítás arra ösztönöz, hogy elvi és módszertani fejtegetéseink hasznosítása érdekében befejezésül néhány intézkedés gondolatát is felvessük.

A Népművelési Minisztérium szakmai felügyeleti jogköre lehetővé teszi a könyvtárvizsgálatok átgondolt irányelvek és előzetes országos terv alapján történő, szervezettebb folytatását. Nézetünk szerint mindenekelőtt a megvizsgálandó területek, időszerű könyvtári problémák kijelölésére, a vizsgálatok tervének elkészítésére, valamint az alapvető módszertani instrukciók kidolgozására lenne szükség. Ezek olyan közérdekű feladatok, amelyek az Országos Könyvtárügyi Tanács figyelmét is megérdemlik. Rendezni kellene továbbá a szükséges személyi és anyagi feltételeket, mert enélkül állandósulna a könyvtárvizsgálatok működedvelő és rögtönzés jellege. (Részint talán az anyagiak hiányával is összefügg, hogy könyvtáron kívüli szakemberek — pl. mérnökök — eddig nem vehettek részt a vizsgálatokban.) Ha könyvtári viszonyaink magasabb színvonalának figyelembevételével a továbbiakban nem tekintjük a vizsgálatot egyúttal tapasztalatcserének is, az alkalmas szakemberekből

[18] L. még : KINGERY, Robert E. : *What happens when the management engineers leave?* College and Research Libraries, 15. vol. 1954. 204. l. — HOWARD, Paul : *I. m.* 433. l.

kialakítható a hivatott könyvtárvizsgálóknak egy viszonylag állandó csoportja. (Főfoglalkozású könyvtárvizsgálókra két okból nem gondolunk: egyrészt mert a rendszeres könyvtári gyakorlat hiánya gyöngítené a szakértők valóságérzékét, másrészt mert a magyar könyvtárhálózat méreteit tekintve, állandó foglalkoztatásukra amúgy sem kerülhetne sor.) Végül: a Népművelési Minisztérium hivatása lenne az is, hogy a könyvtárakat fenntartó minisztériumokat és más szerveket tájékoztassa a könyvtárvizsgálatok szerepéről. Ez a tájékoztatás az egész könyvtárügy szempontjából kedvező hivatalos álláspont kialakítását is előmozdítaná, hozzájárulna ahhoz, hogy a felettes szervek könyvtárügyi intézkedéseikben, költségvetésük megtervezésében használják fel a könyvtárvizsgálatok eredményeit.

A könyvtárvizsgálat természetesen nem veszi le a hivatásos vezetők és a könyvtárosok vállairól a problémákban való önálló elmélyedés gondját. De az eddigi kedvező tapasztalatok és a még ki nem aknázott lehetőségek ismeretében a szervező és irányító munka nélkülözhetetlen segédeszközének, fejlődésünk egyik ösztönzőjének tekinthetjük, és rendszeresítésétől a könyvtári munka színvonalának további emelését várjuk.

CSŰRY ISTVÁN

ISTVÁN CSŰRY: AKTUELLE FRAGEN DER METHODOLOGISCHEN UNTERSUCHUNG DER BIBLIOTHEKSARBEIT IN UNGARN

1951 bis 1955 wurde die Arbeit der bedeutendsten ungarischen Bibliotheken durch fachmännische Kommissionen planmässig untersucht. Die Untersuchungen übten eine förderliche Wirkung auf das Leben der betreffenden Bibliotheken aus, obwohl sie hauptsächlich zum Informieren der Obrigkeit bestimmt waren. Diese Bestimmung ist auch in den Zielsetzungen (Dienst bibliothekspolitischer Interessen des Landes), im Eigenart (Kontrolle als vorherrschender Gesichtspunkt) und in den Methoden der Untersuchungen nachzuweisen. In der Mehrzahl der Fälle wurden die folgenden Gebiete analysiert:

1. Die Aufgaben der Bibliothek.
2. Geschichte, gegenwärtige Lage, weitere Perspektiven.
3. Verwaltung.
4. Organisation, Planung, Kontrolle.
5. Zentrale Aufgaben. Hauptbücherei und Zweigstellen.
6. Personal.
7. Sammelkreis, Bestände, Erwerbung.
8. Bearbeitung. Kataloge.
9. Öffentlicher Dienst.
10. Bibliographische und bibliothekswissenschaftliche Arbeit. Berufsausbildung.
11. Beziehungen der Bibliothek zu anderen Organen.

Die finanziellen Probleme und die höchst zeitgemässen Fragen der Kooperation zwischen Bibliotheken wurden wenig beachtet. Die Entwicklungsmöglichkeiten der Gebäude und der Ausstattung wurden nicht nach technischen Gesichtspunkten und mit dem Anspruch moderner Bertiebsorganisation untersucht. Die Analyse der Arbeitsvorgänge, der Kontrolle und der statistischen Methoden war nicht tiefgehend genug. Auch die Ausführung der Vorschläge, die auf Grund der Untersuchungsergebnisse durch die Kommissionen gemacht worden sind, liess noch manches zu wünschen übrig. Am seltensten gelang es die finanziell bedingten Vorschläge in Wirklichkeit umzusetzen. Ein anderer Teil der Vorschläge scheiterte wegen Mangel an Kontrolle, oder wegen unrichtiger Auffassung derselben. Bedauerlich ist weiterhin, dass die Veröffentlichung der Untersuchungsberichte unterblieb.

All diese Bemerkungen schwächen aber die positiven Ergebnisse der Untersuchungen nicht ab, von welchen die folgenden hervorzuheben sind:

1. Die Gesichtspunkte ausserstehender und durch die Tagesarbeit unbeeinflusster Fachleute kamen vielfach zur Geltung. Dieser Umstand erleichterte die Überwindung örtlicher Beschränktheiten und entwicklungswidriger Traditionen.

2. In Anbetracht der Verbreitung fortschrittlicher Grundsätze, moderner Methoden und einheitlicher Arbeitsverfahren erwies sich die Möglichkeit als sehr günstig, dass die besten Fachleute auf Grund persönlicher Erfahrungen und mit Rücksicht auf die örtlichen Verhältnisse ihre Meinungen und Vorschläge hervorbringen konnten.

3. Die Kommissionen waren imstande, die Lösung mancher schwierigen Probleme auch durch ihre Autorität zu unterstützen.

4. Jede Bibliothek wurde als organische Einheit, als eine bestimmte soziale Funktion erfüllende Institution betrachtet. So konnten auch die Einzelheiten der Arbeit und die spezifisch örtlichen Verhältnisse richtig und prinzipiell interpretiert werden.

Von der Kritik der bisherigen Ergebnisse ausgehend, weist der Verfasser darauf hin, dass es unrichtig wäre, die Rolle der Bibliotheksuntersuchungen auf den Dienst behördlicher Kontrolle zu begrenzen. Man kann auf Grund einer allgemeineren Definition McDiarmids die darin steckenden Möglicheiten besser ausnützen. Die Bibliotheksuntersuchung sei demnach ein Mittel der Information über die Bibliothek, die auf Grund kritischer Analyse und Interpretation der Tatsachen den künftigen Vervollkommnungen dient. Diese Definition lässt die verschiedenen Formen der Untersuchung restlos durchsetzen. So auch die Untersuchugen, die von den einzelnen Bibliotheken selbst ausgehen und im eigenen Interesse und inneren Bedürfnissen entsprechend beansprucht werden. In solchen Fällen nimmt die Bibliothek als interessierte Partei an der Untersuchung Teil und ermöglicht eine tiefere Analyse ihrer Verhältnisse.

Die weiteren Bibliotheksuntersuchungen sollen auch in methodischer Hinsicht und in Betreff der untersuchten Gebiete eine grössere Mannigfaltigkeit aufweisen. Statt allgemeiner Untersuchung der Zustände können auch die einzelnen Problemkreise der Tätigkeit (z. B. Personal, Technik, Finanzen) und die engeren Arbeitsgebiete (z. B. Sammeltätigkeit, Auskunftsdienst) für sich und eingehend analysiert werden Was die Verbesserung der Untersuchungsmethoden betrifft, verdient die Vorbereitungsperiode der Arbeit eine grössere Aufmerksamkeit : das Einverlangen statistischer Angaben und sonstiger Dokumente, das Erforschen der öffentlichen Meinung und die vorhergehende Auswertung all derselben. Der Erfolg der Untersuchungen wiederum soll durch die wissenschaftlich anspruchvollere Abfassung des Berichtes und durch die Teilnahme der Kommissionsmitglieder, bezw. einzelner Fachleute am Durchführen der Vorschläge und an der Einführung neuer Verfahren und Methoden gesichert werden. Die finanziellen Bedingungen der Vorschläge sollen sorgfältiger berücksichtigt werden. Es wäre in der Zukunft wünschenswert, wenn sich die Aufsichtsbehörden der Bibliotheken beim Entwerfen neuer Etatsvoranschläge und Investitionen der Ergebnisse und Beiträge der Bibliotheksuntersuchungen folgerichtiger bedienen würden.

A legrégibb magyar könyvtár belső rendje

(Pannonhalma a XI. században.)

Középkori könyvtárainknak nemcsak kódexállománya semmisült meg vagy szóródott szét, hanem a rájuk vonatkozó forrásanyag is — legalábbis a XV. századnál korábbi időkre vonatkozólag — lesújtóan kevés. A történelem kevesebb viharának kitett nyugati országokban ma is számos esetben eredeti helyükön őrzik a korai középkor kolostorainak könyveit, vagy ha más gyűjteményekbe kerültek is, százával és ezrével vannak olyan kódexek, amelyeknek a provenienciája megállapítható; a fönnmaradt középkori könyvtári katalógusok pedig vaskos köteteket kitevő forráspublikációkban láttak napvilágot. Mi meg örülünk, hogy az ÁRPÁD-kor ezer meg ezer kódexéből néhány darab ma is megvan, de még ezek is részben külföldön. Állami életünk első négy századából mindössze egy olyan hiteles vagyonleltárt ismerünk, amely egy kolostor könyveit is fölsorolja. Pedig a több száz bencés, ciszterci, premontrei, domonkos, ferences, ágostonos, pálos, klarissza és egyéb kolostoroknak bizonyára mindegyiknek megvoltak a szokásoknak és rendi előírásoknak megfelelő könyvjegyzékeik, amelyek a könyvekkel együtt pusztultak el.

A pannonhalmi bencés monostor birtokainak, kincseinek királyi összeírása és vagyonjogi megerősítése az 1083—1095 közti időből az az oklevél, amely ezt az egyetlen könyvjegyzéket tartalmazza.[1] Az oklevélnek minket

[1] Az oklevél eredetijét a pannonhalmi levéltár őrzi. Régebbi kiadásait l. SZENTPÉTERY Imre: *Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* I. k. 12. l. Az ott fölemlítetteken kívül a könyvjegyzéket tartalmazó részt közölték még KUNZE és DANKÓ is a Magy. Könyvszle 1878. (168—169. l.) és 1888. (112. l.) évfolyamában. Legmegbízhatóbb kiadása: *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* (ezentúl röviden *Pannonh. rendtört.*) I. k. 590. l. A keltezetlen oklevelet a *Pannonh. rendtört.* 1083—1095. közé teszi, SZENTPÉTERY *(i. h.)* KATONA István után 1093-ra. — Meg kell itt jegyezni azt a könyvtártörténeti irodalmunkba becsúszott tévedést, mintha itt elpusztult könyvek helyett adott királyi könyvadományról lenne szó. Az oklevél világosan megmondja, hogy meglevő vagyonnak, hosszú idő alatt összegyűlt korábbi adományoknak összeírása és megerősítése a cél. A király nem is adományozhatott volna nagyobb mennyiségű könyvet, hiszen királyi másolóműhely éppen úgy nem volt, mint könyvkereskedelem. — Köszönetet mondok CSÓKA Lajos pannonhalmi levéltárosnak, aki az oklevél fényképmásolatát megküldte. — Van még egy állítólagos XI. századi oklevél, amely szintén vagyonösszeírással kapcsolatban ad könyvleltárt is: a pécsváradi kolostor alapítólevele 1015-ből (erre is gyakran hivatkozik irodalmunk). Ez azonban csak a XIII. században készült hamisítvány. (L. SZENTPÉTERY: *i. m.* 4. l. — Érdemes itt megjegyezni, hogy a dolog természetének megfelelően egyetlen hiteles szövegű kolostori alapítólevelünk sem tartalmaz könyvjegyzéket.) — Az 1055-ből való tihanyi alapítólevél hátára utólag, de még valószínűleg a XI. század végén följegyezték néhány könyvnek a címét, de ez nagyon kevés ahhoz, hogy az ottani könyvállomány teljes jegyzékének tarthassuk.

érdeklő része a következőképpen hangzik: „... beatissimus rex Stephanus suique successores reges, duces, pontifices, comites, ceterique religiosi homines et ego rex ladislaus monasterium sancti Martini supra montem pannonie situm, prout regium ius concessit, multis condonavimus opibus. Unde vero ne per violentiam aliorum, vel fraudem, seu per neglegentiam aliquid depereat, ego rex ungarie, l. consilio omnium regni mei primatum, curavi dinumerare ac commendare huic carte scriptum. Et ut propter antiquitatem neglegentia ne daretur, iussimus, ut ad memoriam posteris per succedentia tempora observaretur. Que autem tradita sunt, queque adquisita eidem sancte dei ecclesie ab his praefatis hominibus cum cunctis suis redditibus in terra, in aqua, in tributo et omni videlicet substantia et facultate, continentur sub hac denotatione. VIIII. Capse cum altaribus, quarum due auro parate, una here deaurato, IIII. argentee, due vero ossee. XIII. Cruces, quarum decem auree, lapidibusque preciosis optime compte, una ex integro argentea, tres heree deaurata ex quibus vero adhuc quatuor in processione ferende cum deargentatis manubriis. *VI. Textus evangeliorum cum totidem plumaciis.* Una tabula electro parata, in qua signum domini teneretur, alia ossea. XXIIII. Calices ... (itt még hosszan folytatódik az egyházi szerelvények, ruhák fölsorolása). ... Superpellicea sunt XI. Tres sunt linee aulee. V. sunt tapeta. *VI. Missales. I. Bibliotheca. IIII. Nocturnales. IIII. Antiphonaria. IIII. Gradalia. II. Sequentiales cum trophis. IIII. Babtisteria. III. Collectarii. IIII. Ymnarii. II. Regule. unus super regulam. II. leccionarii. I. Breviarius. III. Omelie. II. libri sermonum. I. Collationes. II. Passionales. liber Sententiarum. Actus apostolorum. liber Prosperi de activa et contemplativa vita. et Isidorum. Ordo. Amalarius. Pastoralis. Dialogorum. Epistole pauli. II. Moralia iob. Scintillarium. Interrogatio petri. Invective ciceronis. lucanus. II. Donati. Genesis seduli. III. Catones. Paschasius. Vita sancti martini. Vita patrum. Psalterium gallicanum. ebraycum: grecum. Sermo sancti augustini".*[2] (Eddig a fölsorolás folyamatos, ezután új bekezdésben következik az ingatlanok jegyzéke.)

A mi szempontunkból nagyon fontos, hogy az oklevél *teljes* vagyonleltár. Ebből következik, hogy a leltározott könyvek egyúttal az egész könyvállományt jelentik, darabról darabra. Ennyiben tehát szerencsésebb helyzetben vagyunk, mintha külön könyvtári katalógus vagy leltár maradt volna ránk. A középkori kolostor könyveit ugyanis általában nem együtt, a „fő"-könyvtárban őrizték, hanem a használatuknak megfelelő helyeken. Máshol voltak az istentiszteletthez szükséges liturgikus könyvek, máshol az egyéni olvasmányul (lectio divina) szolgálók, ismét máshol az iskola könyvei, sőt ahol külön úgynevezett külső és belső iskola volt a leendő szerzetesek, illetve más ifjak számára, ott az iskolai könyvek is a kolostornak két különböző helyén voltak megtalálhatók. De lehettek könyvek a káptalanteremben, a refektóriumban, az apátnál stb. Éppen ezért a középkori kolostori könyvjegyzékek legtöbbször a könyvállománynak csak egy-egy részét foglalják magukban, a teljes állományt felölelő leltárak ritkák.[3]

[2] A *Collationes* és a *Passionales* közt egy szónyi üres hely van, valószínűleg hibásan írt szó kivakarása (rasura) folytán.

[3] Christ, Karl: *Das Mittelalter.* Ergänzt von Anton Kern (Milkau: *Handbuch der Bibliothekswissenschaft.* 2. kiad. 3. k. 277–278. l.) és Leyh, Georg: *Das Haus und seine Einrichtung.* (U. o. 1. kiad. 2. k. 5. l.)

Az oklevél alapján tehát ismerjük *darab szerint* a pannonhalmi könyvtár teljes állományát a XI. század végén: *80 kötet.*[4] Külföldi kolostorokhoz viszonyítva elég csekély állomány, közel egy százados fönnállás után, de érthető, ha tekintetbe vesszük azt, hogy Magyarországon a XI. század még a térítések kora, a pannonhalmi szerzetesek is nyilvánvalóan inkább térítéssel, pasztorációval voltak elfoglalva, mint csöndes könyvmásoló munkával. A másolóműhely pedig bizonyára elsősorban az ekkor alakuló püspökségek, plébániák, kolostorok mindennapi használatára szolgáló, legszükségesebb könyvek előállításán buzgólkodott, mint nagy kolostori könyvtár létrehozásán. Jellemző, hogy a XI. századból fönnmaradt magyarországi kódexek mind liturgikus könyvek.

Kötetenként tehát ismerjük a pannonhalmi könyvtár állományát, mert vagyonleltárról van szó; de éppen, mert vagyonleltár van előttünk és nem katalógus, magukat *a műveket*, amelyeket a kötetek tartalmaztak, csak részben ismerjük, hiszen a középkori kódexek igen nagy része különböző, egymás után másolt műveknek, nem ritkán nyolc-tíznek is a gyűjteményéből áll. A 80 kötet is tartalmazhatott vagy 200 művet.

Hogy ezek a könyvek hol és milyen módon voltak *elhelyezve*, hogyan voltak fölállítva, arról az oklevél nem ad fölvilágosítást. Mégis a szöveg figyelmes vizsgálatával sikerülhet bizonyos nyomokat fölfödözni, amelyek közelebb visznek ahhoz, hogy megismerhessük ennek a legelső magyar könyvtárnak belső rendjét. Mint leltár, a leltározó munka folyamatát tükrözi. Nyilvánvalóan nem egyszerűen egy meglevő katalógust írtak át az oklevélbe, hanem helyről helyre menve írták össze az ingóságokat, darabról darabra, s azután ezt az összeírást másolták be a végleges formában kiállított oklevélbe. Így kellett készülnie a könyvek leltárának is.[5]

Mindenekelőtt föltűnik, hogy az oklevél a könyveknek egy tömegben való fölsorolása előtt, azoktól elkülönítve, az egyházi fölszerelési tárgyak keresztek, kelyhek stb. közt említi a *VI. Textus evangeliorum cum totidem plumaciis*-t, vagyis 6 evangéliumoskönyvet ugyanannyi párnával. Előtte is, utána is értékes ötvöstárgyakat sorol föl. Maga a „textus evangeliorum", szemben az egyszerű evangéliumoskönyvvel, az evangeliariummal, különös értékű, műkincsszámba menő, arannyal, ezüsttel írt, drágakövekkel díszített arany-, ezüst- vagy elefántcsont táblába foglalt példányokat szokott jelenteni, amelyek a perikopákat, vagyis az egyes misékre előírt evangéliumszövegeket tartalmazzák, az egyházi évnek megfelelő sorrendben. A kódexek közül főleg éppen az evangéliumoskönyvek készültek annak idején ilyen különlegesen pompás kivitelben, és kerültek uralkodói megrendelés és ajándékozás folytán egy-egy kolostor birtokába. Mint Krisztus szimbólumát hordozták az ilyeneket a virágvasárnapi körmenetben.[6] Ezt a célt szolgálhatták az

[4] Az egyes címek mindig világosan ponttal vannak elválasztva (a darabszámokat jelző számok után is pont van, ez azonban nem sorszámot jelent). Egyetlen esetben van kétség. A *Psalterium ebraycum* és *grecum* közt úgy látszik a fénykép szerint, hogy nem pont, hanem kettőspont van, ami talán összekapcsolást jelent, tehát *Psalterium Hebraicum-Graecum* lenne, s ebben az esetben nem 80, hanem csak 79 kötet az állomány.

[5] Hogy a középkori könyvleltár valószínűleg „Standortsregister", tehát helyrajzi napló, mert a leltár rendjére a legnagyobb irányítást a könyvek elhelyezésének, fölállításának kellett gyakorolnia, arra CHRIST is fölhívja a figyelmet *(i. m.* 272. l.).

[6] *Lexikon für Theologie und Kirche.* Hrsg. v. M. BUCHBERG. Freiburg iB. 1930—1938. (Ezentúl röviden: *Lexikon f. Th.)* 3. k. 877—878. h.

oklevelünkben velük együtt említett, azonos számú tollpárnák. Hogy a pannonhalmi kolostornak is voltak ilyen, drágakövekkel díszített, arany betűkkel írt kódexei, annak közvetlen bizonyítéka, hogy egy ilyen könyv, annyi viszontagság és pusztulás után, még 1604-ben is megvolt.[7]

Az ilyen különleges kincsnek számító könyveket más kolostorok leltáraiban is a könyvek fölsorolása helyett az egyházi szerek közt találjuk.[8] Nyilvánvalóan az az oka ennek, hogy ezeket a könyveket nem a többi könyvek közt tartották, hanem az egyházi fölszerelés, arany-ezüst tárgyak közt őrizték. Hiszen ezeket kellett a legerősebben biztosítani, veszedelem elől biztonságba helyezni, — s természetesen ezeket érte leginkább a háborús rablás-pusztítás; azért is maradt belőlük napjainkra olyan kevés.

Így kellett ennek lennie Pannonhalmán is. A „textus evangeliorum" őrzési helye nem lehetett más, mint az egyházi szerek legtermészetesebb és legbiztosítottabb helyei, a sekrestye vagy a templom szentélye (chorus), ahol valószínűleg a középkor legfontosabb bútordarabjaiban, ládákban, jelen esetben jól elzárható ládákban, esetleg szekrényekben voltak elhelyezve.[9]

A 80 pannonhalmi kötetből 6 darabnak az elhelyezése tehát elég pontosan megállapítható. A többi 74 kötet közül a fölsorolás sorrendjében elég világosan elhatárolódnak az istentiszteletthez (miséhez, közös zsolozsmához) használt liturgikus könyvek: 6 missales, 1 bibliotheca, 4 nocturnales, 4 antiphonaria, 4 gradualia, 2 sequentiales cum trophis, 4 baptisteria, 3 collectarii, 4 hymnarii, 2 leccionarii, 1 breviarius.

Vegyük sorra ezeket a könyveket: A *missale*-k valószínűleg nem teljes misekönyvek, ún. plenariumok, hiszen ez a műfaj még csak akkor kezdett terjedni. Korábban az ünnepélyes miséhez több, legalább négyféle szerkönyvre volt szükség: sacramentarium (imádságszövegek), lectionarium (szentírási olvasmányok, tehát lecke és evangélium), graduale (énekes részek), antiphonale (a kar részéről énekelt feleletek). Voltak azonban már az V. század óta kisebb terjedelmű, egy vagy több mise szövegét tartalmazó misekönyvek a csendes vagy magánmise számára (libelli missae), és voltak ugyancsak kisebb úti-misekönyvek.[10] Az említett 6 missale tehát három különböző műfajból kerülhetett ki: sacramentarium, libellus missae és úti-misekönyv. Hogy az utóbbi változatból is lehettek a pannonhalmi gyűjteményben, erre abból következtethetünk, hogy a pannonhalmi apát rendelkezett az úton való misézés (altare viaticum) kiváltságával, és a kolostor szolgáló népei közt találunk külön kápolna- vagy oltárhordozókat (sacriferi).[11] Viszont plenariumokat nemigen kereshetünk köztük, hiszen még a kb. egy évszázaddal később, a boldvai bencések számára készült *Pray-kódex* is csak sacramentarium.[11a] A magyar bencések tehát még száz év múlva sem teljes misekönyveket, plenariumokat másoltak.

[7] Az 1604-ben fölvett leltárban. *(Pannonh. rendtört.* 4. k. 751—753. l.)

[8] Például a füsseni (augsburgi egyházmegye) bencés kolostor XI. századi leltárában ugyanúgy, mint a pannonhalmi jegyzékben, a könyvektől külön, az egyházi szerek, kelyhek, ruhák közt van „Plenaria III, unum deauratum et deargentatum". (Ruf, Paul: *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands.* 3/1. k. München 1932. 117—118. l.)

[9] Christ: *i. m.* 277. l.

[10] *Lexikon f. Th.* 7. k. 214—216. h.

[11] *Pannonh. rendtört.* 1. k. 139. l.

[11a] Radó Polikárp: *A Pray-kódexről.* Irodalomtörténet, 1944. 49—55. l.

A *lectionarius*-t 2, a *graduale*-t 4 példányban találjuk meg, ugyancsak 4 *antiphonale* is van. A név alapján ezek éppen úgy lehetnének a miséhez, mint a zsolozsmázáshoz tartozó könyvek, vagy mind a két célt szolgálók, mert régebben nem tettek különbséget a kétféle antifonale közt. Minthogy azonban a fölsorolásban ugyanitt gradualekat is említenek, ami nem más, mint a miseantiphonale, az összeírás antiphonariusai csak a zsolozsma antifonáit tartalmazó könyvek lehetnek.[12] Miséhez használt szerkönyvek még a 2 *sequentialis* (cum trophis, helyesen tropis) és a 3 *collectarius*. Kétségtelenül a szerzetesek közös zsolozsmázásának könyvei a 4 *nocturnalis* (éjjeli zsolozsma) és a 4 *hymnarius* (itt valószínűleg a nappali zsolozsma könyvei).[13] Az ugyancsak 4 példányban meglevő antiphonaleról már megemlékeztünk.[14]

Beleilleszkedik a szerkönyvek sorába a 4 *baptisterium*, vagyis névleg a keresztelés szertartásait, a valóságban valószínűleg a szentségek kiszolgáltatását és más szertartásokat tartalmazó liturgikus könyvek. Nagy számukat és éppen a keresztségre vonatkozó névmegjelölésüket talán ismét a kor adta helyzet, a térítések kora s a bencéseknek azokban játszott elsődleges szerepe magyarázza meg. A *breviarium* nem a későbbi értelemben vett breviárium, az csak később alakul ki, hanem az istentiszteleti szertartások rendjét megszabó könyv (ordo, directorium).[15]

A sorozatból egy könyv ütközik ki látszólag: a *bibliotheca*. A kifejezés a kor nyelvhasználatában a teljes *Szentírás*t (vagy legalább az egész ó- vagy újszövetségi Szentírást) jelenti.[16] Hogy miért találjuk a „bibliotheca"-t éppen a liturgikus könyvek közt, annak magyarázatát abban a szokásban kereshetjük, hogy a korai középkorban nem külön könyvből (evangeliarium), hanem a teljes *Szentírás*ból olvasták föl a mise evangéliumának és leckéjének megfelelő szakaszait, amelyeknek jegyzékét a *Szentírás* végéhez csatolt jegyzék tartalmazta. Ez a szokás sok helyen később is fönnmaradt[17] — talán Pannonhalmán is, s ezért került a *Biblia* a liturgikus könyvek közé.

A most fölsorolt 35 könyv tehát mind a szerzetesek istentiszteletéhez használt mű. Zárt egységben vannak fölsorolva, így valószínűnek tarthatjuk egy helyen való elhelyezésüket is. Az egységes képet csak a 4 hymnarius és a 2 lectionarius közt említett „2 regule" és „unus super regulam" zavarja; ezekről alább lesz szó. Hogy a mise, zsolozsma és egyéb szertartások könyvei össze vannak keverve egymással, az természetes, és éppen közös, vegyes fölsorolásuk, — de meg másrészről a más természetű könyvektől való elkülönülésük, — ad módot arra, hogy őrzési helyükre következtethessünk. Bizo-

[12] Erre a körülményre Radó Polikárp volt szíves figyelmemet fölhívni.

[13] Himnuszokat önállóan tartalmazó könyv nagyon ritkán készült, inkább a zsoltárok könyvével, a psalteriummal egyesítették. (*Lexikon f. Th.* 5. k. 219. h.) Minthogy pedig jegyzékünkben a liturgikus könyvek csoportjában éppen az egyik legfontosabb, a psalterium nem szerepel, bizonyára inkább psalteriumokat kell a hymnarius kifejezésben keresnünk: ugyanabban a könyvben a himnuszok megelőzték a zsoltárokat, azért kerültek a könyvek a leltárba mint hymnariusok.

[14] Nem látszik véletlennek, hogy a graduale, antiphonale, nocturnale és hymnarium mind 4—4 példányban van meg. Valószínűleg az énekekben résztvevő szerzetesek számából következett ez. Három-három embernél több nem igen tekinthetett bele egy énekeskönyvbe, mert a nagyméretű liturgikus könyvek ideje sokkal későbbi. 12 énekesnél többet tehát nem igen tételezhetünk föl. Ez is igazolni látszik azt a kis létszámot, amelyről később még lesz szó.

[15] *Lexikon f. Th.* 2. k. 552. h.

[16] *Uo.* 3. k. 877—878. h.

[17] *Uo.* 2. k. 326. h.

nyára a mise és zsolozsma közös helyén, a templomnak a szerzetesek számára elkülönített részében, a szentélyben (chorus) vagy annak közvetlen közelében, a sekrestyében őrizték ezeket a kódexeket. Mind a két esetre találunk példákat a középkorban.[18] Ez lenne a pannonhalmi könyvtár második részlege. A megőrzés helyisége tehát ugyanaz, mint az egyházi szereké és kincseké, bennük a könyvállomány első részlegével, de a liturgikus könyvek, a könyvállomány második részlege el volt különítve az elsőtől.

A könyvjegyzék harmadik rétege, az olvasmányul szolgáló könyveket tartalmazza. A bencés rend szabályai kétféle olvasmányt írtak elő a zsolozsmázáson kívül: egyéni olvasmány és közös olvasmány. Szent Benedek kb. napi 4 órai olvasásra kötelezte rendjének szerzeteseit, de ehhez járult még a fölolvasás étkezés közben és az ún. „collatio".[19]

A collatio azt jelenti, hogy a szerzetesek összegyűltek a káptalanteremben, ott fölolvasást hallgattak a martirologiumból (vértanúk élete), megemlékeztek a necrologium alapján a nap halálozási évfordulóiról, meghallgattak egy fejezetet a rendi szabályokból és egy homiliát (buzdító beszéd), épületes olvasmányokat, szentírásrészletet az apát magyarázataival. A közös olvasmánynak ez a szokása Johannes Cassianusnak erre a célra alkalmazott *Collationes* c. munkájáról kapta a nevét.[20] A collatióhoz használt könyvek szinte sohasem találhatók a középkori könyvtári katalógusokban, mert azok nem a könyvtárban, hanem a használat helyén, a káptalanteremben voltak megtalálhatók.[21] A pannonhalmi leltár tehát éppen teljes vagyonleltár voltánál fogva ebben a tekintetben is szerencsés példány.

A collatióról elmondottak segítenek ahhoz, hogy a könyveknek egy újabb csoportját tudjuk helyhez kötni. A liturgikus célú könyvek után ti. közvetlenül a következő címekkel találkozunk: 3 omeliae, 2 libri sermonum, 1 collationes, 2 passionales. Tehát pontosan azok a könyvek, amelyeket a collatio anyagaként használtak (homiliák, szentbeszédek, Cassianus *Collationes*-a, passionales = vértanúk élete). Ebből arra következtethetnénk, hogy a collatio könyvanyaga együtt volt elhelyezve a káptalanteremben. Csakhogy másrészt föltűnik az, hogy a collatio egyik nélkülözhetetlen darabja, a rendi szabályok könyve (regula) nem ezek közt, hanem valamivel előbb, a liturgikus könyvek végefelé található meg: a 4 hymnarius és a 2 lectionarius közt „2 regule, unus super regulam". Tehát két példányban a rendi szabályok és egy a szabályokról szóló magyarázat. Ez az utóbbi majdnem bizonyos, hogy anianei Sz. Benedek *Codex Regularium*-a és a mindig hozzácsatolt *Exhortatio ad sponsam Christi* volt.[22]

[18] Christ: *i. m.* 277. l.

[19] Schmitz, Philibert: *Geschichte des Benediktinerordens.* 2. k. Übertr. v. Ludwig Räber. Einsiedeln-Zürich 1948. 55, 72. l.

[20] Christ: *i. m.* 277. l., *Lexikon f. Th.* 2. k. 1012–1013. h.

[21] Christ: *i. h.*

[22] Madzsar Imre: *Szent Imre herceg legendája* (Századok 1931. 50–52. l.) c. cikkében ui. kimutatja, hogy a legendában egy egész hosszú rész majdnem szó szerinti átvétel az *Exhortatió*ból. Ez a munka pedig, melyet tévesen Sz. Athanáznak tulajdonítottak, de csak a IX. század elején bukkant föl, anianei Sz. Benedek *Codex Regularum*ának függeléke volt. Madzsar szerint a legenda a XII. század elején Pannonhalmán készült, s így az *Exhortatió*nak itt meg kellett lennie. A pannonhalmi jegyzéknek „unus super regulam" kitétele alig egy-két évtizeddel a legenda keletkezése előtti időben, éppen úgy megerősíti Madzsar következtetését, amint Madzsar föltevése teszi lehetővé egy cím pontos megállapítását a jegyzék hozzávetőleges megjegyzése helyett.

Hogyan magyarázható meg már most a collatiós anyagnak ez a kettőssége : részben külön, elkülönítve a magánolvasmányoktól, részben belekeverve a liturgikus könyvek közé? Az ok nyilvánvalóan nemcsak az volt, hogy a regulára a szertartások során is szükség volt (fogadalomtétel), mert akkor érthetetlen a „super regulam" ott szereplése, hanem hogy a liturgikus és a collatiós könyvanyag a többi könyvektől ugyan elkülönítve de egymással összefüggően volt elhelyezve, a sekrestyében vagy a templom szentélyében. Ennek magyarázata pedig nemcsak az lehetett, hogy a káptalanterem egészen közel volt a sekrestyéhez, illetve a templomhoz, hanem még valószínűbb, hogy a XI. században nem is volt külön káptalanterem Pannonhalmán, hanem a collatio a chorusban folyt, vagy pedig a templom szentélye mellett közös helyiség szolgált sekrestye és káptalanterem céljául. Sajnos Pannonhalma első épületének alaprajzát egyáltalán nem ismerjük, de kétségtelennek tarthatjuk hogy a csekély számú szerzetes számára kisebb terjedelmű, szerény épület készült, amelyben nem kell minden helyiség meglételével úgy számolnunk, mint későbbi korok nagyobbszabású épületeiben.

A pannonhalmi könyvtár második részlegét tehát ki kell terjesztenünk a collatio könyveire is. A kétféle könyvek közös szekrény polcain fekhettek. Szekrényt kell föltételeznünk, nem pultot, mert a pult később jött divatba, akkor is csak a főkönyvtárban. A ládákban való elhelyezés ellen pedig nemcsak az szól, hogy az az állandó, napi használatot akadályozta volna, hanem az is, hogy az itt szereplő könyvek során bizonyos finomabb rend körvonalai érezhetők : egymás mellett a homiliák és a sermones, a regula és a super regulam. Ilyen pontosabb tagolás pedig ládában nem képzelhető el.

A collatio könyvei után a leltározás a könyvtár harmadik részlegéhez érkezik el : a tulajdonképpeni olvasás, az egyéni olvasmányok anyagához, a könyvanyag leginkább könyvtárnak nevezhető részlegéhez. Ahhoz a napi 4 órai egyéni olvasmányhoz, amelyről föntebb megemlékeztünk, könyvek voltak szükségesek. Pannonhalmán mindössze 13 darab olyan könyvet (nem művet, hanem kötetet!) találunk, amely ilyen olvasmánynak megfelelne, megint zárt sorban egymás után : liber sententiarum ;[23] actus apostolorum, liber Prosperi de activa et contemplativa vita,[24] Isidorus,[25] Ordo,[26] Amalarius,[27]

[23] Zoltványi Irén : *A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt* (Pannonh. rendtört. 1. k. 352. l.) ószövetségi szentírási részek, a *Lexikon f. Th.* szerint (9. k. 477. h.) egyházatyákból vett tételek rendszerezése. Petrus Lombardus közismert munkája itt nem jöhet szóba, mert ez csak a következő században keletkezett.

[24] Igazi szerzője Julianus Pomerius. Tévesen tulajdonították az V. századi Prospernak. *(Lexikon f. Th.* 8. k. 504—505. h.) A könyv megvan több osztrák kolostor középkori könyvanyagában is. (Pl. Gottlieb : *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs* 1. k. 236. l.)

[25] Több műve közül vagy a *Regula monachorum*ra, vagy a nagy *Etymologiae*-ra gondolhatunk (Zoltványi : *i. m.* 136. l. és Zalán Menyhért : *A Pray-kódex forrásaihoz.* Magy. Könyvszle, 1926. 249. l.)

[26] A szertartások végzéséhez való utasítás (más néven ordinarius vagy libellus), ugyanúgy, mint a föntebb említett breviarius. Mivel a liturgikus könyvek közt már találkoztunk egy breviariusszal, itt valószínűleg egy más művet vagy műveket tartalmazó kötet elejére másolt ordo-ról lehet szó. Ebből a föltételezésből kiindulva vettük az olvasmányok közé, különben ez az egy darab némileg kiütközik az olvasmányszerű könyvek közül.

[27] *De ecclesiasticis officiis*, a liturgiáról szóló munka, a középkorban nagy tekintély. *(Lexikon f. Th.* 1. k. 333. h.)

Pastoralis, Dialogorum,[28] Epistolae Pauli, 2 Moralia Job,[29] Scintillarium,[30] végül Interrogationes Petri.[31] Ehhez járul még néhány hasonló könyv a jegyzék végén. Ezekről később.

Bizony szegényes könyvanyag, ha a nyugati nagy kolostorok gazdag könyvtáraira gondolunk. Például az egyházatyákat mindössze Nagy Sz. Gergely és Isidorus néhány könyve képviseli, míg a külföldön többnyire szerzők szerinti külön csoportokban fölállítva találjuk a hatalmas patrisztikai anyagot. De a minimális rendi szükségletnek meg kellett hogy feleljen. Elegendő volt annak a tizenkettőnél aligha sokkal több magyar bencésnek, akik minden két-három évben nagy fáradsággal és buzgósággal végigolvasták ugyanazokat a latin könyveket.

Ebben a fölsorolásban ismét nemcsak az a föltűnő, hogy az olvasmányanyag együtt van, tehát együtt is lehettek elhelyezve ezek a könyvek, hanem hogy ugyanúgy, mint az előző könyvcsoportban, itt is bizonyos részletesebb tagolás körvonalai is derengenek: az első két könyv szentírási részlet (a később következő *Epistolae Pauli* nem okvetlen maga a szöveg, hanem lehet olyanféle munka is, mint Sz. Gellértnek Sz. Pál zsidókhoz írt leveléről írt műve, vagy talán éppen az is!); rokon tartalmúak lehetnek Prosper műve a szerzetesi életről és Isidorusé is (ha itt a *Regula monachorum*-ról van szó); egymás közelében van, részben közvetlenül egymás mellett a fölsorolásban Nagy Sz. Gergely három műve is. Tartalmilag rokon körök pontos megállapítása természetesen lehetetlen, mert hiszen az egyes kötetek részletes tartalmát nem ismerjük. Lehet, hogy a leltározáshoz éppen az első helyre bemásolt mű címét jelölték meg, viszont ugyanabban a kötetben tárgyilag és terjedelem tekintetében sokkal fontosabb munka is volt. Így például az „Ordo" valószínűleg nem a szertartások rendjét megadó kis könyvecske magában, hanem valami más gyűjteményes kötet elejére volt csak bemásolva, a többi, kolligált munkát azonban mi már nem ismerjük.

Itt is arra kell gondolnunk, hogy az olvasmányanyag a rend biztosítására alkalmasabb szekrényben s nem ládában volt elhelyezve. Az pedig bizonyosnak látszik, hogy el volt különítve a második csoportban megismert könyvektől. Próbáljunk most megfelelni arra a kérdésre, hol volt megtalálható a pannonhalmi könyvállománynak ez a része.

Külön könyvtárszobát 13 kötet számára ne keressünk a kolostor épületében. Könyvtárterem és másolóműhely csak egészen nagy kolostorokban volt, ott is inkább későbbi időkben. De meg azután ne felejtsük el, hogy még ez a tucatnyi könyv is körülbelül mindig használatban volt. A bencés rend szabályainak értelmében minden évben, nagyböjt elején ünnepélyesen kiosztották az egyéni olvasmányul szolgáló könyveket.[32] Minthogy Pannonhalmán aligha lehetett ilyen könyv több, mint ahány szerzetes, az olvasásra előírt órákban a könyvek nagyjából mind kézben voltak. Külön könyvtárhelyiségre tehát már csak ezért sem lehetett szükség. Viszont az egyes szerzetesnek sem volt arra helye, ahol a számára használatra engedett könyvet őrizze, egyéni celláik a bencéseknek nem voltak. A kolostori élet színtere nagyrészt

[28] A *Pastoralis* és a *Dialogorum* Nagy Sz. Gergely művei.

[29] Ugyancsak N. Sz. Gergely műve: *Expositio in Jobum, sive Moralium libri.*

[30] *Scintillarium de virtutibus et vitiis*, megvan több középkori osztrák kolostorban (pl. Aggsbachban. l. Gottlieb *i. m.* 1. k. 588. l.).

[31] Ismeretlen munka.

[32] Schmitz: *i. m.* 73. l., Christ: *i. m.* 276. l.

az úgynevezett keresztfolyosó (kerengő) volt, az egyik oldalával a templom falához közvetlenül hozzásimuló, négyszögletes udvart körülzáró folyosó. Itt végezték egyéni olvasmányaikat, itt dolgoztak a világos ablakfülkékben a másolók, és itt tartották, ajtóval elzárt falfülke polcain a mindennap használt könyveket.[33] Így lehetett ez Pannonhalmán is a XI. században.

Még egy utolsó könyvcsoport különíthető el a leltárban: Invectivae Ciceronis, Lucanus, 2 Donatus, Genesis Seduli, 3 Cato, Paschasius, Vita patrum, Psalterium Gallicanum, Hebraicum, Graecum, Sermo S. Augustini. A csoport első fele a világi irodalom, ami általában a végén szokott lenni a középkori könyvtárjegyzékeknek. DONATUS *Ars minora* (a latin nyelv grammatikája), CICERO CATILINA elleni beszédei, LUCANUS, CATO mind az alsófokú oktatás anyagához is tartozhattak. De hogy kerül ide a többi könyvcím? SEDULUS vagy SEDULIUS kettő is volt: az egyik a középkorban is népszerű ókori költő, a másik IX. századi szerzetesíró. Egyiknek sem ismerjük a *Genesis*-ről szóló munkáját, viszont van egy középkori verses *Genesis*-földolgozás, amelyet, úgy látszik, a jegyzék tévesen tulajdonít SEDULIUSnak. A IX. századi bencés PASCHASIUSnak több munkája is van, többek közt néhány szentnek az életéről is írt. Ha tekintetbe vesszük a közvetlenül utána következő címeket, akkor talán nála is ezekre gondolhatunk: vagy a *Vita Adelhardi*-ra, vagy *Passio Rufini et Valterii*-ra. Ezek a könyvek semmiképpen nem illenek bele a világi irodalom csoportjába, hanem ismét olvasmányanyagok. Mi lehet az oka ennek? A feleletet talán a következő, még kevésbé ide illő darabok adják meg: a háromféle *Psalterium*. Mit keres a zsoltároskönyv itt, messze elválasztva természetes környezetétől, a többi liturgikus könyvtől? Ez csak akkor érthető meg, ha mindezekben a pannonhalmi iskola, a szerzetesnövendékek könyveit keressük. HAJNAL István kutatásaiból világosan látjuk ma már a középkori Európa olvasás- és írástanításának menetét, s tudjuk, milyen szerepet játszott az oktatás első fokán „Európa első ábécés-könyve", a zsoltároskönyv.[34] Ahogyan a francia klerikusok, ugyanúgy a pannonhalmi iskola fiatal növendékei is a zsoltároskönyv betűzgetésével, éneklésével sajátították el az olvasás elemeit. Ezért találjuk itt a *Psalterium Gallicanum*ot, ami nem francia nyelvű zsoltárokat jelent, hanem a latin zsoltároskönyvnek egy bizonyos elterjedt változatát. Vajon a görög psalteriumban korábbi vagy egyidejű görög szerzetesek nyomát lássuk-e Pannonhalmán is, mint ahogyan KOMJÁTHY Miklós Tihanyról megállapította,[35] az a mi esetünkben, ilyen kevés adat alapján nyitott kérdés marad. A *Psalterium Hebraicum* szerepe sem világos.[36] Azt sem tudjuk, hogy a *Sermo S. Augustini* Sz. ÁGOSTONnak számos munkája közül melyik lehet, s így ennek szerepét sem tudjuk tisztázni. A többi azonban így, ahogy együtt van, a pannonhalmi könyvtár negyedik részlege, az iskola, a szerzetesnövendékek, a klerikusok könyvei, amelyek helyileg is máshol lehettek, mint a másik három könyvcsoport: a használat helyén, az iskola számára szolgáló helyiségben, illetőleg ott, ahol a szerzetesnövendékek voltak elhelyezve.

[33] CHRIST: *i. m.* 277. l.

[34] HAJNAL István: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales.* Bp. 1954. (Studia historica 7.) 14–32. l.

[35] KOMJÁTHY Miklós: *A tihanyi apátság alapítólevelének problémái.* (Levéltári Közl. 1955. 27–47. l.)

[36] Vö. 4. jegyzet.

Érthetetlen hiánynak tűnhetik föl azonban, hogy a könyvjegyzék átvizsgálása során számos olyan mű címével nem találkoztunk, amelyeknek meglétére pedig biztosan számítanánk : például Sz. István első legendája, az *Intelmek*, Sz. Zoerárd és Benedek legendája, esetleg krónikák. De ne felejtsük el, hogy a címek hiánya egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezek a művek nem voltak meg. Hiszen már a bevezetőben hangsúlyoztuk, hogy csak a köteteket és nem a műveket ismerjük a pannonhalmi könyvtárból.[37] A kötetekénél jóval nagyobb számú mű meglétével kell számolnunk ; az említett művek különben is olyan rövidek, hogy önálló kódexek semmiképpen nem lehettek, hanem más művek kódexeibe lehettek bemásolva. Krónikák hiánya meg éppen nem föltűnő. A történelmi érdeklődés eleinte mindig csekély a kolostorokban. Az ún. *Pannonhalmi évrendi följegyzések* néhány sornyi szövegének rövidsége (bemásolva a *Pray-kódexbe)* is erre vall.[38]

A pannonhalmi leltár tehát végeredményben négy önálló, helyileg is elkülöníthető részleg megkülönböztetését teszi valószínűvé : 1. könyvkincsek, 2. liturgikus és collatióhoz való könyvek, 3. olvasmányok, 4. növendékek könyvei. Szerény állomány, a meglevő könyveknek nagyobb fele a liturgiát szolgálja, kevés az olvasmány is, alig több, mint a minimális szükséglet, tudományos foglalkozásnak nyomai még nem igen fedezhetők föl, de ez általános jelenség a X—XI. századi bencés életben, ahol a liturgia túlsúlyba jutott a korábbi tudományos irányzattal szemben.[39] A könyvek nagy része már helybeli másolás eredménye lehetett, erre vallanak a több példányban meglevő szerkönyvek és olvasmányok. De ez a másolói tevékenység kicsi, a kevésszámú szerzetes keze alatt lassan gyarapszik a könyvtár. Mégis a szűkszavú jegyzék sorai mögött ott érezhetjük a legrégibb magyar könyvtár egyik első könyvtárosának gondos, lelkiismeretes, rendszerető munkáját, amely megérdemli, azt, hogy feledésbe ne merüljön, amint az oklevél bevezető szavai mondják : „ne per violentiam aliorum, vel fraudem, seu per negligentiam aliquid depereat".

Csapodi Csaba

CSAPODI CSABA : DIE INNERE ORDNUNG DER FRÜHESTEN BIBLIOTHEK VON UNGARN. PANNONHALMA (SANKT—MARTINSBERG) IM XI. Jh.

Während der Türkenherrschaft — im XVI. und XVII. Jh. — wurde nicht nur der überwiegend grösste Teil der mittelalterlichen Kodexe von Ungarn vernichtet, sondern auch die hierauf bezüglichen Inventare. Aus den mehreren hundert Klöstern der ungarischen Benediktiner, Zisterzienser, Franziskaner, Dominikaner und anderen Mönche des XI—XIV. Jhs. kennen wir nur ein einziges volles und glaubwürdiges Inventar, das auch alle Bücher eines Klosters enthält. Dieses Inventar ist in einer Urkunde des Benediktinerstiftes von Pannonhalma zu finden, die aus den Jahren 1083—1095 da-

[37] Ez teszi bizonytalanná a könyvállomány tartalmi értékelését. Az értékelést megkísérelte Mályusz Elemér *(Árpádházi B. Margit.* Károlyi Á.-emlékkönyv. 1933. 347—351. l.) Vö. ez utóbbira Ivánka Endre kritikai megjegyzéseit *(László mester esztergomi prépost könyvtára.* Theologia 1937. 223. l. j.)

[38] Szilágyi Loránd szerint *(Irodalmunk kezdetei.* Magyar művelődéstörténet 1. k. 440. l.) a *Pray-kódex*ben fennmaradt évrendi följegyzések I. Endre uralkodásának végéig kétségtelenül egykorúak, és minden valószínűség szerint Pannonhalmán készültek, a *Pray-kódex*be átmásolták ezeket.

[39] Csóka Lajos : *Cluny-i szellemű volt-e a magyar egyház a XI. században?* (Regnum 1942/43. 141—176. l.)

ganze Vermögen desselben Klosters aufzählt, darunter 80 Handschriftenbände. Aus der Urkunde erfolgen keine näheren bestimmten Angaben über Aufstellung und Unterbringung der Bücher, die genaue Untersuchung des Textes, das Nacheinander und der inhaltliche Zusammenhang der einzelnen Büchertitel liefert aber gewisse Anhaltspunkte, mit deren Hilfe wir die innere Ordnung dieser ältesten ungarischen Klosterbibliothek nach Analogien des Auslandes rekonstruiren können. Die Schlussfolgerung dieser Untersuchung ist die folgende: Die Bibliothek von Pannonhalma bestand damals aus vier Teilen. Den ersten Teil bildeten die kostbarsten Bücherschätze, 6 Prachtwerke, die unter anderen liturgischen Kostbarkeiten (Kelchen, Kreuzen usw.), wahrscheinlich in Kisten im Sanktuarium der Klosterkirche aufbewahrt wurden. Der zweite und grösste Teil bestand aus liturgischen Bücher des Gottesdienstes, insgesamt 35 Bände. Diese Bücher und die der sogenannten „Collatio" waren vermutlich alle auf einem Orte, auf den Brettern eines Schrankes in der Sakristei oder im Sanktuarium untergebracht. Als dritten Teil des Bücherbestandes können wir die Bücher der für die Mönche vorgeschriebenen individuellen Lektüre unterscheiden. Diese Bücher wurden wahrscheinlich in einer Nische des Kreuzganges, wo auch die Pulte der Skriptoren zu finden waren, aufgestellt. Den vierten und letzten Teil der Bibliothek bildeten die Bücher für Schule und Mönchsbildung. Der ganze Bücherbestand ist nicht zu gross, wir dürfen aber nicht vergessen, dass das Kloster von Pannonhalma damals noch nicht hundert Jahre alt und die Hauptbeschäftigung der Mönche nicht das Bücherschreiben, sondern vielmehr die Verbreitung ihrer Glaube war.

A Birckenstein-féle metszeteskönyv

(Justus van der Nypoort magyar vonatkozású művei.)

Birckenstein geometriai tankönyve a XVI—XVII. században rendkívül népszerű műfaj, az ún. „emblematikus irodalom" kései terméke. Az emblematikus írók eredetileg közmondásokat, tanító célzatú velős mondásokat sorakoztattak egymás mellé, és a mondanivalót — a középkori „biblia pauperum" mintájára — képekkel illusztrálták. A rendelkezésre álló emblémakészlet korlátozottsága miatt azonban később szükségessé vált, hogy az anyagot különféle ötletekkel frissítsék fel, tegyék érdekesebbé, változatosabbá. Matthäus Meriannak a műfaj élete meghosszabbítására szolgáló újítását legkövetkezetesebben a XVII. század első felében megjelent *Thesaurus philopoliticus* élelmes szerzői, Eberhard Kieser és Daniel Meissner valósították meg, akik a közmondásokat illusztráló jeleneteket azokkal semmiféle eszmei kapcsolatban nem álló városábrázolásokkal élénkítették.[1] Ez a kiadvány eredeti oktató és nevelő rendeltetését háttérbe szorította ugyan, másrészt azonban számtalan értékes veduta keletkezésére vezetett. Birckenstein könyvénél megmaradt a tanító célzat, de a szerző már nem erkölcsi hatásra, hanem tudományos ismeretek közlésére törekedett. Mértankönyvében a geometriai ábrák unalmas egyhangúságát a kép alsó felét elfoglaló veduták ellensúlyozzák, amelyek XVII. századi magyar várakat és városokat ábrázolnak. Ilyen módon a magyarországi látképeknek olyan sorozata gyűlt össze, amelyhez hasonlóval nem találkozunk a XVII. században keletkezett magyar vonatkozású, metszetekkel díszített könyvek tömegében. Topográfiai és művészettörténeti kutatóink korán felismerték a könyv értékét, és fel is használták forrásként látképeit. Az egyes illusztrációk előterében látható jelenetek pedig, amelyek a XVII. századi élet egy-egy mozzanatát közvetlen valószerűséggel állítják elénk, a magyar művelődés, fegyver, viselet stb. kutatója számára nélkülözhetetlen dokumentumok. A könyvvel mint egésszel azonban senki sem foglalkozott behatóan. Általában a hazai tudományos irodalomban nem vált gyakorlattá régi metszeteskönyvekkel kapcsolatban a könyvészeti, művészettörténeti és topográfiai szempontokra egyaránt kiterjedő feldolgozási módszer. Birckenstein könyvének sem szenteltek nagyobb figyelmet, pedig ez a gyakrabban forgatottak közül való, illusztrációi művészi tekintetben is kiemelkednek az átlagból, és forrásértékük is nagy. Így történhetett, hogy az illusztrációk felhasználói közül senki sem vette észre réz-

[1] Vö.: Daniel Meissners *Thesaurus Philopoliticus.* Neu herausgegeben und eingeleitet von Fr. Herrmann u. L. Kraft. Heidelberg, 1927. — Fr. Bachmann: *Die alten Städtebilder.* Leipzig, 1939. 16—22. l.

karcolójuk, a nálunk többször foglalkoztatott holland művész szignatúráját, amely most, a könyv alaposabb tanulmányozásának eredményeképpen előkerült.

A magyar szempontból rendkívül érdekes mű első kiadásának címe így hangzik: „Ertz-Herzogliche/ Handgriffe/ Dess/ Zirckels vnd Linials,/ Oder/ Ausserwehlter Anfang/ zu denen Mathematischen/ Wissenschafften./ Worinnen man durch eine leichte vnd neue Art ihm/ einen geschwinden Zutritt zu der Feldmesserey, vnd andern darauss entspringenden Wissenschafften, machet./ Beschrieben von Dero/ Röm. Kayserl. Mayestät/ bestellten/ Feld- vnd Land-Ingenieurn dess Königreichs Böhaimb,/ Obristwachtmeistern, etc./ Anthoni Ernst Burckhard von Birckenstein./ Wienn,/ Mit Röm. Käyserl. Majest. Befreyung./ In Verlegung dess Verfassers./ Gedruckt bey Johann van Ghelen, ANNO M.DC. LXXXVI./" A címlapot „Amling sculp: Monachij." — szignatúrájú rézmetszet előzi meg, amely allegorikus alakok társaságában, trónörökösként ábrázolja a későbbi I. József császárt. A címkép egészen más stílusú, mint a többi illusztráció. A címlapot 6 számozatlan lapon a trónörököshöz szóló ajánlás követi. Ebben a szerző elmondja, hogy tanítványát, József főherceget — ezért *Erzherzogliche Handgriffe* a könyv címe — ezeknek az alapelemeknek segítségével vezette be a hadi tudományokba. A trónörökös tanítója nyilván a császári háztól kapott támogatást könyve megjelentetéséhez. Az 1—6. számozott lapokon bevezetés következik a geometria jelentőségéről. A 7—142. lapon egyes geometriai fogalmak magyarázatát, illetve egy-egy feladat szövegét találjuk. Néhány címoldal kivételével a szövegoldalakkal szemben, jobb vagy bal felső sarkukon a szöveggel megegyező lapszámmal ellátott ábrák foglalnak helyet, amelyek a mértani feladatok megoldását illusztrálják. A már említett címkép nélkül az összes illusztrációk száma 122, ebből 12-n nincs veduta, a fennmaradó 110 egy-egy látképet tartalmaz a XVII. századi Magyarország váráról és városairól. Az ábrák rézkarc technikával készültek, — néha rézmetszettel vegyesen, — lemezméretük általában 17,3 ×11,3 cm. Az egyes helységek neve szószalagra írva az ábrázolás felett olvasható. A városképekkel kísért geometriai ábrák sorával a könyv véget is ér.[2]

A könyv többi kiadásának megállapításánál a budapesti nyilvános könyvtárak rendelkezésemre álló anyagára és az eddigi irodalom adataira támaszkodtam. Elképzelhető, hogy magántulajdonból vagy külföldi könyvtárakból az alább felsoroltakon kívül még más kiadások is előkerülnek. A rézkarcok lemez-állapotának változásából azonban fő vonásaiban így is sikerült a könyv történetét megállapítani. Az esetleg újonnan előkerülő, számomra eddig ismeretlen kiadások a könyv sorsára vonatkozó ismereteinket gazdagíthatják ugyan újabb adatokkal, de a minket legjobban érdeklő látképek lemezeinek fejlődéséről itt vázolt képet lényeges vonásaiban nem változtathatják meg.

[2] A kiadást leírja: Apponyi, A.: *Hungarica*. II. München, 1903. 1217. sz. Adatait annyiban kell helyesbítenünk, hogy a városképekre vonatkozó magyarázatot és regisztert később köthették példányához. Az 1686-os kiadás egyéb ismert példányaiban ugyanis ezek a részek ninesenek meg, másrészt a magyarázatban olyan események is szerepelnek, amelyek 1687-ben és 1688-ban történtek. Amint látni fogjuk, ezek a részek az 1689-es kiadásban jelentek meg először. Vö. még: Mayer, A.: *Wiens Buchdrucker-Geschichte*. I. köt. Wien, 1883. 326. l.

A második kiadás 1689-ben jelent meg Augsburgban Jacob KOPPMAYER kiadásában. Az eltérő tipográfiájú, de egyébként azonos cím a következőképpen végződik: „Samt einem/ Anhang oder Beschreibung/ Derer in den Geometrischen Kupffer-Figuren beygefüg-/ ten Ungarischen Städte, Vestungen und Schlösser, unter welchen/ nicht wenige, so bisshero in keinen Reiss- und Land-Beschreibungen/ dess Königreichs Ungarn vor Augen gestellet/ worden." Az ajánlást követően a 8 évre szóló privilégium szövegét iktatták be. A 7—18. számozatlan lapon „Vorbericht An den Respective geehrten Leser" olvasható, amelynek egyik utolsó mondata a látképeknek a könyvben elfoglalt szerepére, népszerűségükre és az ebben a kiadásban először közölt, hozzájuk fűzött magyarázatokra vonatkozik. Érdemes idézni: „Belangend nun den Anhang, so der zweyten Edition dieses hochnutzlichen Werckes beygefügt worden, so ist solches beschehen, weilen bisshero von vielen Liebhabern eine Beschreibung derer den Kupffer-Figuren, zu Erfüllung dess ledigen Raums beygezeichneten Ungarischen Städten, Vestungen und Schlösser, verlanget worden, als hat man auch hierinn willfahren, und von derselben Gelengenheit, Veränderungen und iezigen Zustand einige Meldung thun wollen, verhoffende, weilen doch viel Plätze darunter begriffen, welche bisshero wenig oder gar nicht bekant gewesen, damit nichts unangenehmes gethan zuhaben." A 143—186. lapokra terjedő magyarázat teljes címe a következő: „Kurtz-verfasste Beschreibung derer Vestungen und Schlösser, mit welchen die Geometrische Kupfer-Figuren dieser Ertz-Hertzoglichen Handgriffe gezieret." Az egyebekben az első kiadással azonos tartalmú és beosztású kötetet a 186. lap után „Register" egészíti ki.

1697-ben és 1698-ban a könyv újból megjelent. Címe kisebb eltérésektől eltekintve, — amelyek közül a legfontosabb az, hogy a szerző nevét „A.E.B.V.P." betűkkel jelölték meg, — nem változott. Lényegében azonos maradt a tartalom is, csak az ajánlást és a privilégiumot hagyták el, mivel már elvesztették aktualitásukat. Eltér az 1689-es kiadásétól az újabb kiadások tipográfiája is, de a lapszámozás nem változott. Így a látképek lemezei 1698-ig változatlan állapotban kerültek lenyomtatásra. Ez a két kiadás szintén KOPPMAYERnél jelent meg Augsburgban.

A lemezanyag értékesítése jó üzlet volt a kiadó számára, a könyv példányai kelendők lehettek, mert 1699-ben újabb kiadással találkozunk.[3] Ennek tartalma és a képek lapszámozása változatlan maradt. De a lemezek alján a sorrend biztosítására az ábécé betűit is felírták, először egyenként, majd kettőzve, hármasával stb. A számozásnak ez a módszere egészen a „dddddd" jelig (Sopron) halad. Az eredeti sorrendbe téves számozás révén csak a 114—119. lapok között (aaaaa-fffff) került egy kis zavar. Meg kell jegyezni, hogy egyes képeken a bal felső sarokban a kiadás rendjétől eltérő jelölés nyomai is

[3] MAJLÁTH B.: *Budapest történetének irodalma.* Bp. 1886. 330. sz. alatt egy állítólag 1690-ben megjelent kiadást említ Enea LANFRANCONI gyűjteményéből. Ezzel a kiadással másutt nem találkoztam. Az Országos Széchényi Könyvtárban 222644. sz. alatt találtam a könyvnek olyan példányát, amelynek címlapján az évszám utolsó számjegye hiányzik, csak „169." látható, tehát az 1690-es évek egyikéből származik. Mivel azonban 1698-ig a lemezek változatlan állapotban kerültek újranyomtatásra, ebben a példányban pedig a számozáson kívül betűjelzéssel is találkozunk, ez a kiadás későbbi az 1698-asnál. De ebben az esetben feltétlenül 1699-ben kellett megjelennie, mert később az évszám már 17-tel kezdődnék. Mivel a most ismertetett, Széchényi könyvtári példány a LANFRANCONI gyűjtemény bélyegzőjét viseli, MAJLÁTH feltehetőleg ezt írta le, de az évszám kiegészítésében tévedett.

felfedezhetők, így pl. „n. 10." a 46. lapon (Szigetvár). Ezt a jelölést később elvetették, levakarással igyekeztek eltüntetni, de nyomai eléggé olvashatóan mégis megmaradtak. Vajon egy eddig nem ismert kiadásra vallanak-e ezek a jelek, vagy csak egy meg nem valósult, eltérő beosztási kísérlet nyomaiként kísérik tovább a lemezeket későbbi életük folyamán, — jelenleg nem tudjuk eldönteni. Még valami szembeötlik az 1699-es kiadásban. A 73. lap (Nagykanizsa) lemezének széle valószínűleg megsérült vagy letörött, mivel a keretig körülvágták. Így az eredeti lapszám is elveszett. Ezért a „73" számot a kereten belül újra ráírták, valamint az új jelölést is, „kkk" jel formájában.

A következő kiadások évszáma 1713 és 1731. Mindkettő Augsburgban látott napvilágot. Az eddigi augsburgi kiadót, KOPPMAYERT most Daniel WALDER, majd 1731-ben David Raymund MERTZ és Johann Jacob MAYER kiadók váltották fel. A cím, beosztás és tartalom lényegében változatlan maradt; az új kiadások címlapjai némileg eltérnek egymástól. Az 1713-as címe így kezdődik: „Herrn Burckhard von Pürckenstein/ Weyland/ JOSEPHI I./ Dess Grossen/ Römischen Kaysers/ Mathematici/ Ausserwöhlter [!] Anfang zu denen höchst-nutzlich/ Mathematischen/ Wissenschafften". Ezután a régebbi szöveg megy tovább kis változtatásokkal. A címben a képek számát is feltüntetik, és 1713-ban tévesen 125-ben, 1731-ben pedig helyesen 123-ban jelölik meg, a címlappal együtt. A lemezek állapotában — 1699-hez képest — ennél a két kiadásnál semmi változtatás nem történt. A szövegoldalakon a szemben levő képen ábrázolt hely nevét is feltüntették. Ismeretes még egy, az eddigieknél későbbi kiadás is. Címe: „Anweisung/ Zum/ Zirckel und Lineal Gebrauch/ so wohl/ vor die Jugend als Professionisten/ und Handwerker./ Verlegt in Augsburg/ von Johann Georg Hertel." Pontos keletkezési évét nem ismerjük, címlapján nincs évszám. Valószínűleg a XVIII. század második felében jelent meg. A kiadó, HERTEL élete ugyanis erre az időre esik.[4] Későbbi megjelenésére mutat a gót betű helyett a latin ábécé alkalmazása és a lemezek állapotában bekövetkezett újabb változások is. Ennek a kiadásnak egyetlen példányát a Magyar Történelmi Képcsarnok őrzi. Bár a példány csonka, de a belőle kiemelt lapokat hiány nélkül sikerült megtalálnom a gyűjtemény metszetanyagában. A könyv beosztása lényegesen megváltozott. 244 számozott lapot tartalmaz; a képek eredeti sorrendjét megtartották. Még az 1699-es kiadásba becsúszott számozási hibát is korrigálták. A képek mindig a jobb, páros oldalra kerültek, ezért rajtuk a lapszámozás mindig a jobb felső sarokban látható. A jobboldalra eső régi számokat lecsiszolták a lemezről, ritkán, de előfordul az is, hogy az új számot a régi átjavításával sikerült létrehozni. A baloldalon gyakran látható a régi számozás nem teljesen eltüntetett nyoma. A már említett „n"-es jelölés maradványai is megtalálhatók. Megmaradtak a lapalji betűjelzések is. A mindig páratlan oldalra jutó szöveget, nyilván papírtakarékossági okokból, a megelőző kép hátára nyomtatták. Ez nagyon fontos körülmény, mert az eddigi összes kiadásokban a képek háta üres volt. Ebben a kiadásban a szöveget rézmetszet-technikával nyomtatták, a megfelelő méretű rézlemez széle mindenütt meglátszik.

Az ismertetett nyolc kiadásban tehát a geometriai ábrák s velük együtt a látképek lemezeinek három állapotát különböztethetjük meg.

I. Első állapot. Az eredeti számozás a felső bal vagy jobb sarokban. Hátlap üres. 1686, 1689, 1697, 1698.

[4] THIEME—BECKER: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, 16. köt. Lpz. 1923. 552. l.

II. Második állapot. Az eredeti számozást új jelzés egészíti ki az ábécé betűi segítségével. Hátlap üres. Nagykanizsa lemezének széle levágva. Egyes lapokon eltérő, „n"-es jelzés nyomai. 1699, 1713, 1731.

III. Harmadik állapot. Új számozás a betűjelzés megtartásával és a régi számozás teljesen el nem tüntetett nyomaival. Hátlapon rézre metszett szöveg. A lapszám mindig a jobb felső sarokban. HERTEL-féle kiadás a XVIII. század második feléből.

Miután ilyen hosszasan foglalkoztunk a könyvvel, érdemes lesz röviden megemlékeznünk szerzőjéről is. Anton Ernst Burckhard von BIRCKENSTEINről a következő adatokat tudjuk. 1683-ban császári hadmérnök lett. 1684-ben Esztergom erődítésében, majd Buda ostromában vett részt. 1686-ban alezredesi ranggal Győr főmérnöke lett, itt 1699-ig tudjuk nyomon követni. 1687-ben Budán találkozunk nevével. 1702-ben tagja a Hofkriegsratnak. Ezután még hosszú ideig élhetett, mivel 1740-ből és 1744-ből egy másik geometriai tárgyú könyvét ismerjük, EUCLIDES-fordítását.[5] Exlibrisét a soproni Műszaki Egyetem könyvtárából ismerjük. Valószínű, hogy könyvtára egy részét a selmecbányai (Baňská Štiavnica) bányászati főiskola szerezte meg. Onnan került Sopronba.[6] Sajátkezű rajzai közül csak egy maradt fenn Karlsruheban. Érsekújvár (Nové Zámky) alaprajzát ábrázolja, nem készült művészi igényekkel.[7]

A sok kiadást megért könyvből bennünket elsősorban a geometriai ábrákat díszítő látképek érdekelnek. Eredetileg csak az üresen maradó felület kitöltésére, dekoratív célból kerültek a könyvbe, tehát szerepük mellékes volt. A sok kiadásból mégis úgy látszik, hogy nagyban hozzájárultak a könyv népszerűségének emeléséhez már keletkezésük idején is. A látképek 110 várat, kastélyt vagy várost ábrázolnak a XVII. századi Magyarország területéről. Alább közöljük a terjedelmére nézve párját ritkító vedutagyűjtemény részletes jegyzékét :[8]

[5] Címe : *Teutsch—/ Redender Euclides . . . In teutscher Sprach eingerichtet und bewiesen/ Durch/ Ant. Ernst Burckh. von. Pirckenstein./ Wien in Oesterreich./ Peter Conrad Monath, 1740.* Az 1744-es kiadást az Universitätsbibliothek, Wien szívességéből ismerem.

[6] Erre GYULAY Zoltán professzor hívta fel figyelmemet, amiért ezúton köszönetet mondok.

[7] A rajz fényképe : Építészeti Tanács Titkársága Műemléki Csoport C/491. Közli : GLASER L. : *A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga.* Bp. 1932. 33. sz. BIRCKENSTEIN életére vonatkozó adatok ugyanott 123. l.

[8] A listában az eredeti számozást tartottuk meg. Azok a példányok, amelyeken csak az itt megadott számok találhatók, az első négy kiadás egyikéből valók. Ha a fenti számokhoz a lap alján betűjelzések is csatlakoznak, akkor a rézkarc az 1699-es, 1713-as vagy 1731-es kiadás megcsonkításából származik. Ha a BIRCKENSTEIN-féle rézkarcok a második oszlopban szereplő megnevezéssel, de az itt megadottól eltérő és kivétel nélkül a jobb felső sarokban elhelyezett számozással, hátlapjukra nyomtatott szöveggel kerülnek elő, akkor a HERTEL-féle utolsó kiadás példányaival van dolgunk. A jegyzék rövidítései : A : Ausztria ; ČSR : Csehszlovákia ; J : Jugoszlávia ; m : vármegye ; R : Románia ; SSSR : Szovjetunió.

Lap-szám	Név	Mai név	Magyar név
	Birckensteinnél		
9	Caschau	Košice (ČSR.)	Kassa
15	Papa	Pápa (Veszprém m.)	Pápa
19	Temeswar	Timişoara (R.)	Temesvár
20	Tokay	Tokaj (Borsod-Abauj-Zemplén m.)	Tokaj
21	Erla	Eger (Heves m.)	Eger
24	Gyula	Gyula (Békés m.)	Gyula
25	Vesprin	Veszprém (Veszprém m.)	Veszprém
28	Lansee	Landsee (A.)	Lánzsér
29	Waradein	Oradea (R.)	Nagyvárad
32	Griechisch-Weissenburg	Beograd (J.)	Belgrád
33	Tirna	Trnava (ČSR.)	Nagyszombat
34	Galanta	Galanta (ČSR.)	Galánta
35	Buiak	Buják (Nógrád m.)	Buják
36	Munkatsch	Munkacsevo (SSSR.)	Munkács
37	S. Nikolaus	Törökszentmiklós (Szolnok m.)	Törökszentmiklós
38	Rozgon	Roshanovce (ČSR.)	Rozgony
39	Stulweissenburg	Székesfehérvár (Fejér m.)	Székesfehérvár
40	Palotta	Várpalota (Veszprém m.)	Várpalota
41	Eperjes	Prešov (ČSR.)	Eperjes
42	S. Martinsberg	Pannonhalma (Győr-Sopron m.)	Pannonhalma
44	Babotsch	Babócsa (Somogy m.)	Babócsa
46	Sigeth	Szigetvár (Baranya m.)	Szigetvár
47	Letava	Lietava (ČSR.)	Zsolnalitva
48	Prespurg	Bratislava (ČSR.)	Pozsony
49	Kismarton	Eisenstadt (A.)	Kismarton
50	Leva	Levice (ČSR.)	Léva
51	Frakno	Forchtenau (A.)	Fraknó
52	Eczet	—	Ecsed vára
53	Sente	Šintava (ČSR.)	Sempte
56	Funfkirchen	Pécs (Baranya m.)	Pécs
57	Dotis	Tata (Komárom m.)	Tata
58	Hatwan	Hatvan (Heves m.)	Hatvan
59	Teplicze	?	?
60	Leka	Lockenhaus (A.)	Léka
62	Vgod	Ugod (Veszprém m.)	Ugod
63	Deveczer	Devecser (Veszprém m.)	Devecser
64	Neüheüsel	Nové Zámky (ČSR.)	Érsekújvár
65	Zatmar	Satu-Mare (R.)	Szatmárnémeti
66	Beczko	Beckov (ČSR.)	Beckó
67	Szadvara	Szögliget (Borsod-Abauj-Zemplén m.)	Szögliget (Szádvár)
68	Filleck	Fil'akovo (ČSR.)	Fülek
69	Weitzen	Vác (Pest m.)	Vác
70	Calo	Nagykálló (Szabolcs-Szatmár m.)	Nagykálló
71	Zolnok	Szolnok (Szolnok m.)	Szolnok
72	Hegyesa	Hegyesd (Veszprém m.)	Hegyesd
73	Canischa	Nagykanizsa (Zala m.)	Nagykanizsa
74	Pest	Budapest (Pest m.)	Budapest
75	Buda	Budapest (Pest m.)	Budapest
76	Serinwar	—	Zerinvár, Új-Zrinvár
77	Comora	Komárno (ČSR.)	Komárom
78	Raab	Győr (Győr-Sopron m.)	Győr
79	Leopoldstatt	Mestečko (ČSR.)	Lipótvár (Újváros)
82	Keopczin	Kitsee (A.)	Köpcsény
83	Dobraniva	Dobronivá (ČSR.)	Dobronya
84	Rapos	?	?
85	Varda	Kisvárda (Szabolcs-Szatmár m.)	Kisvárda

Lap-szám	Név Birckensteinnél	Mai név	Magyar név
86	Gran	Esztergom (Komárom m.)	Esztergom
87	Vicegrad	Visegrád (Pest m.)	Visegrád
88	Streczen	Strečno (ČSR.)	Sztrecsény
89	Giarmat	Balassagyarmat (Nógrád m.)	Balassagyarmat
90	Novigrad	Nógrád (Nógrád m.)	Nógrád
91	Lindva	Dolnja Lendava (J.)	Alsólendva
92	Schambock	Zsámbok (Pest m.)	Zsámbok
93	Sisek	Sisak (J.)	Sziszek
94	Bicze	Bytča (ČSR.)	Nagybittse
95	Arva	Orava (ČSR.)	Árva
96	Simontorna	Simontornya (Tolna m.)	Simontornya
97	Lenti	Lenti (Zala m.)	Lenti
98	Varano	Vranov (ČSR.)	Varannó
99	Belatinz	Beltinci (J.)	Belatinc
100	Ozora	Ozora (Tolna m.)	Ozora
102	Oesseck	Osijek (J.)	Eszék
103	Kalastrom	Kloster-Marienberg (A.) ?	Klastrom (Borsmonostor) ?
104	Kopany	Törökkoppány (Somogy m.)	Törökkoppány
105	Tomasi	Tolnatamási (Tolna m.)	Tolnatamási
106	Zolyom	Zvolen (ČSR.)	Zólyom
107	Eleskő	Biksard (ČSR.)	Éleskő (Bikszárd)
108	Vigles	Vigl'aš (ČSR.)	Végles
109	Nagy Heflan	Grosshöflein (A.)	Nagyhőflány
110	Tabor	?	?
112	Sengrot	Zalaszentgrót (Zala m.)	Zalaszentgrót
113	Nembti	?	?
114	Giszing	Güssing (A.)	Németújvár
115	Rechnitz	Rechnitz (A.)	Rohonc
116	Fekete Varos	Purbach (A.)	Feketeváros
117	Czobancz	Csobánc (Veszprém m.)	Csobánc
118	Riczo	Hričo (ČSR.)	Hricsó
119	Cziczva	Čicava (ČSR.)	Csicsva
120	Czecznk	Csesznek (Veszprém m.)	Csesznek
121	Wirowitiza	Virovitica (J.)	Verőce
122	Verebel	Vráble (ČSR.)	Verebély
123	Berencz	Podbranč (ČSR.)	Berencs
124	Gesztes	Várgesztes (Komárom m.)	Várgesztes
125	Domanis	?	?
126	Sobotis	Sobotište (ČSR.)	Szobotist
127	Schwartzenbach	Schwarzenbach (A.)	—
128	Keresztur	Deutsch-Kreutz (A.)	Sopronkeresztur
130	Czagkathurn	Čakovec (J.)	Csáktornya
131	Warasdien	Varaždin (J.)	Varasd
132	Coppreüniz	Kaprivnica (J.)	Kapronca
133	Petrinia	Petrinja (J.)	Petrinja
134	Presnitz	Berzence (Somogy m.)	Berzence
135	Wihitsch	Bihač (J.)	Bihács
136	Sarvos	Szarvas (Békés m.)	Szarvas
137	Sabaz	Šabaz (J.)	Szabács
138	Neitra	Nitra (ČSR.)	Nyitra
139	Ung. Altenburg	Mosonmagyaróvár (Győr-Sopron m.)	Mosonmagyaróvár
140	Sendre	Szendrő (Borsod-Abauj-Zemplén m.)	Szendrő
141	Lakompak	Lackenbach (A.)	Lakompak
142	Oedenburg	Sopron (Győr-Sopron m.)	Sopron

A könyv látképei hitelességének, megbízhatóságának kérdése nem dönthető el egyöntetűen. Ehhez hosszú kutatómunka szükséges. Össze kell gyűjteni az egyes helységekre vonatkozó összes ábrázolásokat, és pontosan meg kell határozni keletkezési körülményeiket. Tipológiai csoportokba kell őket rendezni, hogy az időbeli egymásután és az átvételek tisztázása révén meg lehessen különböztetni az eredeti felvételeket és azok sokszorosítását az egyszerű másolatoktól. Végül, de nem utolsósorban szükség van a sorozatban szereplő várak, városok fekvésének, környezetének, épületeinek ismeretére is. A kutatómunka ezen a téren még egyáltalán nem mondható lezártnak. Annyit azonban már most is megállapíthatunk, hogy BIRCKENSTEIN könyvének látképei hitelesség szempontjából nem egyforma értékűek. Vannak olyan képek a sorozatban, amelyek első pillantásra elárulják, hogy nem a helyszínen felvett rajzok alapján készültek, hanem széles körben elterjedt típusokat vesznek át és visznek tovább. Ezeknél topográfiai és művészettörténeti forrásértékről csak közvetett értelemben beszélhetünk. Más esetekben a látkép nem egyszerű ismétlése egy korábbinak, hanem beállításban vagy egyes részletekben újat mond. Ilyen, a rekonstrukció szempontjából felhasználható, forrásértékű vedutákat találunk a könyvben Balassagyarmatról,[9] Esztergomról,[10] Nógrádról, Vácról, Visegrádról stb. Szerepelnek a sorozatban olyan helyek is, amelyekről a BIRCKENSTEIN-féle képeken kívül más ábrázolás nem maradt fenn, de mégsem érezzük őket megbízhatóknak. Ezeknél a hitelesség kérdését minden esetben a speciális helytörténeti kutatásnak kell eldöntenie. Már a könyvben szereplő helynevek azonosítása sem könnyű feladat. Sokszor kevéssé ismert, kisebb kastélyokat mutatnak be az illusztrációk, amelyeknek hadászati jelentőségük nem volt. Nehézséget okoz a nevek idegen, németes írásmódja vagy az azóta bekövetkezett névváltoztatás is. Több helység a könyv megjelenése óta teljesen elpusztult.

Láthatjuk tehát, hogy a könyv szerzője nem törekedett feltétlenül hiteles veduták közlésére, hiszen nem is ez volt a célja, s a látképek csak mellékes jelentőségűek. Ha mégis találunk köztük természet után készülteket, az azt bizonyítja, hogy a művész járt Magyarországon, s egyes esetekben azt örökítette meg, amit látott. Természetes azonban, hogy nem juthatott el személyesen mind a 110 helyre. Ez túl nagy anyagi áldozatot rótt volna a könyv kiadójára, másrészt a háborús helyzet miatt nehezen megoldható feladat lett volna. Viszont a könyv illusztrálandó fejezeteinek száma adott volt, s a látképek mennyiségének ehhez kellett alkalmazkodnia. Ezért olyan helységeket is fel kellett vennie a sorozatba, amelyeket csak közvetve, idegen forrásból ismert. A látképek előterében elhelyezett staffázsalakok azonban a valóság közvetlen megfigyeléséről tanúskodnak, s a könyvvel kapcsolatban foglalkoztatott művész magyarországi tartózkodásának újabb bizonyságai. Elsősorban a katonák életének eseményeit ábrázolják ezek a jelenetek, ami a képek keletkezési idejét tekintetbe véve érthető is. Tanulmányozhatjuk az előtéri alakokon a XVII. századi magyar gyalogos és lovaskatonák viseletét, fegyverzetét.[11]

[9] Képe: GENTHON István: *Nógrád megye műemlékei.* Bp. 1954. 119.

[10] Képe: LEPOLD A.: *Esztergom régi látképei.* Bp. 1944. A Szent István Akadémia II. Történelem-, Jog- és Társadalomtudományi osztályának értekezései. III. köt. 5. sz. XV. tábla.

[11] 35. lap, képe: SZENDREI J.: *A magyar viselet történeti fejlődése.* Bp. 1905. 129. l.; *Magyar Művelődéstörténet.* Bp. é. n. 3. köt. 232. l. — 67. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 131. l. — 72. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 232. l.

Igen sok a staffázsként alkalmazott csatajelenet.[12] A hosszú harcokban mind török, mind magyar részről estek foglyok.[13] A hadifoglyokkal szemben kölcsönösen előfordult a kegyetlenség.[14] Nem volt ritka jelenség a fosztogató katona sem.[15] Egyik képen közelről tanulmányozhatunk egy ágyúállást, amelyre a gyakori ostromok alkalmával volt szükség.[16] De megtaláljuk a képeken a katonaélet vidámabb oldalait is. A táborban mulatozó katonák képe többször visszatér.[17] Kedvelt időtöltés lehetett — a képekből következtetve — a kártyázás[18] és a kockajáték.[19] Rendkívül érdekes, egyedülálló a kuruc fegyvertánc kisméretű képe.[20]

Természetes, hogy a hosszú háború a polgári életre is rányomta bélyegét. Leginkább a parasztság szenvedett az egyre súlyosodó terhek alatt. A menekülők magukat fogták be a szekérbe, hogy családjukat, kis vagyonukat biztosabb helyre juttassák.[21] A paraszt felfegyverkezve ment munkába.[22] Igen értékes képes dokumentum az ásóval, kapával foglalatoskodó parasztok ábrázolása.[23] De parasztok képével ezeken kívül is többször találkozunk.[24] Úgy látszik, a művészt érdekelték a cigányok, mert többször foglalkozott romantikus alakjukkal.[25] A cigánykovács képében igen értékes munkaábrázolást hagyott ránk.[26] De a törökök sem kerülték el figyelmét. Az előkelő török úr mellett[27] megtaláljuk a látképek előterében az utazó török kereskedőt.[28] Bemutatja a művész a kocsi különféle formáit is.[29] A 110. lapon persze egyéb érdekes, figyelemre méltó részletek is vannak, de jelenleg nem sorolhatjuk fel valamennyit. A XVII. századi magyar társadalom életének mintegy keresztmetszetét találhatjuk meg a könyvben. A pontos megfigyelésre való és a látottakat valósághűen bemutató, feltétlenül forrásértékű genreképek egyetlen hiányossága kicsiny méretük, de még így is nélkülözhetetlenek a XVII. század kultúrtörténetének kutatója számára.

A mutatós és érdekes sorozat természetszerűen felkeltette az egykorú és a későbbi századokban élt művészek figyelmét. A BIRCKENSTEIN-könyv egésze vagy egyes lapjai hatásának teljességre törekvő feldolgozása, a források

[12] Pl. 66. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 130. l. — 28. lap, képe: AMBRÓZY Gy.: *A magyar csatakép.* Bp. 1940. 84. l. — 41. lap, képe: *uo.* 85. l. stb.

[13] 57. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 129. l.; *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 251. l. — 136. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 89. l.

[14] 99. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 37. l.

[15] 115. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 343. l.

[16] 91. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 132. l.

[17] 98. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 630.l. — 107. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 348.l. — 123. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 342.l.

[18] 76. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 131. l.

[19] 127. lap.

[20] 132. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 133. l.

[21] 108. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 337. l.

[22] 93. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 346. l.

[23] 109. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 163. l.

[24] 59. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 178. l. — 63. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 129. l.; *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 340. l. — 114. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 351. — 117. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 340.

[25] 105. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 126. l.

[26] 119. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 133. l.; *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 197. l.

[27] 125. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 95. l.

[28] 96. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 214. l. — 104. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 210. l.

[29] 38. lap, képe: SZENRDEI: *i. m.* 129. l.; *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 181. l. — 94. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 181. l. — 139. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 354. l.

kikutatásához hasonlóan, nem könnyen és gyorsan megoldható feladat. Jelenleg meg kell elégednünk néhány jellemző példa kiragadásával. A könyv 107. lapjának staffázsalakjait használta fel — metszetek közvetítésével — Francesco GEFFELS a Magyar Történelmi Képcsarnokban őrzött olajfestményén, amely Buda ostromát ábrázolja és 1686-ban keletkezett.[30] Még a XVII. században, két évvel az *Ertz-Herzogliche Handgriffe* megjelenése után, 1688-ban adták ki Frankfurtban és Lipcsében a *Das/ Ehmals Gedrückte, vom Türcken berückte,/ nun trefflich erquickte/ Königreich Hungarn...* című könyvet. Ebben több lap a BIRCKENSTEIN-féle veduták másolata. A XVIII. század közepén, 1746—8-ban jelent meg Bécsben Johann Georg SCHWANDTNER *Scriptores rerum Hungaricarum* című forráskiadványa. Az iniciálékban közölt rézkarcokon szintén könyvünk képeinek hatását fedezhetjük fel. De még a XIX. században is ismerték és használták BIRCKENSTEIN vedutasorozatát, amint azt *Az Ország Tükre* című folyóirat 1865-ös évfolyamának néhány litografált látképe bizonyítja.

A művészetben tehát BIRCKENSTEIN könyve a megjelenését követő kétszáz éven át eleven hatást gyakorolt. A tudományos irodalomban gyakran hivatkoztak ugyan rá, mindmáig nem sikerült azonban az illusztrációkat készítő művész személyét meghatározni. Történtek ugyan a kérdés megoldására különböző kísérletek, de mindegyik tévútra vezetett. A kutatók egyik csoportja a magyar veduták első érdemes összegyűjtőjének, BUBICS Zsigmondnak nyomdokain haladt. BUBICS a könyv címképének szignatúrájából kiindulva az egész művészi díszítést Karl Gustav AMLING (1651—1702) bajor udvari rézmetszőnek tulajdonította.[31] A régi metszeteskönyvek ismerői számára azonban nem szorul bizonyításra, hogy a könyvek dekoratív címképeit és a tulajdonképpeni tartalmat jelentő illusztrációs anyagot nem kellett szükségképpen ugyanannak a művésznek készítenie. Számos példával lehetne ezt bizonyítani. S ha bizonyos esetekben a szignálatlan metszetek attribuálása problémát okozhat, BIRCKENSTEIN könyvével kapcsolatban nem ez az eset, mert a címkép és az illusztrációk egészen más stílust képviselnek. Más a rajzi megoldás, a technika, az emberi alakoknak a háttérhez való viszonya.[32] A magyar tudományos irodalomban BUBICS tévedése mégis számos követőre talált, meghatározását gyakran szó szerint átvették.[33] A kutatók egy másik csoportja BIRCKENSTEINT tette meg a látképek rézkarcolójának.[34] BIRCKEN-

[30] A metszeteket lásd: KELÉNYI B. O.: *Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korából.* Bp. 1936. Klny. a Fővárosi Könyvtár évkönyve VI. kötetéből. 145 (képpel) és 150. sz. Az utóbbi képe: HORLER M.: *Budapest műemlékei.* I. Bp. 1955. 52. l. A festmény leltári száma a Magyar Történelmi Képcsarnokban 1202.

[31] BUBICS Zs.: *Magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei.* Bp. 1880. 93. l.

[32] A grafikai szakirodalomban AMLING művei között természetesen csak a címkép szerepel: MEYER, J.: *Allgemeines Künstler-Lexikon.* I. köt. 2. kiad. Lpz. 1872. 51. sz.

[33] TRAGOR I.: *Vác vára és képei.* Vác, 1906. 61—66. sz. — SZENDREI—SZENTIVÁNYI: *Magyar képzőművészek lexikona.* I. köt. Bp. 1915. 28. l. — SCHOEN A.: *Budapesti képek, könyvek Csillag Béla gyűjteményében.* Bp. 1936. 26—7. sz. — DORNYAI B.: *Régi tatai várképek.* Tata, 1936. 39—41. — BARCSAY—AMANT Z.: *Eger vár és város régi ábrázolásai.* Eger, 1938. 37. sz. — AMBRÓZY: *i. m.* 84. l. — DARNAY-DORNYAI B.: *Képes ábrázolások a Balatonról és vidékéről.* Bp. 1943. Klny. a „Balaton" 1943. évfolyamából. 8. — CSATKAI E.—DERCSÉNYI D.: *Sopron és környéke műemlékei* 2. kiad. Bp. 1956. 157. l. — GERŐ L.: *Magyarországi várépítészet.* Bp. 1953. 436. l.

[34] LEPOLD: *i. m.* XV. tábla aláírásában. — BALOGH J.: *Az esztergomi Bakócz kápolna.* Bp. 1955. 112.

STEINnek, a könyv írójának művészi tevékenységéről azonban semmit sem tudunk. Egyetlen ismert rajza, Érsekújvár erődítési műveinek katonai felvétele alapján nehezen tételezhetnénk fel, hogy a könyv gyakran sokalakos, ügyesen megoldott kompozícióit ő készítette volna. Végül még egy téves megállapítást kell helyesbítenünk. A *Magyar Művelődéstörténet* című, gazdagon illusztrált kiadványban, amely bőségesen merít BIRCKENSTEIN könyvének képanyagából, a kötetről egyik helyen részletesebben megemlékeznek. A könyv 99. lapjával kapcsolatban ezt írják: „A tehetséges művész csak egy képén, az itt bemutatott jelenet alatt nevezi meg magát a következő módon: H. C. Etter del. Sajnos, az irodalomban nevét nem tudtuk megtalálni. Mivel azonban képei a magyar életviszonyok, viselet és jelleg igen beható ismeretét árulják el, talán szabad benne, német neve dacára, honfitársat sejteni."[35] A szóban forgó képen azonban, amelynek nagyított reprodukciójáról az idézett megjegyzés szól, a leggondosabb kutatással sem tudjuk a szignatúrát felfedezni a fűszálak között.

A mesterkérdés megoldásához az Ugod látképét feltüntető 62. lap *(I. tábla)* bal alsó sarkában található „Nypoort" szignatúra vezet. Mivel

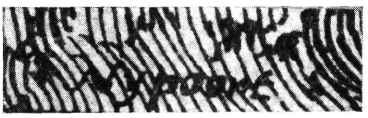

pedig — a címképet nem számítva — a könyvben szereplő 122 kép művészi megoldása ugyanarra a kézre vall (ember és táj viszonya, technika, feliratok stb.) megállapíthatjuk, hogy az egész könyv illusztrációs anyagát a Magyarországon egyébként is foglalkoztatott németalföldi festő és rézkarcoló, Justus van der NYPOORT készítette. De a bizonyítást a szignatúrán kívül stílusanalógiák segítségével is megerősíthetjük. NYPOORT egyéb, jelzett és datált művei és a BIRCKENSTEIN-könyv egyes részletei között feltűnő egyezéseket sikerült felfedeznünk.

Az 1683-ban keletkezett nagyszombati kalendárium címlapján, az alsó részen a város (Trnava) látképe látható.[36] A lapot a jelzés szerint NYPOORT rajzolta Nagyszombatban, és ő maga sokszorosította is. *(VI. tábla 1. kép)* Az *Ertz-Herzogliche Handgriffe* 33. lapján ugyanezt a vedutát látjuk viszont, valamivel gyengébb kivitelben, kisebb, jelentéktelen változtatásokkal. *(VI. tábla 2. kép)* Új az előtérben a lovasok csoportja, amely a későbbi kompozíció szerves részévé vált. Nehezen képzelhető el, hogy a művész, aki ilyen ügyesen komponál, idegen minták szolgai másolásához folyamodnék. Saját régebbi képét viszont, az új rendeltetésnek megfelelően, könnyen átalakíthatta. A párkányi csatát ábrázoló, feltehetően 1683-ban keletkezett képen[37] az előtérben látható, lóra szálló alakhoz nagyon hasonlót találunk a *Handgriffe* 126., Szobotistot ábrázoló lapján. Legszembetűnőbb különbség a ruházat magyarrá változtatásában mutatkozik. J. C. FEIGIUS *Wunderbarer Adlers-Schwung...* című, Bécsben 1694-ben megjelent műve második részében NYPOORT nevével három magyar vonatkozású képen találkozunk. Esztergom

[35] *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 634. l.
[36] RMK. II. 1530. — PATAKY D.: *A magyar rézmetszés története.* Bp. 1951. 1. sz.
[37] J. M. LERCH-hel együtt adták ki, valószínűleg önálló lapként. BUBICS: *i. m.* 175. sz. — LEPOLD: *i. m.* 119. sz. (képpel). — PATAKY: *i. m.* 4. sz.

ostromán[38] a párkányi csatát ábrázoló, már említett kép beállítását tartja meg. Az előtér tollas-kucsmás hajdúja Buják képéről ismerősünk.[39] Érsekújvár látképén[40] *(III. tábla)* a BIRCKENSTEIN-könyv több elemét is felhasználja. A jobb sarokban látható cigány jósnő a 105. lapról származik. *(II. tábla 2. kép)*[41] A baloldalt kockázó katonák csoportját egy másik *(II. tábla 1. kép)*,[42] az őket körülvevő, mulatókat ábrázoló jelenetet ismét egy másik képről vette át. *(II. tábla 3. kép)*[43] Az utóbbi helyről származik a táncoló pár dobossal, az őket néző, háttal ülő nő és az előtte álló férfi, meg a háttérben a lovassal beszélgető markotányosnő. A kockázó katonákat, a táncolókat kísérő dobost és a lovaskatona ruházatát a későbbi, 1694-ben megjelent képen németesítette. A kockázók mellett álló katona sem puskát fog már a későbbi képen, hanem alabárdot. Nándorfehérvár (Beográd) ostromjelenete[44] szintén több elemből alakult ki. *(V. tábla)* A cigánykovács Csicsva képéről való. *(IV. tábla 1. kép)*[45] A mellette földön ülő, nyárson sütő katonával és a markotányosnővel fordított beállításban könyvünk 123. lapján találkozunk.[46] *(IV. tábla 2. kép)* A hordó mellett ülő alak ruházata itt is németesítve van a későbbi kiadásban.

Az eddig említetteken kívül NYPOORT magyar vonatkozású műveinek sorát még hárommal egészíthetjük ki. Az egyik Esztergom 1685-i ostromát ábrázolja.[47] A másik az 1686-os ostrommal kapcsolatban keletkezett budai alaprajz.[48] A harmadik a siklós-mohácsi (nagyharsányi) csatát mutatja be 1687-ből.[49] A magyar vonatkozású művek között művészi szempontból ez a legkiemelkedőbb. Karl Joseph JUVIGNY lotharingiai származású császári hadmérnök rajza alapján készült.

Az irodalom egy részében következetesen NYPOORTnak tulajdonítanak egy másik Buda ostromát ábrázoló képet is.[50] Szignált példány meglétéről

[38] A 2. kötet 120. l. mellett. — THIEME—BECKER: *i. m.* 25. köt. Lpz. 1931. 544. l. — LEPOLD: *i. m.* 121. sz. — PATAKY: *i. m.* 7. sz.

[39] BIRCKENSTEIN könyvének 35. lapja, Buják.

[40] FEIGIUS könyvében a 2. köt. 187. l. mellett. — PATAKY: *i. m.* 9. sz.

[41] BIRCKENSTEIN könyvének 105. lapja, Tolnatamási.

[42] *Uo.* 127. l., Schwarzenbach.

[43] *Uo.* 107. l., Éleskő.

[44] FEIGIUS 2. köt. 392. l. mellett. — THIEME—BECKER: *i. m.* 25. köt. Lpz. 1931. 544. l. — KELÉNYI B. O.: *i. m.* 106. sz. Tévesen Buda ostromának tartja. — A lap két lemezálapotban ismert, szöveg nélkül és a jobb felső sarokban „BELGRAD" felirattal.

[45] BIRCKENSTEIN könyvének 119. lapja, Csicsva.

[46] *Uo.* 123. l., Berencs.

[47] LEPOLD: *i. m.* 152. sz. — HUBAY I.: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban.* Bp. 1948. 968. sz. — PATAKY: *i. m.* 6. sz. — NYPOORT kompozícióját Johann ATZELT másolta. Vö. LEPOLD: *i. m.* 154. sz. (képpel).

[48] A példány a Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztályán van meg, lt. sz. 28213. — Közli KELÉNYI: *i. m.* 208. sz., de a szignatúra hiányos olvasása miatt nem mint NYPOORT művét, pedig a nála közölt jelzésen kívül a lapon balra fent „Nypoort f." szöveg is olvasható.

[49] A lap ajánlása KOLLONITS Lipót győri püspöknek szól. — WURZBACH, A.: *Niederländisches Künstler-Lexikon.* 2. köt. Wien—Lpz. 1910. 25. sz. — GLASER: *i. m.* 389. sz. JUVIGNYre uo. 127. l. — Fotokópiája a Rijksmuseum, Prentenkabinet, Amsterdam szívességéből a Magyar Történelmi Képcsarnokban.

[50] BUBICS: *i. m.* 57. sz. (Még ismeretlen mester műveként közli.) — SCHOEN: *i. m.* 28. sz. (NYPOORT). — KELÉNYI: *i. m.* 149. sz. (NYPOORT). — HUBAY: *i. m.* 921. sz. (KELÉNYI és SCHOEN alapján NYPOORT.) — FEKETE L.: *Budapest a törökkorban.* Bp. 1944. XXVII. t. (NYPOORT, képpel). — PATAKY: *i. m.* 5. sz. (NYPOORT.)

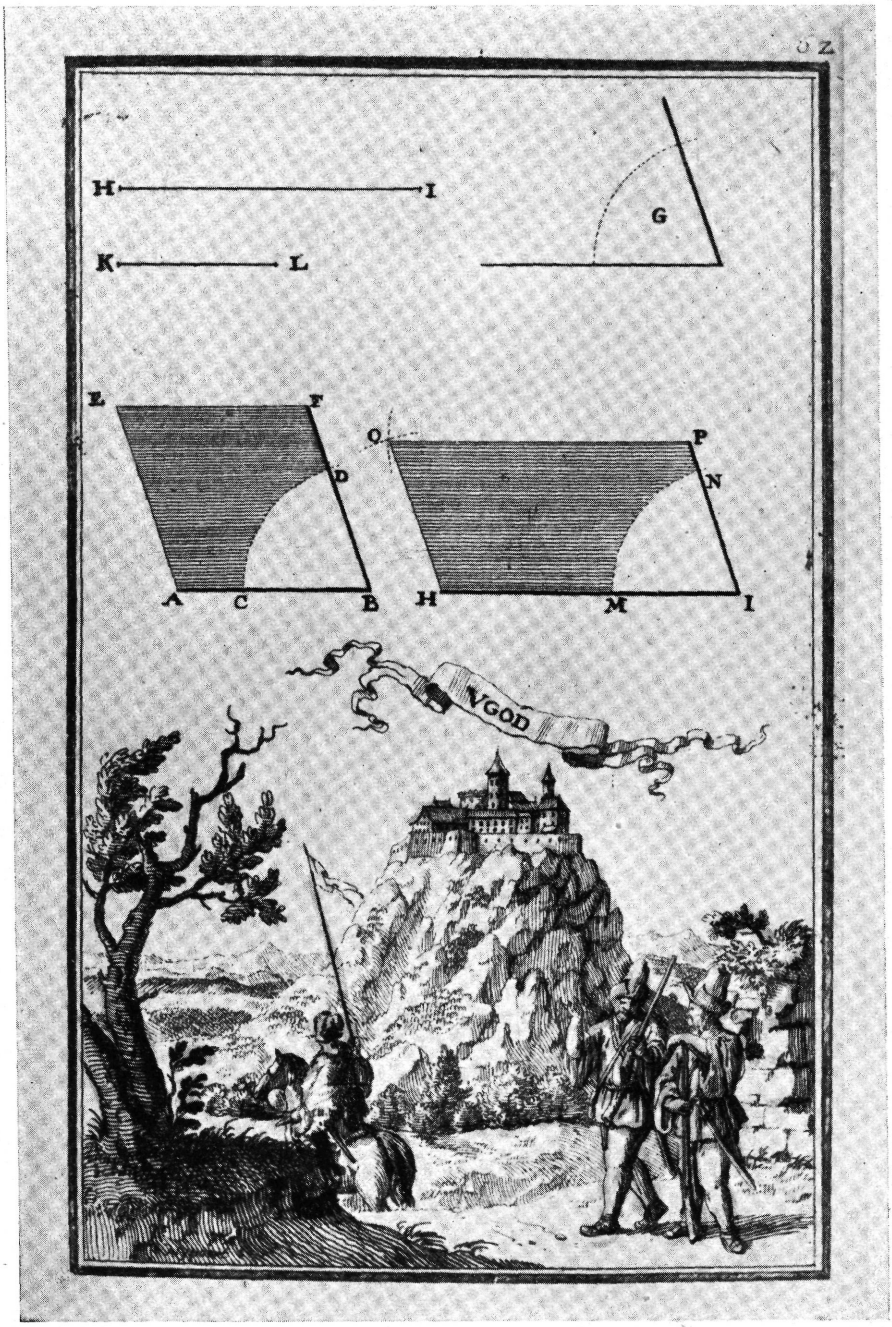

NYPOORT : A BIRCKENSTEIN-könyv 62. lapja a szignatúrával

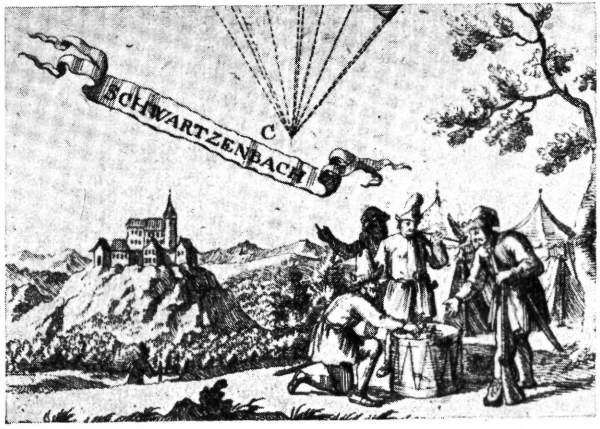

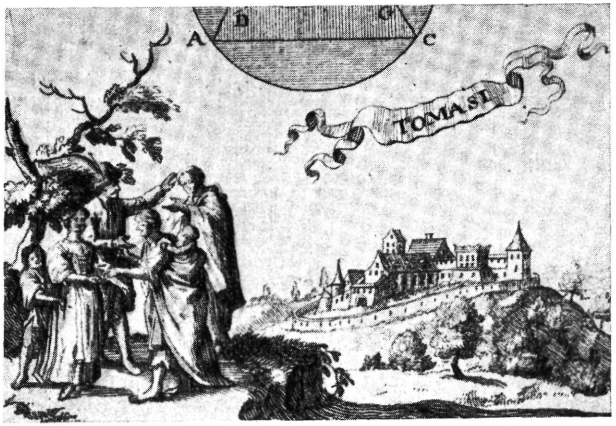

1–3. NYPOORT: Részletek a BIRCKENSTEIN-könyv 127., 105. és 107. lapjáról. 1686.

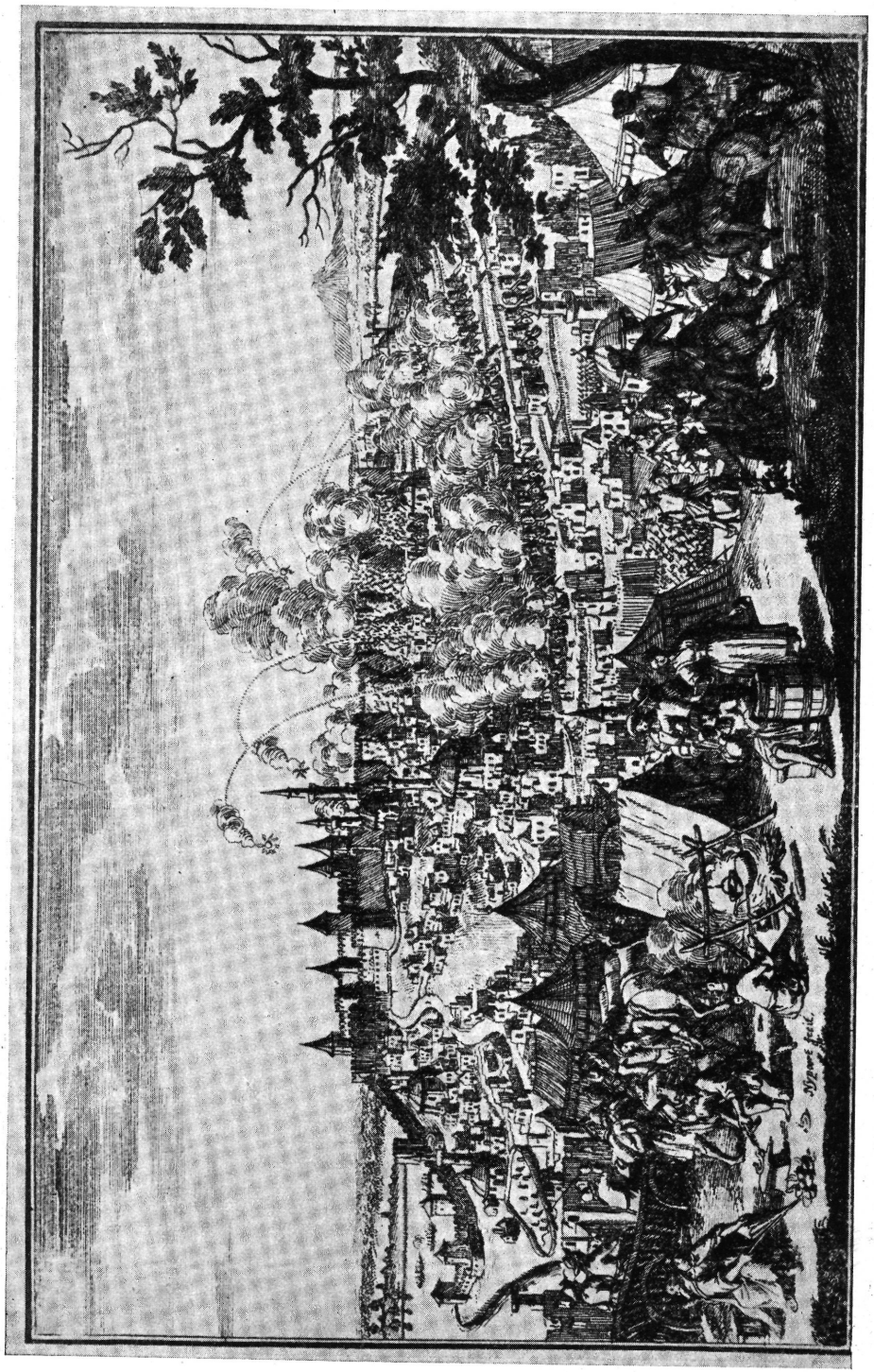

NYPOORT: Belgrád ostroma FEIGIUS könyvéből. 1694.

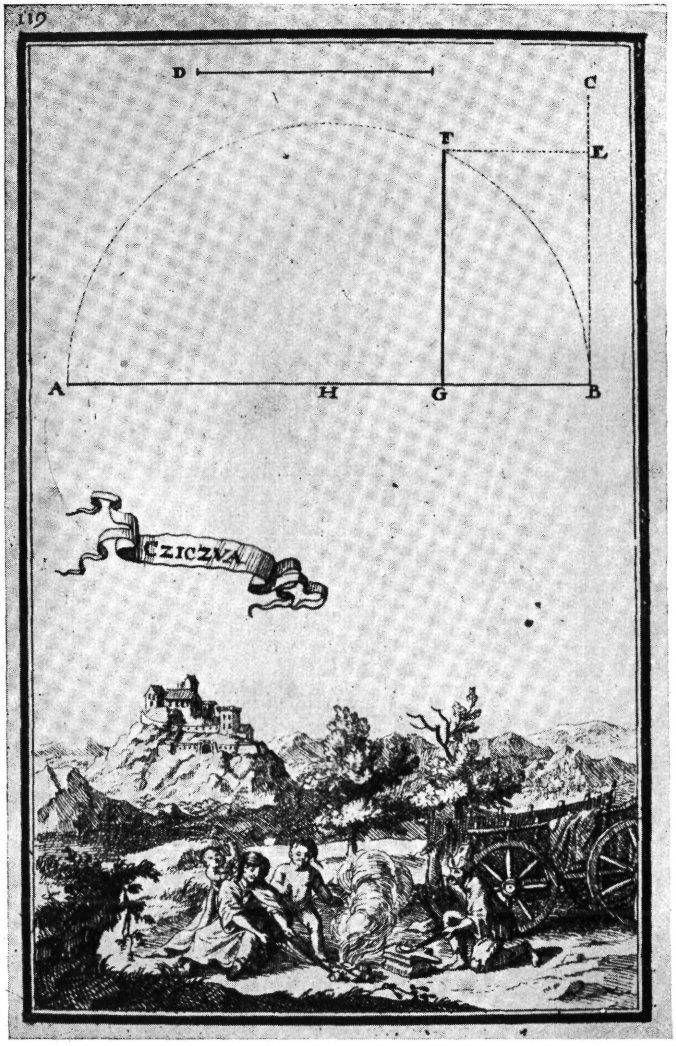

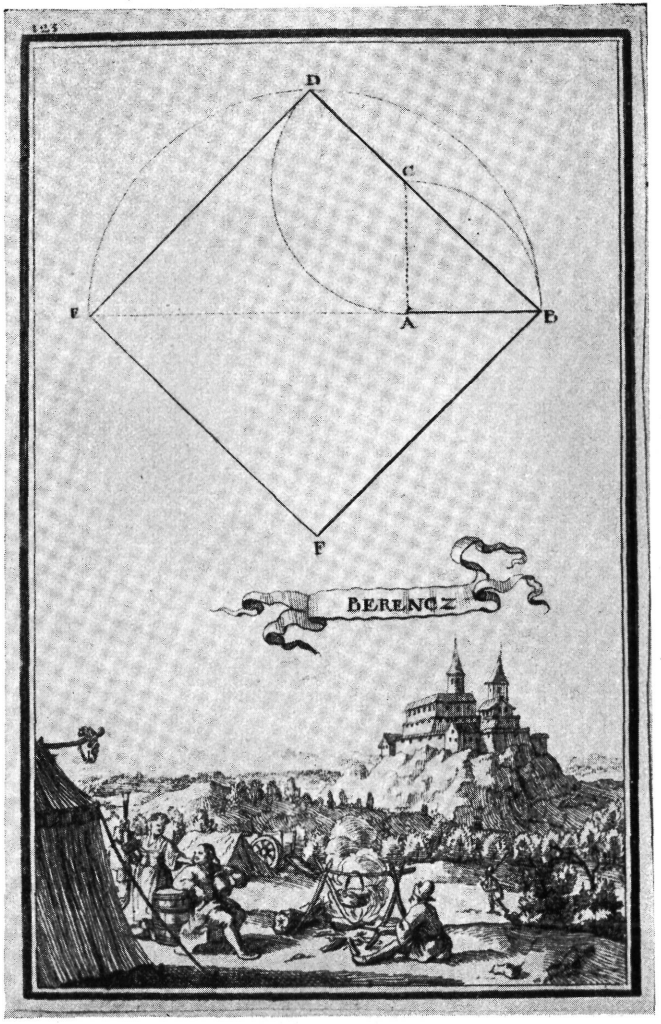

1—2. Nypoort] A Birckenstein-könyv 119. és 123. lapja. 1686.

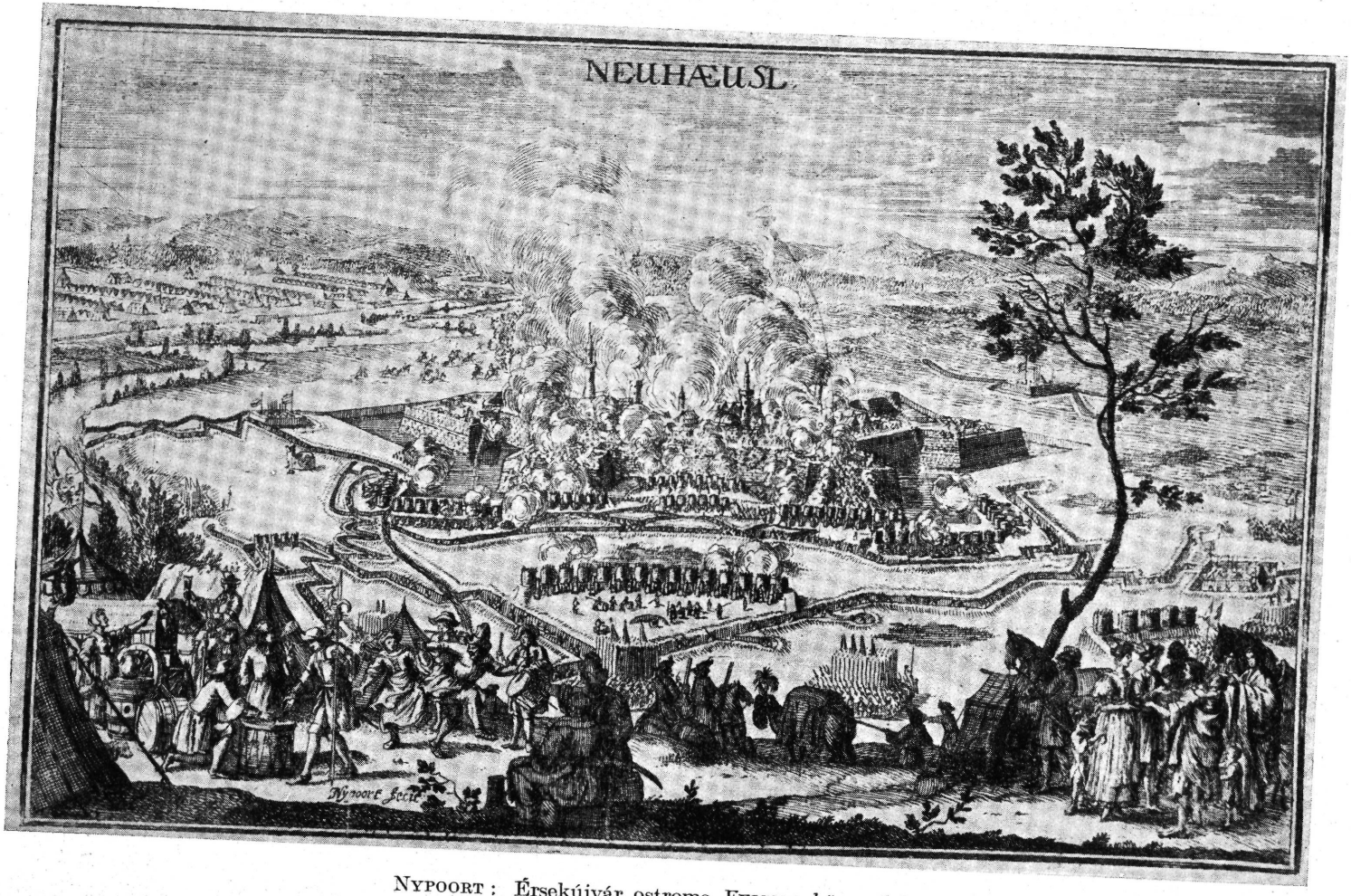

NYPOORT: Érsekújvár ostroma FEIGIUS könyvéből. 1694.

azonban sehol sem történik említés, a művész jelzését mindig mint kiegészítést közlik a leírások. Mivel a lap NYPOORT egyéb, biztos műveinél gyengébb kvalitású, szignatúra hiányában ki kell rekesztenünk a holland művész magyar vonatkozású művei közül.[51]

A BIRCKENSTEIN geometriai könyvének illusztrációit készítő holland festő és rézkarcoló, Justus van der NYPOORT életéről nem sokat tudunk.[52] 1625 körül született Utrechtben. Pieter van PORTENGEN tanítványa volt. 1672-ben Jan van BUNNICK-kal és Andries de WIT-tel dolgozott együtt Reesben. Johann Weikhard VALVASOR (1641—1693), a hírneves polihisztor, Karintia és Krajna topográfusának grafikai gyűjteményében számos rajza maradt fenn, ezeket nyilván az alatt az idő alatt készítette, amíg az ő szolgálatában, a topográfia-kötetek művészi díszítésére életre hívott műhelyben dolgozott.[53] A dátumokból következtetve ez az idő 1675-től 1681-ig terjedt. Közben résztvett az 1679-ben megjelent *Topographia Duc. Carniolae Modernae* című kiadvány illusztrálásában. Magyar vonatkozású művei az 1683-tól 1687-ig terjedő időben keletkeztek. A nagyszombati kalendárium címképét Nagyszombatban szignálta. Ezen az alapon, a BIRCKENSTEIN-könyv természet után készült látképei és genrejelenetei, de egyéb művei alapján is biztosra vehetjük, hogy megfordult és dolgozott Magyarországon. 1691-ből és 1692-ből morvaországi működéséről vannak adataink.[54] Itt Georg Matthias VISCHERrel (1628—1696), az ausztriai topográfiakötetek szorgalmas szerzőjével került összeköttetésbe.[55] 1692 után nem tudunk többet róla.[56]

Eddig ismert grafikai oeuvrejének legnagyobb része BEGA és OSTADE modorában készült rézkarc. A parasztok életének jól megfigyelt jeleneteit valósághű kifejezési eszközökkel állítja elénk. A XVII. századi holland művészet népies ágának tipikus képviselői ezek a humorral teli, kissé szatírikus ízű jelenetek.[57] Ebbe a csoportba tartoznak festményei is, amelyeket autopszia hiányában nem tudok bővebben jellemezni. Készített mitológiai és vallásos tárgyú kompozíciókat is. Mezzotinto eljárással készült arcképei

[51] Ugyanígy nem tarthatjuk NYPOORT munkájának stíluskritikai alapon a LEPOLDnál, *i. m.* 122—3. sz. alatt említett esztergomi csataképeket sem. Valószínűleg az utóbbi azonos a PATAKYnál, *i. m.* 8. sz. alatt szereplő Esztergom melletti csatával. Az uo. 2. sz. alatti vác—szentendrei csatát nem sikerült azonosítanunk.

[52] THIEME—BECKER: *i. m.* 35. köt. Lpz. 1931. 544—5. l. — Emellett műveire vonatkozóan lásd WURZBACH: *i. m.* 247—8. l.

[53] THIEME—BECKER: *i. m.* 34. köt. Lpz. 1940. 88—9. l. — STELÈ, F.: *Valvasorjev krog in njegovo grafično delo.* Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. IX (1928) 5—50. l.

[54] PROKOP, A.: *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung.* IV. köt. Wien, 1904. 1083., 1138., 1231., 1295. l.

[55] THIEME—BECKER: *i. m.* 34. köt. Lpz. 1940. 416. l.

[56] Ennek nem mond ellent a FEIGIUS-féle, már említett könyv megjelenési éve, 1694 sem, mert az illusztrációkat korábban is elkészíthette. Egyéb támpont hiányában ebből az egyetlen adatból nem lehet arra következtetnünk, hogy a művész még ebben az időben is életben lett volna.

[57] Megjegyzendő, hogy WURZBACH: *i. m.* 9. sz. alatt említett, Köszörűs-t ábrázoló lap dátuma a cégéren, a szemüveg mellett olvasható: 1680. A leírt szignatúrán kívül ismerjük olyan későbbi állapotban is, amelynek jelzése: „Frantz Prechler exc. Pragae." (Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztály, lt. sz. 36814.) WURZBACH 14. sz. alatti karcon ugyanilyen jelzést találunk, így feltehetjük, hogy NYPOORT több lemeze a művész halála után Prágába került. Franz PRECHLER életére ugyanis 1698—1721 között vannak adataink. Vö. THIEME—BECKER: *i. m.* 27. köt. Lpz. 1933. 365. l.

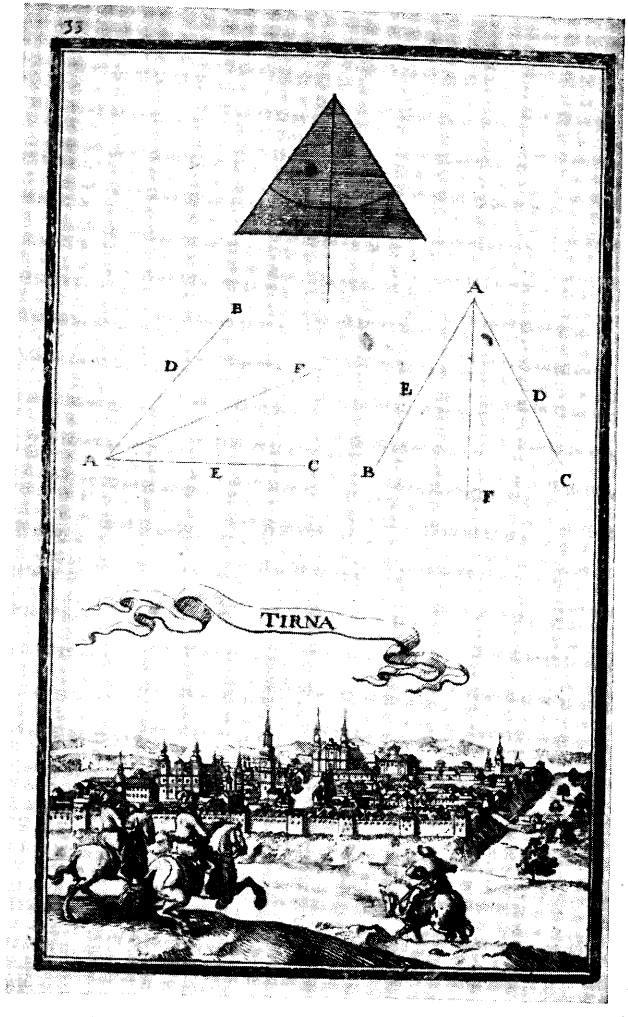

1. NYPOORT : A nagyszombati kalendárium címlapja. 1683. 2. NYPOORT : A BIRCKENSTEIN-könyv 33. lapja

egyszerűek és közvetlen hatásúak.[58] Csataképei nem érik el a holland későbarokk legkiválóbb rézkarcolójának, Romeyn de HOOGHE-nak (1645—1708) művészi színvonalát, bár az övéhez hasonlóan kisméretű csatajeleneteiben nála sem tagadható CALLOT hatása. HOOGHE mozgalmas, sokalakos kompozícióit tökéletes anatómiai tudással oldotta meg. NYPOORT sokkal otthonosabban mozog a kis méretek szabta határok között. Az *Ertz-Herzogliche Handgriffe* látképeinek formátumára és stílusára kétségtelenül hatottak Alain Manesson MALLET francia hadmérnöknek nem sokkal előbb megjelent metszeteskönyvei. Az egyik hadtudományi tankönyv,[59] a másik népszerű földrajzi mű.[60] VALVASOR és VISCHER topográfiai munkáinak illusztrációi is rokonságban vannak NYPOORT képeivel. Náluk ugyan az egyes épületek ábrázolása volt a főcél, és ennek megfelelően művészettörténeti forrásértékük is jóval nagyobb, de vedutáikon a staffázsalakok nem játszanak olyan nagy szerepet.[61] A művészi nívó szempontjából ezek a látképek nem hasonlíthatók NYPOORT magyarországi sorozatához. VALVASOR és VISCHER vedutái a valóságnak hű másolatai, de a kompozíció művészi volta csak másodlagos. NYPOORT feladatát megnehezítette a megszabott keret. A geometriai ábrák művészietlen foltjainak és az előtér jeleneteinek összehangolását mégis ügyesen oldotta meg. Az álló forma nem kedvezett a fekvő formátumot kívánó tájképeknek, bár a kis méretek megkönnyítették a művész feladatát. Előterein a holland népélet megfigyelése közben szerzett tapasztalatait értékesítette, ezért olyan elevenek a staffázsként elhelyezett jelenetek.[62] A magyar

[58] NYPOORT egy eddig ismeretlen művét, egy arcképet találtam a következő műben: *NOVUS SKENDERBEG / Seu ILLVSTRISSIMVS DOMINVS, / DOMINVS COMES / DON PETRUS / RICEJARDI... a PAULO RITTER...* App. H. 2129., RMK. III. 3170/a. — A 31 × 20.6 cm lemezméretű, mezzotinto arckép nagyobb, mint a könyv mérete, lehet, hogy utólag került a valószínűleg 1682-ben kiadott könyvbe, amely az ábrázolt RICEJARDI életét dicsőíti distichonokban. — A kép jelzése: „F: D: N: Pinxit. — Nypoort fecit." Az ovális kép keretében fent a „SEMPER SUB ARMIS" jelmondat látszik. A bajuszos, markánsarcú férfi teste kissé balra, feje jobbra fordul. Ruhája magyaros, bal kezét csípőre teszi, a jobban buzogányt tart. A kép alatt négynégy sorban latin vers olvasható. Lehet, hogy azonos a THIEME—BECKERnél: *i. m.* 25. köt. 544. l. felsorolt ismeretleneket ábrázoló arcképek valamelyikével. Ugyanez vonatkozik KOLLONITS Lipót eddig ismeretlen arcképére is. Felirata: "EMINENTISSIMO / ET REVERENDISSIMO / PRINCIPI AC DOMINO DOMINO / LEOPOLDO SACRAE ROMANAE ECCLESIAE / CARDINALI Â KOLLONIZ &c: EPISCOPO IAVRINENSI, / EIUSDEMQUE LOCI ET COMITATVS SVPREMO AC PERPE- / TUO COMITI, SANCTI IOANNIS HIEROSOLYMITANI ORDINIS / PRIORI, ET COMMENDATORI AEGRAE ET MAYLBERGAE &c: PRIN- / CIPI AC MECOENATI SUE CLEMENTISSIMO EFFIGIEM HANCCE / Humilime Dedicat / Justus Vander Nypoort. / " Mezzotinto, körülvágott, a kép mérete kb. 30.2×24.3 cm. Magyar Történelmi Képcsarnok lt. sz. 2557.

[59] MALLET, A. M.: *Les traveaux de Mars* . . . Paris, 1671. és 1684—5.

[60] MALLET, A. M.: *Description de l'univers* . . . Paris, 1683., Frankfurt, 1684—5.

[61] VISCHER látképeihez hasonló formátumú látképek ismertek magyar, főleg dunántúli helységekről is. Eddig több, mint 60 darabot sikerült ebből az érdekes sorozatból összeszednem. A kvalitásban VISCHER munkáinál kissé gyengébb képek egy-egy lapon kettesével foglalnak helyet. Sajnos sem mesterüket, sem összeállítójukat nem sikerült eddig megállapítani. Azt sem tudjuk, hogy egy kész kötet különálló lapjai-e, vagy csak tervezett, de meg nem valósult műhöz készültek. Feltűnő, hogy sok az ESZTERHÁZY birtokban levő vár és kastély képe köztük. Ezt egyébként már BIRCKENSTEIN sorozatáról megállapította APPONYI *i. h.* Az itt említett sorozat egyes lapjait reprodukálják: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 156. l. — BUBICS Zs.—MERÉNYI L.: *Herceg Esterházy Pál.* Bp. 1895. Magyar Történeti Életrajzok. passim.

[62] Erre már SZENDREI is utalt a művész ismerete nélkül *(i. m.* 132. l.*)*.

vonatkozású és hasonló rendeltetésű, illusztrált művek közül a Jacobus PEETERS kiadásában Amsterdamban megjelent, közel egykorú sorozat kínálkozik az összehasonlításra, amelynek Gaspar BOUTTATS a mestere.[63] Itt a lapokon természetesen hiányzanak a geometriai ábrák ; a várak, városok képe ennek következtében nagyobb méretű. Az előtér alakjai viszont meglehetősen sablonosak, magyar viseletű kevés akad köztük. Gyakran a staffázsalakot is ugyanarról az előképről veszi át, amelytől a látképet kölcsönzi. Hitelesség szempontjából NYPOORTÉ az elsőség, de művészi színvonal tekintetében nincs nagy különbség a két sorozat között.

A BIRCKENSTEIN-féle rézkarcsorozat mesterkérdésének megoldása több irányú következtetések levonását engedi meg. A helytörténeti kutatás számára rávilágít arra, hogy a sorozatban megjelent látképeknél nem elég az illető helységre vonatkozó kép vizsgálata, az egész sorozatot vagy könyvet figyelembe kell venni mint összefüggő alkotást, ha az egyes lapok keletkezési körülményeit maradéktalanul ki akarjuk deríteni. Viszont a művész nevének ismerete még akkor sem garancia az egész könyv valamennyi képének hitelességére, ha az illető művész magyarországi tartózkodásáról biztos tudomásunk van.

A régi könyvekkel foglalkozó kutatók számára BIRCKENSTEIN könyvének története jó példa arra, hogy a rézmetszetű illusztrációk lemezállapotának gondos vizsgálata a könyv sorsának felderítésében milyen fontos támpontot nyújthat. Végül a művészettörténet, speciálisan a grafikatörténet számára az elmondottak Justus van der NYPOORT oeuvre-jének 122 rézkarccal való kibővítését jelentik. Az újonnan felfedezett veduták és az életből ellesett alakok történeti forrásértéke vitán felül áll, de a sokat vándorolt holland rézkarcolónak a lapok művészi színvonala miatt sem kell szégyenkeznie.

RÓZSA GYÖRGY

GYÖRGY RÓZSA: THE ENGRAVINGS OF J. v. NYPOORT IN THE GEOMETRY-BOOK BY BIRCKENSTEIN

In his geometry book (*Ertz-Herzogliche Handgriffe Dess Zirckels und Linials...* Wien, 1686) Anthoni Ernst Burckhard von BIRCKENSTEIN included the view of 110 Hungarian fortresses and towns of the XVIIth century. The figures filling up the foreground of the landscapes are important sources for the history of Hungarian national costume and arms. The book enjoyed great popularity, eight different editions are known. The etchings were published in three different states: I. The original pagination appeared in the upper right or left corner of the page. II. The new marking, letters of the alphabet, appeared at the bottom of the page. III. With new pagination diverging from the original and text on the back of the page.

According to the signature on page 62 the etchings were made by the Dutch painter and etcher Justus van der NYPOORT. That this is so is supported by the analogy in style, inasmuch as the author succeeded in discovering striking similarities between other signed works of the painter and some details in the illustrations of the BIRCKENSTEIN book.

The authenticity of the landscapes is questionable in the case of some of the etchings. Certainly there are some among them made after nature, which seem to prove that the artist had visited Hungary. This fact is also apparent from the signature seen on the title page of the "*Calendarium Tyrnaviense*" from the year 1683 (Just : vd : Nypoort delin :

[63] App. H. 2359. Valószínűleg 1684-ben jelent meg.

et sc : Tyrnau :). His sojourn in Hungary can be said to have taken place sometime in the course of the years 1683 to 1687, that is in a period between his activity in Carinthia and Moravia.

NYPOORT's hitherto known works of art have been described most fully by WURZBACH (*Niederländisches Künstler-Lexikon.* Vol. 2, Wien—Leipzig, 1910). The etching mentioned by him under No. 9 entitled "Grinder" — the original date of creation: 1680 to be read on the sign-board — exists also at the Graphical Department of the Museum of Fine Arts in Budapest, bearing the inscription "Frantz Prechler exc. Pragae". From his oeuvre another similarly marked work (WURZBACH, No. 14) is also known; it is, therefore, probable that after the artist's death several of his copper plates were taken to Prague. The author came across two NYPOORT mezzotinto portraits so far not mentioned in the literature treating of his oeuvre : one shows Peter RICEJARDI and was published in P. RITTER's book *Novus Skenderbeg;* the other is the portrait of Cardinal Leopold KOLONITS in the Hungarian Historical Gallery (for details on the portraits see Note No. 57).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Munkamódszerek kérdése az óegyiptomi könyvtártörténetben. Minden tudománynak megvan a maga sajátos munkamódszere. Tudományágak, illetve a kutatandó terület természete szerint mások a források, a segédeszközök, más a gyűjtött adatok feldolgozásának a módja. Felvethető azonban az a kérdés, hogy lehetséges és célszerű-e az általános gyakorlat szerint való munkamódszer megváltoztatása az eredményesebb munka érdekében. A kérdés megvilágosítására olyan munkaterületről szolgáltathatunk példát, amelyen jellemző módon mutatkoznak lehetőségek, mert két módszert egyesítő feldolgozást kíván meg.

A könyvészetnek és könyvtártörténetnek gazdag irodalmában feltűnően elmaradottnak tekinthető az a terület, amely pedig a legjelentősebbek közé tartozik, mert a kezdet kérdéséhez vezet. A rendszerezett, írásba foglalt emberi tudás bölcsője az ókori Kelet kultúráiban nyugszik. Itt találjuk a könyvnek és könyvtárnak első emlékeit. A kérdés taglalásánál elég arra a területre utalnunk, amelyet az eddigi egyiptológiai és könyvtári irodalom is mostohán kezelt, az óegyiptomi könyvre és könyvtárra vonatkozó eddigi ismereteinkre.

Uhlendahl 1932-ben megjelent egyik műve[1] Egyiptomra a következő megállapítást rögzíti: „Von Sammlungen zum wissenschaftlichen Zwecken und zum öffentlicher Benützung, also von Bibliotheken, wissen wir aus dem vorhellenistischen Ägypten nichts." Egy nagy kultúra eredményeinek tagadását jelentené ez a mondat, ha nem tudnók, hogy mi húzódik e kétkedés mögött. Egyiptom szellemi gazdagságának tényét ismerve természetesnek tűnt fel az egyiptomi könyvtárak, illetve könyvtárosok ismeretének kérdése. Gondoljunk csak arra, hogy Lipsius[2] már 1602-ben felvetette az egyiptomi könyvtárak kérdését. Az újabb korban egy szinte lázasnak mondható keresés eredményeként E. C. Richardson 21 óegyiptomi könyvtárost sorolt fel,[3] hogy annál nagyobb legyen a kiábrándulás, amikor egy egyiptológus azután mindegyikről kimutatta, hogy a nevezettek egyike sem nevezhető valójában könyvtárosnak.[4]

A nézetekben található ilyen ellentét már arra int, hogy a kérdést könyvtártörténeti és egyiptológiai szempontból egyaránt mérlegelnünk kell, és ha egy kutató nem egyesíti magában e kívánalmakat, akkor a szakemberek együttműködésében és nem ellentétében keresendő a helyes kutatómódszer. E hiba kiküszöbölésére és egyben annak az űrnek kitöltésére, amely az emberiség első nagy írásgyűjteményéről ismereteinkben tátong-

[1] H. Uhlendahl: *Bibliotheken gestern und heute.* Deutsches Museum, 1932, 9
[2] Lipsius: *De Bibliothecis Syntagma.* (1. kiad. 1602, 2. kiad. 1607.)
[3] E. C. Richardson: *Old Egyptian Librarians.* New York, 1911.
[4] F. Vogelsang: *Altägyptische Bibliothekare?* Zentralblatt für Bibliothekswesen. XXX. 1913, 17–22.

gott, egy neves könyvtártörténész, MILKAU vállalkozott.[5] Posthumus műve sok újat nyújtott a régiekkel szemben. Figyelembe veszi az egyiptológiai irodalmat is, — műve mégsem vezet teljesen megnyugtató eredményekhez. Nagy szkepticizmus húzódik végig a munkán, amely mintegy igazolni látszik azt a tételt, hogy ahol a régészeti leletek csődöt mondanak, ott további kutatásra nincs remény. Néhol részletesebb, de alapjában csak MILKAU nyomán halad KAMPMANN is.[6] Újabban, a *Handbuch der Orientalistik* első kötetében, témája szerint S. SCHOTT elsősorban egyiptológiai szempontból foglalkozik az egyiptomi könyvvel.[7]

Minden szakember érezte, hogy az óegyiptomi könyv- és könyvtárügy sokkal többet rejt magában, mint amennyit eddig feltártak. Az eredménytelenség egyik oka a már említett kettős szempont mellőzése volt. Volt azonban egy talán még jelentősebb hiba is, amelyet általában mindkét szak művelői gyakran elkövettek. Nevezzük ezt egyszerűen nyugati beállítottságnak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy egy *ókori keleti* művelődéstörténeti problémáról van szó, amelyet alapvető tévedés lenne csak a mi szemszögünkből vizsgálni. Anélkül, hogy részletesebb összehasonlítást tennénk, megállapíthatjuk, hogy más az ókori keleti és más a mai ember világszemlélete. Az első, a mindig aktív nyugatival szemben passzívnak látszik ; a keleti ember egységekben látja a jelenségeket, a nyugati részletező és egyéni. Ezek az egyéni és mégis mélyreható különbségek egyedül is elégségesek arra, hogy a mi beállítottságunkkal értelmetlenül álljunk olyan kérdésekkel szemben, amelyek az ókori egyiptomi előtt egész természetesnek látszottak. A minket érdeklő kérdésben a „mai" álláspontot a következőkben összegezhetjük : mégha a lezárt, egészet alkotó papirusztekercs-műre vonatkoztatható is a „könyv"-fogalom, nem ismerjük az igazi, címmel, lehetőleg fejezetekkel is ellátott, a szerzőt feltüntető könyvet, nem ismerjük az óegyiptomi könyvtárost, sőt magát a könyvtárat sem! Ilyen értelemben óegyiptomi könyvtárkérdésről nem is beszélhetnénk, azonban e látszatok mögött egészen más a realitás, a valóság.

A legérdekesebb a szerző kérdése, mert ez valóban hiányzik az egyiptomi műveknél. De egy-két kivételt leszámítva nem ismerjük az egyiptomi szobrász- és festőművészeket sem, pedig csodáljuk műveiket. Nehéz megértenünk, de tényként kell elfogadnunk, hogy e miénktől eltérő felfogás szerint a művek által kifejezett célt tekintve teljesen közömbös az azt létrehozó egyén személyisége. Valóban hiányzik a műveknek a mi értelmünkben vett címe is, azonban annál gyakrabban található a bevezetésben az egész munka rövid összefoglalása vagy a lényeget kifejező rövid formulák alkalmazása. Hogy a külső, formai beosztástól mennyire idegenkedett az egységet kereső, egyiptomi szerző vagy írnok, annak bizonyítékául szolgál, hogy még a költeményeket sem szakította szakaszokba vagy sorokba az egyiptomi költő, bár kétségtelenül kimutatható a költői műveknek,[8] ugyanúgy mint a filozófiai munkáknak[9] tervszerű felépítése.

A könyvtáros személyénél is érvényesül az a már említett egyiptomi elv, amely szerint az egyén a háttérben marad. Az írásmű természete és nem az azt rendező könyv-

[5] F. MILKAU : *Geschichte der Bibliotheken im alten Orient.* Leipzig, 1935.

[6] A. A. KAMPMANN : *Archieven en bibliotheken in het oude Nabije Osten.* Handelingen van het Zesde Wetenschappelijk Vlaamsch Congres voor Boek- en Bibliotheekwezen. Gent. 1940. (Megj. Antwerpen, 1941.) 159—174. l.

[7] *Handbuch der Orientalistik.* I. Handbuch der Ägyptologie. Literatur. Buch- und Bibliothekswesen. Leiden, 1952. 220—230. l.

[8] A. ERMAN : *Die Literatur der Ägypter.* Leipzig, 1923, 9. H. GRAPOW : *Sprachliche und schriftliche Formung ägyptischer Texte.* Leipziger Ägyptologische Studien. Heft 7. 1936.

[9] W. CZERMAK : *Vom grossen Gedanken Ägyptens.* Archiv für Ägyptische Archäologie. 1938. 205. *Ua.: Zur Gliederung des I. Kapitels des „Totenbuches".* Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde. LXXVI. 1940. 9.

táros személye a fontos, bár téves az a felfogás, hogy nem ismerünk óegyiptomi könyvtárost.[10] Ami pedig a könyvtár épületét illeti, nem csodálkozhatunk azon, hogy ugyanott talált otthonra, ahol a klasszikus világ könyvtára is, — a templomban. Nehogy a korai középkor párkötetes templomi és kolostori könyvtáraira gondoljunk. Monumentális épületcsoportok ezek a templomépítmények, hozzájuk tartozó gazdasági épületekkel, raktárakkal, könyv- és levéltárakkal.

E szempontokkal szabadabb lesz a kutatandó terület, azonban a helytelen nézetek kiküszöbölésével még nem végeztünk eredményeket is felmutató munkát. Mire támaszkodtak az eddigi kutatások? Az ókori keleti könyvtártörténet eddigi eredményei jóformán teljesen régészeti leletekhez kapcsolódtak. Az asszír—babylon kultúrában aránylag gazdagabb, a többiben (egyiptomi, hetita, perzsa stb.) az írott anyag gazdagságához képest szegényesebb — könyvtártörténetileg jelentős — leletek kerültek napfényre. Még a tízezernyi ékírásos agyagtábla épségben maradása sem elégséges azonban olyan kérdések tisztázására, mint a könyvtárak berendezése, a könyv- és egyéb írott anyag elhelyezése, magánkönyvtárak kérdése, a könyvtáros működési köre, még sok más könyvészeti és könyvtártörténeti kérdéssel együtt. Kétségtelenül hibásak az első, e szempontból legjelentősebb ásatások. A feltárások gyakran tervszerűtlenek voltak; sokszor egyenesen csak a leletek értékszerű kizsákmányolása vezette az alkalmi feltárókat. Könyvtárosi szempontokat éppenséggel nem vettek tekintetbe. Ha az így nyert eredmény nem kielégítő, annál inkább elengedhetetlen új módszer keresése.

Kultúrtörténeti kérdésről van szó. Történeti adatok nem csupán a helyszínen, az épületromok közt találhatók. Bármennyire is természetes ez a megállapítás, sok kérdésben kiaknázatlanok maradtak az adatkereső lehetőségek. A teljességre törekvő újabb kutatás viszont meglepő eredményekkel szolgálhat. Az alapvetéshez elegendő segítséget nyújt maga a nyelv. Szilárd útmutatónak vehető ez a könyvek, írásfajták különböző elnevezéseinek felkutatásában, a nevek etimológiájának vizsgálata útján pedig az írásműfajták megkülönböztetésében. Leletek hiányában nyelvi és képanyag ad felvilágosítást a könyvek védelméről és elhelyezéséről (pl. az iratokat tároló eszközök alkalmazása) vagy az írásmű anyagáról. Nyelvészeti segítséggel előbbre jutunk a könyvtárosi teendőket végző tisztviselői címek vizsgálatában. Jelentős adatkiegészítésekhez vezet a történeti források tüzetesebb kutatása és felhasználása is. (Az egyiptomi szövegekben olvasható „régi iratok megtalálása" viszont kritikával értékelendő.)

Az egyiptomi könyv- és könyvtár-kérdés természete szerint régészeti probléma is, feltéve és remélve, hogy az ásatások az eddigieknél többszempontúak lesznek. Amikor azonban az adatok elégtelensége miatt az eddigi kutatási módszerektől eltérő új utat is választunk, és a két módszer közül a második a filológiai módszer, illetve vizsgálat, akkor sok kérdés eredményes vizsgálatához tulajdonképpen az első és legfontosabb lépést tettük meg.

WESSETZKY VILMOS

Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok. A hely és nyomda megnevezése nélkül megjelent könyvek nyomdászának megállapítása gyakran nem könnyű feladat; éppen ezért szükséges megemlékeznünk azokról a lehetőségekről, amelyek megkönnyítik az impresszum nélküli nyomtatványok meghatározását.

[10] Itt és a következőkben közelebbi adatok nélkül kéziratos munkámra utalok (*Az óegyiptomi könyv és könyvtár*), amelyben az egyiptomi könyvtártörténet alapvetésére törekedtem.

A nyomdász felkutatásának legbiztosabb módszere a tipográfiai összehasonlítás. Igen eredményesen hasznosítható a könyvek meghatározásánál a szöveg helyesírásának tanulmányozása is.[1] A tipográfiai és a helyesírási egybevetés azonban sokszor bonyolult, hosszadalmas feladat. Figyelmet érdemelnek tehát azok a segédeszközök is, amelyek megkönnyítik, szűkebb területre korlátozzák az ilyen irányú vizsgálódásokat. Gyors útbaigazítást ad az impresszum nélküli könyvek meghatározásában a korabeli könyvdíszek ismerete, s nem egyszer a papiros vízjegyének tanulmányozása is.

A XVI. század második felében a könyvdíszek egy része hazánkban is kliséről készült. A könyvdísz-klisék mellett azonban minden igényesebb nyomdának ebben az időszakban is megvoltak a maga jellegzetes fametszetei. Ezek a díszek — iniciálék, záró-metszetek — nagymértékben elősegítik a nyomdász neve nélkül megjelent könyvek meghatározását. Csupán egy-két fametszetre támaszkodva természetesen nem dönthető el minden esetben, hogy hol jelent meg a kérdéses nyomtatvány; egyetlen könyvdísz is helyes irányba terelheti azonban a tipográfiai vizsgálatot, s így megkönnyíti a nyomdász felkutatását.

A metszetek segítségével történő könyvmeghatározás lehetőségeit az alábbi meghatározatlan vagy tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványokkal kívánjuk szemléltetni:

1. Decsi Gáspár *História az Dávid királynak Uriásnak feleségével való vétkéről* című művének hely nélkül megjelent, XVI. századi kiadása (RMK. I. 357.) az iniciálé tanúsága szerint kétségkívül kolozsvári nyomtatvány. Ez a 19×19 mm nagyságú D iniciálé a Heltai-nyomda legegyszerűbb iniciálékészletének ismert darabja. Az iniciálé útbaigazítását alátámasztja a nyomtatvány papirosának Kolozsvár címerét ábrázoló vízjegye.

2. Csanádi Demeter *Vita Joannis Secundi electi Hungariae regis* című munkájának Szabó Károly két 1571. évi kiadását említi, s Toldyra hivatkozva az egyik kiadást debreceninek (RMK. I. 88.), a másikat kolozsvárinak veszi fel (RMK. I. 89.). Mindkét kiadásban a mű 4 levélen, címlap és kolofon — tehát nyomtatási hely, év és nyomdász megnevezése — nélkül jelent meg. Az RMK. I. 88. szám alatt leírt kis füzet valóban debreceni nyomtatvány, de nem 1571-ben, hanem Hoffhalter Rudolf debreceni tevékenysége idején készült.[2] Az is nyilvánvaló, hogy a Szabó Károly szerint Kolozsvárt nyomtatott első kiadás (RMK. I. 89.) tipográfiailag eltér az előbbi kiadástól. A két füzetet azonban ugyanaz a C iniciálé díszíti. A 19×19 mm nagyságú, kettős keretbe foglalt iniciálében stilizált virágos ág húzódik a fekete betűtest mögött. Ilyen típusú iniciáléja nem volt a kolozsvári Heltai-nyomdának. A debreceni nyomda azonban hosszú időn át alkalmazta ennek az iniciálé-készletnek többi darabját is.[3]

Hasonló eredményre vezet a füzet papirosának vizsgálata. A papír vízjegye fekvő nyolcasokkal díszített kettős keretben bárdot ábrázol. Ilyen vízjegyű papirost később is használt a debreceni nyomda (RMK. I. 221.). Fentieket összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy Csanádi Demeter II. János királyról szóló kis munkájának mindkét kiadását a debreceni nyomda hozta forgalomba.

3. Chiakor György *Epistola... de morbo et obitu Stephani regis Poloniae* című levele címlapján CLAVDIOPOLI megjelöléssel, év és nyomdász megnevezése nélkül

[1] Trócsányi Zoltán: *A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása.* Bp., 1938. 13—14. l.

[2] Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp., 1931. 146. l.

[3] RMK. I. 117., RMK. I. 127., RMK. I. 163., RMK. I. 193., RMK. I. 206., RMK. I. 218., RMK. I. 221., RMK. I. 225., RMK. I. 280., RMK. I. 290., RMK. I. 313. stb.

jelent meg. CHIAKOR György BÁTHORI István lengyel király magyar titkára volt, s ezt a fejedelem haláláról tudósító levelét KOVACSÓCZY Farkas erdélyi kancellárhoz írta. A levél kelte : Grodnae 19. Kalendas Januarii 1586. A levélnek ugyancsak KOVACSÓCZY-hoz intézett, s CHIAKOR *Epistola*jával együtt megjelent bírálata „Claudiopoli Transylvaniae Idib. Februarij 1587"-ről keltezett.

GULYÁS Pál CHIAKOR *Epistola*ját — a fametszetek eltérő jellege miatt — nem tudta megnyugvással a HELTAI-nyomtatványokhoz sorolni, s ezért a kis füzetet a feltételezett XVI. századi jezsuita-nyomda kiadványának vélte.[4] Mikor azonban meggyőződött arról, hogy a XVI. században Kolozsvárt jezsuita sajtó nem működött, CHIAKOR *Epistola*jának kiadására visszatérve a következőket írta : „ifj. Heltai Gáspár pedig 1587-ben, de természetesen neve elhallgatásával kinyomtatta Chiakor Epistolaját..."[5]

SZABÓ Károly és GULYÁS Pál is 12 levél terjedelműnek ismertette az *Epistolát*. E műnek azonban egy variáns-kiadása is megmaradt az Országos Széchényi Könyvtárban.[6] Ebben az A_{2-3} levélen a mű kiadójának, BRONIOVIUS Mártonnak CARNICOVIUS Szaniszló gneseni érsekhez intézett ajánlása olvasható. Ez a két levél a másik kiadásból (RMK. II. 196.) hiányzik ; itt a címlap után az A_4 signaturájú levél következik, ami SZABÓ Károly figyelmét elkerülte. A teljesebb kiadás tehát 14 levélből áll ; a variáns-kiadás példányaiba nem ragasztották be a kiadó külön fél ívre nyomtatott ajánló levelét.

A címlap szövege és tipográfiai elrendezése mindkét példányban azonos ; a címlapmetszet azonban különböző. Az RMK. II. 196. szám alatt leírt kiadást egy 32×45 mm méretű, háromszög alakú metszet díszíti. A teljesebb kiadás címlapmetszete nagyobb méretű (47×47 mm), négyszög alakú fametszet. Ennek a kiadásnak a Széchényi Könyvtárban őrzött példánya három — BÁTHORI fejedelem gyógykezeltetésére és halálára vonatkozó — művel van egybekötve.[7] Mindhárom nyomtatvány címlapján a következő kolofon olvasható : „CRACOVIAE. 1588. Typis Alexii Rodecii." Ezekben a krakkói nyomtatványokban ismertük fel azokat a metszeteket, amelyek a CHIAKOR *Epistola* variáns-kiadásaiban a címlapot díszítik.[8] A CHIAKOR-levél után lenyomtatott *Examen* szövegkezdő L iniciáléja ugyancsak megvolt RODECKI fametszet-készletében.[9] Néhány RODECKI-kiadvány alapján tehát az *Epistola* két variáns-kiadásának három fametszetét sikerült azonosítanunk. RODECKI többi nyomtatványában bizonyára fellelhetők a CHIAKOR-kiadvány egyéb könyvdíszei is.

Az *Epistola* két variáns-kiadása tehát a címlapon levő „CLAVDIOPOLI" megjelölés ellenére sem Kolozsvárt, hanem RODECKI krakkói nyomdásznál jelent meg. Erre a megállapításra jutott már APPONYI Sándor is, aki az *Epistola*t az említett krakkói nyomtatványok vizsgálata után tanulmányozta.[10] A mű variáns-kiadását azonban nem ismerte.

[4] *I. m.* 103. l.
[5] *I. m.* 209. l.
[6] Jelzete : App. H. 517.
[7] [SQUARCIALUPUS, Marcel] : *Simonis Simonii Lucensis ... Summa religio ...* Cracoviae, 1588. Typis Alexii Rodecii. — BUCCELLA, Nicolaus : *Refutatio scripti Simonis Simonii Lucensis, cui titulum fecit, D. Stephani primi Polonorum regis etc. sanitas, vita medica, aegritudo, mors.* Cracoviae, 1588. Typis Alexii Rodecii. — BUCCELLA, N. : *Confutatio responsi Simonis Simonii Lucensis ad Epistolam Georgii Chiakor ... de morte Stephani I. Poloniae regis ...* Cracoviae, 1588. Typis Alexii Rodecii.
[8] A teljesebb kiadás metszete az első nyomtatvány 23. levelét, az RMK. II. 196. sz. alatt leírt kiadás címlapmetszete pedig a kolligátum második darabjának b 1b lapját díszíti.
[9] L. BUCCELLA *Refutatio*jának b 4b lapján.
[10] APPONYI, Alexander : *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften.* München, 1928. 364. l. 517. sz.

4. Dávid Ferenc *Defensio... in negotio, de non invocando Iesu Christo in precibus* című munkájának hely, év és nyomdász nélküli második kiadását Szabó Károly kolozsvári nyomtatványként ismertette (RMK. II. 168.). A mű első kiadása 1581-ben Baselben jelent meg (RMK. III. 702.). A második kiadásból csak egy csonka példányt volt alkalmunk megvizsgálni.[11] A C levéllel kezdődő példány könyvdíszei közül egy sem azonosítható a kolozsvári nyomda könyvdíszeivel.

A címlapmetszetet Sebastian Sternacki krakkói és rakovi nyomdász használta.[12] Négy iniciálé méretre és stílusra is megegyezik, tehát azonos iniciálékészletből való. A 16 × 16 mm nagyságú keretezetlen iniciálékban levelek, fürtös virágok veszik körül a fehér betűtestet. Az o 6b lap N iniciáléját Sebastian Sternacki, a készlet több betűjét pedig Alexius Rodecki krakkói nyomdász kiadványaiban ismertük fel.[13] A 24 × 23 mm nagyságú, sávozott stilizált levelekkel díszített N iniciálé is bizonyára megvolt Rodecki fametszet-készletében, aki egyik nyomtatványában ugyanilyen méretű és típusú L iniciálét alkalmazott.

A fametszeteknek a kiadvány eredetére vonatkozó útbaigazítását megerősíti a papiros vízjegye. Ez a három koronát ábrázoló vízjegy Briquet szerint a krakkói káptalan papírmalmának jele.[14] Ugyanilyen vízjegyű papiroson jelent meg 1588-ban a krakkói Rodecki-nyomdában Nicolaus Buccella *Confutatio responsi Simonis Simonii Lucensis ad epistolam Georgii Chiakor* című munkája. A Heltai-nyomda kiadványai viszont a század utolsó évtizedeiben már többnyire kolozsvári papiroson készültek.

Ellene mond a kiadvány feltételezett kolozsvári eredetének a mű h 5a lapján olvasható következő megállapítás is: „Sequitur iudicium ecclesiarum Polonicarum de causa Francisci Davidis, in questione de vera hominis Iesu Christi, filii Dei viventis invocatione, prius impressum solum Claudiopoli in officina relicte Casparis Helti, Anno 1579..." Bizonyára nem így hangzott volna ez az utalás, ha a mű második kiadása is Kolozsvárt jelenik meg. Nagyon indokolt azonban ez a Heltai-nyomdára vonatkozó pontos meghatározás akkor, ha az 1582 táján forgalomba hozott második kiadás — mint az a fametszetek és a nyomtatvány papirosa alapján joggal feltehető — Alexius Rodecki krakkói nyomdájában készül.

E néhány példa is eléggé meggyőzően tanúsítja, milyen eredményesen hasznosítható a könyvdíszek ismerete és a papiros vizsgálata az impresszum nélküli nyomtatványok meghatározásában.

Soltész Zoltánné

Horváth Gergely ismeretlen XVI. századbeli magyar könyvei. Az 1558-ban született grádeci Horváth Stansit Gergely azoknak a főuraknak a kis csoportjához tartozott, akik a tollforgatásban és a tudományban tűntek ki. Tizenhatéves korától kezdve hét esztendeig állandóan a külföldet járta, felkereste Németország, Hollandia, Svájc és Olaszország városait, hosszabb ideig látogatta a wittenbergai, strassburgi, baseli és

[11] A csonka példányt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi.
[12] Socinus, Faustus: *Ad Andream Dudithium Epistolae.* Racoviae, 1635. Ex officina Sternaciana.
[13] Socinus, Faustus: *Ad Iacobi Palaeologi librum, cui titulus est, Defensio verae sententiae de magistratu politico etc.* Pro Racoviensibus responsio. Racoviae, 1627. Typis Sebastiani Sternacii. — A kérdéses Rodecki nyomtatványokat a 6. sz. jegyzetben felsoroltuk. (Első két mű.)
[14] Briquet, C. M.: *Les filigranes.* Genève, 1907. 1189. sz.

genfi egyetemet. Hazatérése után a felső-előri vagy más néven strázsai, neérei kastélyában felsőfokú gimnáziumot állított fel, nagy ösztöndíjakkal segítette a szegény tanulókat, maga is beállt a tanárok közé, és dialektikát, etikát, retorikát adott elő.

Fő törekvése az evangélikus egyház megerősítése volt. A magyarországi katolikusok száma ebben az időben igen kevésre csökkent, és pillanatnyilag nem látszottak veszélyesnek a protestantizmusra. Így HORVÁTH elsősorban a saját egyházában fellépő különböző irányzatok, különösen ZWINGLI tanításai ellen harcolt. Ezért állította fel iskoláját, ezért vett részt különböző hitvitákon, ezért folytatott hosszú, latin nyelvű polemiát AMBROSIUS vagy más néven LÁM Sebestyén késmárki prédikátorral. Ez a vita több kötetben nyomtatásban is megjelent, magyar nyelvű könyvét azonban eddig nem ismertük.

Nemrégen került az Egyetemi Könyvtár birtokába egy három műből álló kolligátum. Ebből kettő HORVÁTH munkája. Egyik sem önálló, de szervesen egészítik ki ismert hitvitáit. Az elsőnek címe *Az Christus testének, vérének az végvacsorában ielen voltáról.* Martin CHEMNITZnek, a híres lutheránus hitvitázónak *Repetitio sanae doctrinae de vera praesentia...* című munkája egy részének fordítása. Tárgya pontosan ugyanaz, mint HORVÁTH Gergelynek AMBROSIUSszal folytatott polemiájáé: JÉZUS valóban jelen van-e az úrvacsorában?

„Ha az Isten halálomat halaztia," — írta a fordító a kolofonban — „s látom, hogy a mij Magyar nemzetünk illyen munkáczkámat meg nem utállya, lassan az többit-is, az én elmémnek kisded vólta szerint utánna fordétom."

Ezt az ígéretét annyiban váltotta be, hogy a következő évben CHEMNITZnek *Examen concilii Tridentii* című munkájából is lefordított egy rövid részt, — a 4. pars, 3. locus, 3. sectio 9., 10., és 11. pontját — *Az képekről való tudomány* címmel. A kis mű elítéli azokat a túlzó reformátorokat, akik a képeket, szobrokat teljesen ki akarják tiltani a templomokból. Nyilván ennek a nyomtatványnak is része volt abban, hogy ellenfelei később bálványimádónak bélyegezték.

A fordítások szövege teljesen hű az eredetihez, mondatról mondatra követi azt. Hangzásbelileg sem rossz, bár magyarossága sok helyen kívánni valót hagy hátra. Ezt HORVÁTH maga is érezte, mert *Az képekről való tudomány* előszavában bevallotta, hogy „az fordétás penig oly, kinél magam-is magyarabbat kivánnék, de a mint Isten engette ugy fordétatot". Nem a maga elméjét kívánta mutogatni hanem — saját szavai szerint — „fő oka... ez fordétásnak nemely kereztiéneknek kivánsága, es más meg háborodot feiöknek tébolygása, kik az Képeknek minden méltó ok nélkül valo bészegezésére, rontására, ki-hányására, elöször, es ozton lassan Christus vég Vaczoráia, személye, es egyéb kereztiéni vallások felöl valo igaz tudománnak megbontására, vagy magok, vagy mások által indétatnak".[1] Fordítói lelkiismeretességére vall, hogy a címlapokra gondosan kinyomatja az eredeti mű címét is.

Mindkét könyvecske Bártfán jelent meg. A nyomdász neve hiányzik róluk, de egy pillanatig sem kétséges, hogy az GUTGESEL Dávid. KLÖSS Jakab csak később állította fel műhelyét, de egyébként GUTGESEL adta ki HORVÁTH latin nyelvű könyveit is. A fordítások tárgya beillik az ő ortodox evangélikus irányzatú kiadványai közé, mert — a bártfai tanács jelentése szerint — „sem sacramentarius, sem ariánus, sem anabaptista könyvet nem nyomatott, sem más heretikus iratot, mely a katólikus vallás vagy a felsőmagyarországi öt városnak I. Ferdinánd által approbált hitvallásának tanaival ellenkezik".[2]

[1] *Az képekről való tudomány.* A_2 versója.

[2] GULYÁS: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV—XVI. században.* Bp., 1931. 199. l.

De nincs szükség ilyen közvetett bizonyítékokra, hiszen a két HORVÁTH fordításban található összes betűtípus és tipográfiai dísz megtalálható GUTGESEL egyéb kiadványaiban, így mind az öt betűfajta, valamint a virágdíszes S és V kezdőbetű az 1596-os megjelenésű STÖCKEL *Postillában*, *Az képekről való tudomány* címlapján szereplő ornamentális dísz keretezi be STÖCKEL 1578-as *Formulaeját*, és végül egy szárral ellátott levélkét ábrázoló díszt fellelhetünk az *Examen thesium*ban.

A két kis könyvvel a ránk maradt GUTGESEL kiadványok száma negyvennyolcra, s ezen belül a magyar nyelvűeké tizenegyre emelkedett.

Könyvészeti leírásuk:

AZ CHRISTUS / TESTENEK, VERENEK AZ VEG / Vaczorában ielen vóltáról; ugyan azonnak hozzá- / iáro emberektől tefti ſzáyal valo vételéről: Az há- / rom Euangéliſtákbol és S. Pálbol D. Chemnitz / Mártontúl egybe ſzedet iráſnak Magyar / nyelwre fordétáſa. / STANSIT HORVAT GERGELY által. / Eccleſiaſt: 4. / Lelködért az igazat meg mondani // ne ſzégyenled. / BARTPHAE. [A margón:] In libro Repeti: / ſanae doctrinae / de vera praeſen- / tia. Negyedrét, $[A-E]^4 = 20$ számozatlan levél. Egyhasábos, custos van minden lap alján. A címlap versóján 5 soros rövid latin ajánlás és ugyanennek kibővítése 18 sorban magyarul. A szöveg az A_2 rectójától az E_4 rectójáig terjed. Az E_4 versója üres. Kolofon: Abfolui in Strasa, aliter Neerer, 14, Iunii, Anno 1587. // hora post m̃: 4. Soli Deo Patri gloria, & Iefu Chriſto / filio, ac Spiritui ſancto ab vtroque procedenti. Amen.

AZ KEPEKRÓL / VALO TVDOMANY, MELY DO- / ctor Chemnitz Márton iráſábol, kit déákúl ki bo- / czátot, minden embernek iauára, Magyar / nyelwre fordétatot: / STANSIT HORVAT GERGELY / által. / Gala: 2. / Az hamis atiaſiak kőzünkbe mázkáltanak vala, hogy meg / kémlenék az mi ſzabadſágunkat, mely minekünk vagyon az / Chriſtus Iesusban, hogy minket rabságos ſzolgálatra kéſze- / ritenének, kiknek egy ſzőmpillantásig ſem adtunk helyt, / hogy engedtünk volna nékik: Hogy az euangéliomnak / igazſága helyén maradná tű- / nállatok. / BARTPHAN / Nyomtattatot 1588. Eztendőben. [A margón:] In Examine / Concilii / Tridentini. Negyedrét, összesen négy számozatlan levél A^4 ívjelzéssel. A címlap versóján ajánlás, maga a szöveg az A^2 rectójától az A^4 versójáig terjed. Kolofon: 26. Februarii felefen Iſten ſegitſegéből ennek fordétáſát el- / végeztem... / AMEN.

A szedéstükör mindkét könyvnél 163×105 mm, egy lapon 29 sor van, 20 sor magassága 129 mm.

A kolligátum harmadik darabja FRANKOVICH Gergely 1588-ban megjelent *Hasznos és fölötte szükséges könyv* című munkája (SZABÓ I. 223). Ebből eddig csak egy példány volt ismeretes, az Akadémia könyvtárában. FRANKOVICH könyvében találjuk időrendben a második csoport legrégibb magyar rézmetszetet.[3] Az ismeretlen művész tíz metszetet készített, de ebből az Akadémia példányában csak hat maradt ránk. Az Egyetemi Könyvtár példányában ugyancsak hat metszet van, de ezek közül kettő más.

Az A betűvel jelölt metszet FRANKOVICHOT ábrázolja, amint álmából egy angyal felriasztja, s így menti meg attól, hogy egy kígyó a szájába másszék. Elől a Zala folyik, a háttérben fák, virágok, két legelésző ló. Az égben egy nyitott könyv, evvel a felirattal: IESVS / NAZAR / ENVS / REX IU / DEORUM. A C metszeten virágos réten középen nagy fa, mellette egy szarvas és egy csőrével kígyót tartó gólya látható. A háttérben dombok és egy ház tetején álló, ugyancsak kígyót tartó gólya.

A kolligátum latin szöveggel teleírt pergamenlapba van kötve, a kötés a XVII. század utolsó éveiben készülhetett. Raktári jelzete RMK I 32/a, b, d.

VÉRTESY MIKLÓS

[3] L.: PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp., 1951. 17. és 255. l.

A Heltai-nyomda sorsa. JAKAB Elek Kolozsvár múltjáról írott kiváló munkájában — öregbik RÁKÓCZI György fejedelem korát tárgyalva — a HELTAI-nyomda sorsáról a következő megállapítást tette: „Még egy nagy következményű tettét kell megemlítenem. I. Rákóczi György arra is előkészítette az utat, hogy a Heltai-féle nyomda az unitáriusok befolyása alól a reformált hitvallásúak kezébe menjen át, a mi meg is történt [Heltai] vejének Raw Mátyásnak áttérése következtében. A fejedelem már 1635-ben pártfogása alá vette a nyomdát, a mit igazol június 15-n a kolozsvári tanácshoz intézett levele, melyben parancsolta, hogy a mely betűöntéshez való matrixok ott volnának, küldten-küldje hozzá Gyula-Fehérvárra, hogy a kik arra valók lesznek, betűket öntethessen bennek és annakutána megküldhesse nekik."[1]

Jeles tudósunknak sajnálatosan téves megállapítása is, bizony, meglehetősen hozzájárult a RÁKÓCZIról alkotott kép hamis színeihez. Hiszen JAKAB Elek e kijelentését többek között GÁL Kelemen is átvette a kolozsvári unitárius kollégium történetéről írott munkájába, csakhogy az átvételkor nehány szó kihagyása s mások betoldása miatt még sokkal kirívóbbá vált a vád RÁKÓCZI ellen.[2] A JAKAB Elek után induló összes többi értekezőnél is megtaláljuk ezt a beállítást, hol vád-, hol pedig csak egyszerű kijelentésképpen, miként ENDES Miklósnak a közelebb múlt évtizedekben megjelent érdemes könyvében is így olvashatjuk: „a reformátusok megkapták Szörös (:Raw:) Mátyás nyomdáját is".[3]

Szegény öregbik RÁKÓCZI György fejedelem, mennyi igaztalan váddal terhelik jószándékú, becsületes jellemét! Éppen ezért JAKAB Elek szavainak megcáfolására szükségesnek tartom mindkét állítását rendre vennem.

Bár valóságképpen állapíthatjuk meg azt a helyzetet, hogy e könyvnyomtató műhely utoljára a SZŐRÖS-családra szállott, csakhogy odáig még meglehetősen sok időnek kellett eltelnie, hiszen idősebb SZŐRÖS Mátyás nem leánya, hanem dédunokája utáni veje volt a nyomdaalapító idősebb HELTAI Gáspárnak. Az azonban már nem felel meg a valóságnak, hogy akár idősebb, akár pedig ifjabb SZŐRÖS Mátyás elhagyta volna hitét, hiszen az előbbi, aki városi tanácsos volt, az 1637. évben unitáriusként halt meg, hasonlóképpen Mátyás nevű fia, bár egyházának vezetői ellen nyílt vádat kovácsolva, árulóként lépett fel ellenök, azonban végtére is fejedelmi kívánságra, kölcsönös megbékélés után visszanyerte és el is foglalta a kolozsvári unitárius egyházközség keretében megelőzőleg betöltött szász papi tisztségét, s mint ilyen is halt meg 1661-ben. A hitehagyással kapcsolatban egyedül az a valóság, hogy idősebb SZŐRÖS Mátyásnak András nevű kisebbik fia, aki bátyja cselszövéseiben maga is részt vett, akkor, amikor már régóta elsimult a tőlük felkavart hullámok minden gyűrűje, fiaival együtt 1644-ben csakugyan áttért a reformátusokhoz, s egyúttal nemzetiségét is elhagyva, magyarrá lett. Ehhez azonban RÁKÓCZInak a legcsekélyebb köze sem volt; e mellett leghatározottabban az a helyzet tanúskodik, hogy a nyomda éppen a SZŐRÖSök tulajdonába való átszállása óta a legkevesebbet sem fejlődött, ellenben eleinte fokozatosan, nemsokára azonban rohamosan hanyatlott, mígnem 1660-ban végtére is teljesen megszűnt. Bizonyos tehát, hogy sem fejedelmi, sem egyházi pártfogásban egyáltalában nem részesült! Ellenkező esetben ugyanis nem kellett volna FOGARASI Mátyás kolozsvári diáknak se a váradi nyomdához fordulnia, hogy az APÁCZAI professzor elnöklése alatt tartott bölcsészeti tárgyú vitatkozását 1658-ban nyomtatásban is megjelentesse.[4]

[1] JAKAB Elek: *Kolozsvár története.* II. 639. l. (Hivatkozással a városi levéltár Fasc. III., 305. sz. okiratára.)

[2] GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története.* II. 181. l.

[3] ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története.* 231. l.

[4] *Régi Magyar Könyvtár.* II. 918.

Kétségtelen valóság, hogy öregbik RÁKÓCZI György egyházát szerette, és érette sok áldozatra kész volt, de se törvényellenes tetteket nem vitt végbe, se fondorlatos eljárásokat nem eszelt ki. Az a tényállás pedig, amit JAKAB Elek idéz, semmi mást nem jelent, minthogy az egykori körülményes utánpótlási viszonyokra való tekintettel egyszerűen csak kölcsön kívánta venni a kolozsvári nyomdának talán még a XVI. századból eredő matricakészletét, hogy a megfelelő típusokat kiválasztva, a szükséges mennyiséget kiöntethesse. Ennek megtörténte után a kölcsönvett öntőtöveket — természetesen — vissza szándékozott adni a kölcsönadó Kolozsvárnak. Ezt azután egészen bizonyosan meg is cselekedte. E megoldást pedig csakis átmeneti kiegészítésül szánta vagy őmaga, vagy még inkább a fehérvári kollégium nyomdájának ügyeit irányító ALSTED professzor. Lehetségesnek tartom, hogy még az 1635. évben szedetni kezdett, de csak 1636-ban megjelent *Öreg Gradual*[5] öregbetűs szövegéhez e kevéssé használatos betűalakok, vagy pedig az általában véve ritkán előforduló hangjegyszedéshez kellettek a kolozsvári nyomda hangjegy-matricái. A fehérvári nyomda hihetőleg ezzel nem rendelkezvén, válhatott szükségessé nem is a kiöntött készletnek magának, hanem csakis a matricáknak kölcsönvétele.

A fehérvári könyvnyomtató műhely felszerelését BETHLEN Gábor az 1622. év végén hozatta külső országokból, ezt azután 1629 őszén bizonyos lengyelországi műszerekkel kiegészíttette,[6] azonban TÓTFALUSI KIS Miklós 1698. évi írásából azt olvassuk, hogy „idegen országból örökké defectusokkal hozták még eddig a' Typust (melly miá a, Debreczeniek ma sem élhetnek némelly Typusok nemeivel)",[7] nem csoda tehát, ha még a fejedelmi nyomda betűkészletében is mutatkoztak sorozathiányok.

Fentebbi értelmezésünk aligha szorul további bizonyításra, mégis megemlítem azt a helyzetet, hogy ALSTED professzorék semmiképpen sem tervezhették végleges megoldásnak a fehérvári nyomda típusainak netalán közel száz esztendővel megelőzőleg divatos betűformákkal való kiegészítését. Ezt különben nyomatékosan megcáfolja az a körülmény is, hogy 1638. július 18-ára végtére megérkezett „Christophorus Vham, Vrunk betw meczczeője".[8] Ezután most már egészen bizonyosan a tőle készített patricák öntvényeivel szereltetett fel a fehérvári akadémia tipográfiája, a kolozsvári matricák pedig ekkorra már régóta haza is küldettek.

Ezek után feltehetjük azt a kérdést is, mégis miként történhetett, hogy a fejedelem rendelet-alakban vehette kölcsön a HELTAI-nyomda tulajdonát képezett betűöntőtöveket! E kérdésre könnyű felelnünk. Mindentől eltekintve ugyanis, még a kor felfogásával sem ellenkezett a magántulajdonnak közérdekből való ilyenszerű kölcsönvétele, ha azzal a tulajdonos érdeke nem szenvedett csorbát. De még e kijelentésünket is megszoríthatjuk. Ugyanis ha megfigyeljük, hogy a HELTAI-nyomda bárha magántulajdon volt, egyúttal azonban magának Kolozsvár városának hivatalos tipográfiája lévén, ezért a kölcsönvétel maga minden aggályoskodás nélkül megtörténhetett rendelet alakjában. Különben e nyomda hivatalos jellegét további fejtegetéseim szempontjából is szükségesnek tartom bizonyítani.

Egy másik dolgozatocskámban említettem volt, hogy a XVII. század második tizedében, amikor e könyvnyomtatóműhely már ifjabb HELTAI Gáspár vejének : Hosszú Tamásnak volt a tulajdonában, MAKAI Nyírő János leendő nyomdavezetőt a városi tanács küldötte ki külföldre a betűöntés elsajátítása céljából, s ezért költségeit is —

[5] Szerző : *Könyvészeti tanulmányok.* 14. l.
[6] *I. h.* 10., 12. l.
[7] *M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyének ... Mentsége.* (1902. évi kiadás.) 35. l.
[8] Szerző : *Könyvészeti tanulmányok.* 17. l.

természetesen — maga a város fedezte.[9] Ez tehát nem történhetett másképpen, hacsak a város és a nyomda között némileg olyasfajta viszonyt nem tételezhetünk fel, mint volt ugyancsak a város és annak hivatalos vallása : az unitárius egyházközség között. Vagyis bár külön vagyonnal s így külön jövedelemmel rendelkezett, a gondoskodás azonban a város közönségét terhelte. E hivatalos jelleget bizonyítja az az 1655-re visszautaló egykori adat is, amely néhai Abrugyi Györgyöt e város tipográfusának nevezi : „Anno 1655 Tempore Combust(ionis) Civitatis Colosvar Scriptum et Compactum est hoc gradual a Georgio Abrugj quondam Typographo eiusdem Civitatis."[10]

A felsorolt bizonyítékok alapján megállapíthatjuk, hogy az öreg fejedelemnek semmiféle szándékában sem volt a Heltai-nyomdát eredeti rendeltetésétől eltéríteni. Ehhez a kijelentésünkhöz fűzzük hozzá annak a helyzetnek a megjelölését is, hogy a tulajdonos Szőrös Andrásnak és fiainak reformátussá lételével a nyomda mégsem ment át sem a református egyház, sem a református hírverés szolgálatába. Ezt azzal a körülménnyel bizonyíthatjuk, hogy továbbra is az unitárius vallást követő Abrugyi György deák maradt a vezetője, sőt a tulajdonosok 1644-ben történt áttérése utáni időből ismeretes többleveles nyomtatványok jórésze is tartalmuknál fogva unitárius vonatkozásúak, legutolsónak tudott 1660. évi nyomdaterméke is éppen unitárius egyházi használatra készült temetési énekgyűjtemény.[11] A továbbforgó időben, 1660 után pedig már csak azért sem következhetett be e nyomda szellemének átváltása, mert — amiként már Ferenczi Zoltán is nagyon helyesen érvelt — 1661—69. évekből kolozsvári kiadású nyomtatvány egyáltalában nem is ismeretes,[12] sőt nem is volt.

Tótfalusi Kis Miklós a *Maga személyének, életének, és különös tselekedetinek Mentségére* 1698-ban írott könyvében olvassuk, hogy Belgiumból „én azért jöttem haza, hogy Hazánknak az előttemi nagy boldogtalanságát azaránt (minthogy 100 esztendeig vagy még tovább-is usuáltak egy rendbeli Typust és tsunya vólta miatt minden szomszéd Keresztény nemzetek között ugyan példabeszéd és tsúf volt a' Magyarok által való nyomtatás) orvosoljam".[13] Nagyon valószínű, hogy Tótfalusi a száz vagy még több esztendeig tartó egyazon rendbeli betűkészlet használatát elsősorban is a Heltai-féle könyvnyomtató műhelyre értette, mert bár a Heltai Gáspártól 1550-ben létesített nyomda — Szabó Károly szavai szerint — eredetileg „igen szép betűkkel csinos initialékkal, diszítményekkel s hangjegyekkel is fel volt szerelve",[14] azonban az idő forgása felette sem állott meg, s ezért a tudós Pápai Páriz Ferenc a XVIII. század elején jogosan verselhetett ilyeténképpen :

„Ott vala a Műhely, míglen mind elkopa,
Ki meg-újjíthatná, Mestere nem vala."[15]

Soroljuk ehhez még azt a körülményt is hozzá, hogy a XVII. század derekáig az egész magyar területen mindössze csak hat olyan nyomda volt üzemben, amelynek eredete a XVI. századba vezethető vissza, úgy mint Brassó 1534., Kolozsvár 1550., Debrecen 1562., Nagyszeben 1575., Bártfa 1578., Nagyszombat 1578. alapítási évvel.[16]

[9] Szerző : *Enyedi György Explicationes c. munkájának 1619/20. évi magyar nyelvű kiadása.* (Kéziratban.)
[10] Szerző : *Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez.* 3. l.
[11] *RMK.* I. 956.
[12] Ferenczi Zoltán : *A kolozsvári nyomdászat története.*
[13] *Tótfalusi ... Mentsége.* 21. l.
[14] Szabó Károly : *Magyarországi régi nyomtatványok.* (Könyvkiállítási Emlék. 1882.) 138. l.
[15] Bod Péter : *Erdélyi Feniks.*
[16] Szabó Károly. 136—49. l.

Ezeknek jórésze azonban közben-közben újította betűkészletét, míg a kolozsvárié, legalább is MAKAI NYÍRŐ János deák nyomdavezető működése, vagyis az 1610-es évek óta bizonyosan egészen változatlanul maradt. Így tehát, bárha e műhely valamikor betűöntődével (fusoria) is fel volt szerelve,[17] MAKAI óta több szakembere aligha lévén, nem csoda, ha a derék ABRUGYI sem tudta megakadályozni ennek a nagymúltú intézménynek pusztulását. A helyzet romlását különben az is siettette, hogy maga ABRUGYI nem volt tulajdonosa, hanem csak alkalmazottja a nyomdának, viszont a tulajdonos SZŐRÖS András meg János nevű fia nem rendelkezett kellő tőkével, sőt a református egyházközségnél adóssága meg záloga is volt,[18] emellett azután bizonyosan hiányzott a kellő vállalkozási szellem is, s ezért a leromlott üzem körül a megrendelők nem nagyon tolonghattak. Valóban — ha megfigyeljük — az 1650-es évek folyamán nagyon kevés kolozsvári nyomdatermékre találunk, s már e körülményből is visszakövetkeztethetünk e tipográfia alig menthető hanyatlására. De még e hanyatlásban is találunk fokozatot. Ugyanis 1655-től kezdődőleg éppen csak tudunk létéről, s így szinte elcsodálkozunk, mikor *In exequijs defunctorum canendae. Halotti Temetéskorra valo Enekek* című könyvön mégis a következő nyomdai jelzést találjuk: *Colosvarban, Nyomtattatot Helthus Gáspár Műhelyében 1660. esztend.*, kolofonjául pedig: *Apud Johannem Ravium impressit Georgius Abrugi, 1660.*[19]

Meglehet, hogy ugyanitt nyomtatták az 1659. december 31-én elhúnyt és a következő év január 9-én eltemetett APÁCZAI CSERE János professzor emlékére szerzett gyászverseket is.[20] Így ezt a nyomtatványt is a HELTAI-nyomda utolsó termékei közé sorolhatjuk.

Jól ismerjük Kolozsvár polgári életének azt a szomorú eseményét, hogy 1655. április 3-án délután néhány óra alatt (Monostor- és Magyar utcák alsó felének kivételével) az egész belváros leégett. E sorsra kellett jutnia a HELTAI-nyomda épületének is, amely az Óvárba vezető utácska keleti sarkán állott. E környék pedig hiába volt emeletes pincékkel aláépítve, a déli várfal felől kiindult pusztulás annyira váratlanul és annyira gyorsan terjedt, hogy aligha volt idő az egész nyomdai berendezésnek és felszerelésnek megmentésére. Ezért nagyon valószínű, hogy ha talán egyéb nem is történt volna, de a tűz fejlesztette nagy hőségben az ólombetűk anyagának legalábbis egy része megolvadva, használhatatlanná torzult, siettetve e műhelynek már amúgyis megindult romlását. E feltevésünkkel magyarázhatjuk meg azt a körülményt is, hogy ugyan miért kellett ABRUGYI nyomdavezetőnek kézzel leírnia reánk maradt unitárius zsoltáros könyvét![21]

Az elmondottakból — azt hisszük — eléggé világosan kitűnik a HELTAI-nyomda sorsa, JAKAB Elekkel szemben megállapítva, hogy felszerelése még az alapító késői utódainak vallásváltoztatása árán sem ment át a református egyház tulajdonába, hanemha a szedésre már használhatatlan s jórészben talán össze is olvadt ólom-anyagot készpénz ellenében meg nem vásárolták. Ennélfogva bátran kimondhatjuk, hogy a HELTAI-féle könyvnyomtató műhely, miután jó száz esztendő elfolyása alatt közművelődésünknek mérhetetlen becsű szolgálatot tett, az 1660. év táján nyomtalanul megsemmisült. Hiába erőltetnők, még a jóhangzás kedvéért sem tudnók életét vagy bár beolvadását a további századokra kinyújtani.

HEREPEI JÁNOS

[17] Szerző: *Enyedi György.*
[18] 1664. évi vagyonleltárkönyv. 2/B., 4/B. levél. (A kolozsvári református egyházközség levéltárában.)
[19] *RMK.* I., 956.
[20] SZILÁGYI Sándor: *Vértanúk a magyar történetből.* 148. l.
[21] Szerző: *Adatok.* 3. l.

SPECIMEN TYPORUM

Quod Matricer mostrat apud

Hæredes Nicolai Kir de

M. Tótfalu.

Clerici Cantor. Cursiv

		M	m	M	m
B	b	N	n	N	n
C	c	O	o	O	o
D	d	P	p	P	p
E	e	R	r	R	r
F	f	S	ſ s	S	ſ s
G	g	T	t	T	t
H	h	U	u	U	u
I	i	V	v	V	v
J	j	X	x	X	x
K	k	Y	y	Y	y
L	l	Z	z	Z	z.

Descendian Romein.

OPera dánda eſt illis, qui pueris informandis præſant, ut eorum intellectum, memoriam, manum, & linguam ſenſim promoveant. Et intellectui quidem ac memoriæ exercendis matutinæ, ſtylo verò & linguæ horæ pomeridianæ tribuantur: quem ſcopum ut aſſequantur, hoc VESTIBULUM LATINITATIS aliquoties ſecundum & percurrendum eſt.

Et initiò quidem hic libellus percurratur ſolus lectionis & rectæ pronunciationis causâ. Itaque Præceptor unam & alterum pagellam legat clarè, diſtinctè, lentè; ut diſcipuli interea inſpectantes ſuos libellos, auribus, oculis, & attentione ſubſequi poſſint. Ubi abſolverit lectionem Præceptor, incipiant eandem diſcipuli, ſed ſinguli ſententias ſingulas in orbem. Hoc dum fit, Præceptor diligenter attendet pronuntiationi, ut plenè recta ſit & accurata: proindéque de literarum & diphthongorum Latinarum potestate ſubinde monet. Pomeridianis horis eandem illis manè lectitata deſcribendi, ſi non omnia, ſaltem aliquot

Deſcend. Cursiv

Édes Fijam, ha ſorgalmatoſon meg-tanúlod a' ſép Deák nyelvet, ezérért bizonyal ſeretni foglak. Mert abban nagy böltseſéget találhatsz. Hiſzen jó Praeceptored vagyon, a' ki tégedet hey tanít és okoſan, a' mint elmédtel meg-fogható: az egyſerſmind könnyíti, vnak a' rendet tartsák-meg: Nehéz ugyan a' kezdet; de a' végre bizonyára gyönyörüſéges lészen. Iſten ſegítſen, édes Fijam! A' gyermekek jónak hogy tanúljják a' Deák nyelvet, a' melly ſép és ékes: ha az Ó olmájok ſerint elmájokhoz vékenek kálomb-kálomb dolgokat, 's a' böltseſségnek magvait, az lészen, hogy az Iſten ſegítse ábrt. és a' Tanítójok ſeretik, egyaránt dicſérik.

Augustin Romein

GRATIARUM ACTIO POST STUDIA.

AGo tibi gratias clementiſſime Deus, quòd nebulas mentis meæ diſcuſſeris. Rogo te ſupplex, ut ſingulari tuâ miſericordiâ ſic mea ſtudia gubernes ſemper, ut ante oculos habeam illud Dictum: Timor Domini eſt initium ſapientiæ. *Pater noſter*, &c.

TANULÁS UTÁN VALO HÁLADAS.

HÁlkát adák tenéked kegyelmes Iſten, hogy az én elmémnek homályos ködeit el-oſlatád. Kérlek végedd alázatoſon, hogy a' te kiváltképenvaló irgalmaſságodért az én tanuláſimat úgy igazgaſſad, hogy mindenkor ſzemeim előtt forgaſſam amaʼ Mondáſt: Az Iſtennek félelme a' böltseſségnek kezdeti. Mi Atyánk; 's a' t.

PRE.

CHARA DACIA
QVÆ
TIBI VOTA FERAM?
IVBES FORTASSIS
VT CENTENA DICAM
DICAM:

Augustin Curs.

Desc. Quotes,

Ram te nagy haragodban,
Ki miatt vagyok bűben,
Engemet ne fedgy-meg,
Ra haragodnak tüze
Szünnyék-meg ſebeſsége,
Kiben ne büntetſ-meg.

Vel Kotes

Desc. Hebr.

שָׁמַיִם וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי׃ ס
וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל־ ס
מָקוֹם אֶחָד וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה וַיְהִי־כֵן׃ וַיִּקְרָא ׳
אֱלֹהִים ׀ לַיַּבָּשָׁה אֶרֶץ וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים
וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תַּרְשֵׁא ׳
הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי
לְמִינוֹ אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן׃ וַתּוֹצֵא ׳
הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עֹשֶׂה
פְּרִי אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃
ויהי־

Garmondt Rom.

Politica Dolgokat meg-zavarni hijába igyekeznek. Mert a' Nagy *Potentatorok* Iſtenek leginkább a' Közönséges Békeség után kívánkoznak: Melly nek *realiſált* az egéſz Öſzön által folytatni-is fogják. A' mellett néminémü Nagy Házaſságok, és egyéb ſövetkezések-is *intervenialván*, a' jó igyekezetet *promovendják*. Kiváltképen pedig *December*-ben egy nagy Frigy-kötés egynéhány *Potentatus*-ok között vagy nyilván, vagy alattomban végbe-vitethetik. Melly dolog nehéz jónak lenni látſik: de még-is ſok bóldogulaſságot, és Hadakozást vonhat maga után; mellyre egy *Potentatus* nak hallás ſok alkalmatoſságot adhat. Annál-is inkább, hogy *Saturnus*, *Jupiter*, és *Mars* ez Eſt. végén egy ſzögletes ékezetnek; és a' következő Esztendőben egy *Conjunctiót* tsinálnak, mégpedig

Garma. Cursiv

94. 87. 108. 131. 138. 143.
Pénitentia-tartás: 6. 32. 38. 51. 102. 130. 143.
Meg-tértés alatt: 15. 25. 103. 131.
Ur Vatsorához: 22. 32. 34. 51. 86. 116. 120. 130. 132. 133. 143.
Ur Vats: alatt: 23. 53. 103. 107. 111. 138. 147. 149.
Ekléſia böltsőgéhez: 74. 80. 102. 122. 129.
Magiſtri tanúsához: 20. 21. 61. 75. 82. 101.
Kísértések ellen: 37. 39. 71. 77. 86.
Esmeretes: 6. 13. 31. 38. 39. 42. 42. 88. 90.
Gyógyúlás után: 30. 86. 116.
Szükségnek idején: 33. 34. 86. 113. 144.
Hálaadó idején: 1
Közönsé: ellenség
Meg-térésnek
Más

Az emberek
és az Iſtené

Fijnas. Candiopoli
Die 6. Jun. - 723
Per
Samuelem Ley Telegdi
Typogr. Reg. Cam.

Mediam Cursiv

Vitéz életemnek meg-jobbítására,
Az Iſtenhez térő utnak járására
Szépen juthaſs, ha vitéz ez Hiſtóriára,
Máriás Magdolna' hegyes példájára.
Azért a' munkámat kérlek vedd jó néven,
Több dolgod hozzá ezt-is olvasnod kedvtem,
Szívedet jobbításra példák-is vehetsék,
Kérj Iſten világos tiszta kegyelmével.

Egy névtelen fordító a XVII. században. SZABÓ KÁROLY a *Régi Magyar Könyvtár* I. 745. száma alatt gazdagon kiállított és fametszetekkel bőven illusztrált imádságoskönyvet tart számon. A címlapján ezt olvassuk: Officium B. M. Virg. az-az, Aszszonyunk SzÜZ MARIA-nak Három külömb idöre-valo SzOLOSMAJA. Melly kibocháttatott Ötödik PIUS, és Nyólczadik URBAN Pápa parancholattyából. A' Ngos Lippai György Esztergami Ersek Urunk engedelméből, Nyomtattatott Posonban; 1643.

A könyvecske keletkezésére, történetére vonatkozó gyér adatot csupán a pozsonyi könyvnyomtatónak 1643. február 16-án, Julianna napján kelt ajánlásában találunk, melyben ESZTERHÁZY Juliannának, ESZTERHÁZY Miklós nádor NYÁRI Krisztinától született leányának ajánlja munkáját. Nem derül ki azonban, hogy a középkortól nagy népszerűségnek örvendő Mária-kisofficiumnak ki a magyar fordítója.

A kérdés megoldását RÁTTKAY Györgynek 1652-ben Bécsben megjelent *Memoria Regum et Banorum Regnorum Dalmatiae et Sclavoniae* ... [1] című munkájában találjuk. Ennek 250—51. lapján DRASKOVICH János horvát bánról és magyar nádorról ezeket írja: „... Lubet hic ipsius pietati tantisper immorari: ut Virginis Deiparae frequentiori recoleret memoria devotionem, ejus Officium non solum pie attenteque recitabat, sed e Latina etiam in Vngaricam transtulit linguam, quo Latinae linguae ignaris pietati prodesset, ac Patrem Jacobum Nemethium Societatis Sacerdotem, ut praelo Posoniensi, occultato suo nomine subjiceret, suppeditato aere, petivit ..."

A szövegben említett *Officium*ban a leírt kis könyvecskét véltük felfedezni, melyet DRASKOVICH János (1603—1648) a latinul nem tudók használatára NÉMETHI Jakab jezsuitával, a pozsonyi nyomda vezetőjével névtelenül kiadat.

RÁTTKAY adatának hitelességét alátámasztja a *Memoria Regum* ajánlásának és bevezetésének néhány megjegyzése. Az „Epistola dedicatoria"-ban, mely ZRÍNYI Miklós horvát bánnak és öccsének, a vértanúhalált halt ZRÍNYI Péternek szól, ezt olvassuk: „Historicum de rebus Illyricis Opus, Drascouicio Pro-Regi a me destinatum, Tibi Pro-Rex Illustrissime Superi annuerunt; e voto coeli dignitatem accepisti, honos ipsi debitus vt sequatur, aequum est: nempe & Gentilium more quod arae vni sacrificandum destinabatur, nefas alteri admouere ducebatur ..." A „Prologus ad Lectorem" pedig így kezdődik: „Petiuerat a me Johannes Drascouicius Prorex illustrissimus, imo Jure suo, quod in me Banus habuerat, exigebat; ut quod priuata de rebus nostris Historiarum lectione pro me collegeram, breui pagella, Regum, ac Banorum praesertim originem, seriem atque gesta in historiolae formam redacta, e tenebris excitarem, & saltem utilitati posterorum nostrae gentis aperirem ..." Majd alább szerénykedve így folytatja: „... Fruere proinde opere industriae Drascovicianae, beneuole Lector, & si quid tibi profuisse cognoueris, ipsi acceptum referas: nam & nos, si quem animum in superstitem indueramus, minime in defunctum exuimus ..."

Tehát RÁTTKAY György (1612—1666) zágrábi kanonok, később kalocsai nagyprépost könyvének megírására a megbízást kortársától és földijétől, DRASKOVICH Jánostól kapta; vele közelebbi ismeretségben volt, és így az *Officium*ról idézett adatát a legközvetlenebb forrásból meríthette. Ezért állításának hitelességében nincs okunk kételkedni.

Egyébként több XVIII. századi kisebb történelmi összefoglaló munka is — rendesen RÁTTKAY alapján — megemlékezik DRASKOVICH János fordítói tevékenységéről. Így a Nagyszombatban 1737-ben megjelent *Series Banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae* című, doktori fokozatok elnyerésére készített ún. „libellus gradualis" majdnem betűszerint idézi RÁTTKAYt: „... Officium, ut dicimus MARIANUM latine conscriptum,

[1] RMK. III. 1794.

in Ungaricum idioma ipse transtulit, utque tacito suo nomine Posonii typis mandaretur, P. Jacobo Némethio Soc. J. commendavit . . . "[2] Muszka Miklósnak 1739-ben Kassán és Schmitth Miklósnak 1753-ban Győrben megjelent hasonló tárgyú könyvecskéi szintén említik ezt az adatot, de nem kifejezetten officiumról, hanem könyörgésekről („preces Dei parae sacras e latino in Hungaricum a se per otium versas . . . ") beszélnek.[3] Ugyancsak így ír Katona István is : „Concinnauit Preces DEIparae sacras idiomate Hungarico ; vulgauit etiam Viennae libellum Christiano-politicum . . . ".[4]

A felsorolt források nem szabatos szóhasználata okozza, hogy bibliográfiáink nem találva ilyen imádságoskönyvet, ezzel az adattal nem tudtak mit kezdeni. Szinnyei például Katona István fenti idézetére megjegyzi : „. . . . én azonban egyiket sem ismerem . . . ".[5] — Határozatlan Sommervogel is. Némethi Jakab irodalmi munkásságával kapcsolatban Stoeger bibliográfiáját[6] idézi : „Edidit lingua hungarica librum elegantium precum". Majd hozzáteszi : „C'est, sans doute, l'ouvrage dont parle le P. Nic-Schmitth, a la p. 123 de la 2e partie de : Palatini Regni Hungariae (1753) . . . ". Majd hozza az általunk is fentebb közölt idézetet Schmitth könyvéből és megjegyzi : „. . . . D'après cela le livre n'est pas du P. Nemethi. Je ne trouve pas cet ouvrage dans Szabó".[7] Közel jut már a kérdés megfejtéséhez, de a pontatlan kifejezések miatt egészen megoldani nem tudja.

Milyen szerepe volt a kiadásban Némethi Jakabnak? — Tudjuk róla, hogy 1644-ben, hetvenhárom éves korában Pozsonyban halt meg. 1626-tól a pozsonyi nyomdának nagytekintélyű prefektusa volt. Pray György feljegyzéseiben, az 1635. évről olvassuk : „P. Jacobus Némethy Typographio Cardinalitio praefectus erat, qui Pazmani conciones, et controversias Hungaricas exterorum opera vulgavit . . . ". [8] 1640-ben az ő kérelmére Lippay György esztergomi érsek a pozsonyi nyomdának engedi át Ferenczffy Lőrincnek a királyi kancellária elhunyt titkárának bécsi nyomdáját. Ennek betűanyagát Némethi restaurálta.[9] Draskovich János tehát a legilletékesebbnek, Némethinek adja át fordítását és a kinyomatás költségeit fedező összeget.

Felmerülhet a kérdés hogy a „Pozsonyi könyvnyomtató" Draskovich fordítását miért éppen Eszterházy Juliannának ajánlja. Feltételezzük, hogy a fordítótól kapott erre is utasítást. Erre vall a közöttük levő többszörös rokoni kapcsolat. Eszterházy Julianna édesanyja ugyanis mint Thurzó Imre özvegye ment újra férjhez Eszterházy Miklóshoz. Thurzó Imre viszont testvéröccse volt Draskovich János feleségének, Thurzó Borbálának. A rokoni szálak ezen az egyszerű sógorságon túl is bonyolódnak. Eszterházy Julianna ugyanis Nádasdy Ferencnek, az 1671-ben lefejezett országbírónak lett a

[2] *I. m.* 175. l. — Szerzőnek Carolus Wagner *Syllabus Regentum . . . et eorum Auctorum Enumeratio qui sub Anonymo, et qualia Opera ederunt* című, Pannonhalmán található kézirata Kéri Bálint rhétort mondja. (Alszeghy Zsolt közlése.)

[3] Muszka, Nicolaus : *Palatium Regni Hungariae . . .* Cassoviae M.DCC. XXXIX. (Az idézet a 123. lapról.) — Schmitth, Nicolaus : *Palatini Regni Hungariae . . .* Jaurini M.DCC.LIII.

[4] *Historia Critica.* XXXII. 907. l.

[5] *Magyar Irók.* II. 1079. — A „libellum Christiano-politicum" a Grázban, és nem Bécsben, 1610-ben megjelent Gvevara-fordítás *(Horologium Principum)*, melyet azonban a mi Draskovich Jánosunk azonos nevű apja adott ki. Katona összecseréli őket.

[6] Stoeger, I. : *Scriptores Provinciae Austriacae Soc. J.* Viennae-Ratisbonae, 1856.

[7] Sommervogel, C. : *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* Bruxelles—Paris, 1894—1900. Tome V. 1621.

[8] Budapesti Egyetemi Könyvtárban. Pray, XVIII. 2. sz. kézirat.

[9] Iványi—Gárdonyi—Czakó : *A királyi magyar egyetemi nyomda története.* Bp. 1927. 40—41. l.

felesége; leányai közül pedig kettő DRASKOVICH János fiaihoz ment férjhez.[10] Az *Officium* ajánlásában azt olvassuk, hogy a fordítás „több aitatos Uri Asszonyok" ismételt kérésére készült. A kérelmezők között bizonyára első helyen a DRASKOVICH János hitvestársát, Borbála asszonyt katolikus hitre térítő sógornő ESZTERHÁZY Julianna állott, akit 1643. február 16-án névünnepén az ízlésesen kiállított Mária-officiummal lepett meg.[11]

HOLL BÉLA

Budai vonatkozású mű szerzőjének megállapítása. 1733-ban jelent meg az 1686. évi ostromban lerombolt Buda fejlődéséről beszámoló *Neu aus seinem Stein-Hauffen wiederum aufwachsendes Ofen, oder kurtze Beschreibung wie diese königliche Hungarische freie Hauptstadt zu jetzigen Zeiten bestehe. Buda, 1733. 8° IV. 87 l.* c. mű, melynek hazánkban (a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtártól nyert értesülés szerint) egyetlen példánya a Budapesti Történeti Múzeum ujkori osztályának állományában van.

A művet az eddigi irodalom névtelenként tartotta nyilván. Buda város tanácsülési jegyzőkönyveiben (Budapesti l. sz. Állami Levéltár) két oly feljegyzésre bukkantam, melyek alapján — valamint annak figyelembevételével, hogy 1733-ban tudomásunk szerint más budai topográfiai jellegű mű nem jelent meg — kétségtelenül megállapítható, hogy a mű szerzője VÁNOSSY Ferenc budai polgár, szenátor és polgármester, akit nem sokkal a könyv megjelenése után meglehetősen zajos körülmények között távolítottak el a polgármesteri székből.

A két feljegyzés szövege a következő :

I. 1732. szeptember 1. (Budai tan. ül. jkv. XXXIV. 266.): „Nachdeme H. Vanossy die von ihme componirte Beschreibung der Statt Ofen und Baädern dem Rath dedicirt, also wird solche sumptibus civitatis drucken zu lassen."

II. 1733. február 6. (Budai tan. ül. jkv. XXXV. 49.): „Nottenstein Johann Georg bittet die 800 St. gedruckte exemplaria der Beschreibung jezigen Standes über hiesige König. Freye Haubt Statt Ofen, darinnen befindlichen warmen Baaderen und Capellen so 45 fl. Austrag anzuweisen. *Deliberatum:* Das Ober Camer Ambt hat die 45 fl. zu bezahlen."

A feljegyzésekből a szerző nevén kívül a nyomda neve, a példányszám és az előállítási költség is kétségtelenül megállapítható.

TÓTH ANDRÁS

Még egyszer a rablókiadásokról. A magyar rablókiadások kérdésével nem először foglalkozom (vö. Magy. Könyvszle 1938. 158—160. és 1956. 244. l.). A XVIII. század, ez az eredeti és fordított magyar szépirodalmi művekben 1772-ig, BESSENYEI György fellépéséig oly szegény század, régi magyar művek új kiadásával elégítette ki a magyar közönség olvasási szomját. Új, szórakoztató művek alig jelentek meg. A bevándorolt német nyomdászok nemcsak iparosok voltak, hanem a hazánkban is kezdődő kapitalizmus vállalkozói, akik felfedezve a könyvkiadásban rejlő üzleti lehetőségeket,

[10] NAGY Iván : *Magyarország családai.* Pest, 1857—68. III. 390. l., IV. 82, VIII. 19. l., XI. 202. l.

[11] Az ajándékozásnak legközvetlenebb bizonyítékát abban a jelenleg hozzáférhetetlen ezüsttokos példányban sejtjük, melyet SZABÓ Károly a Nemzeti Múzeum régiségtárában tartott számon.

egymás után kutatták fel azokat a régi magyar műveket, amelyeknek kiadásával pénzüket haszonnal megforgathatták. *A szerzői tulajdonjog és az alányomtatók* című cikkemben (Magy. Könyvszle 1938. 158–160. l.) közöltem azoknak a műveknek jegyzékét, amelyeket e század nyomdái, főként magán nyomdászai e korban kiadtak (BREWER, LANDERER, TRATTNER, SIESS, ENDTNER, SPAISER, STRAIBIG, WEBER, NOTTENSTEIN stb.), pontosabban *utánnyomtak*, vagy a múlt század első évtizedének szavával élve, *„alányomtattak"*. A Salamon és Markalfról szóló tréfás elbeszélés a XVI–XVII. században megjelent sokszor, ötször bizonyosan (l. SZABÓ : RMK), a XVIII. században is hatszor bizonyosan, de valószínűleg többször is, mert például a tulajdonomban levő, 1738-as kiadást PETRIK nem ismeri. Ez utóbbi kiadásnak a címlapján ez olvasható : „Mostan újjobban az előbenyi bötű-fogyatkozásokból másodszor az Budai Typográphia költségével nyomtatásban ki-adatott. — Nyomtattatott Budán Veronica Nottensteiné [!] Özvegynél, 1738. esztendőben." Tehát ezt megelőzőleg is lehetett egy XVIII. századbeli (sajtóhibával teli) kiadása, melynél NOTTENSTEINNÉ jobbat akart nyújtani a magyar olvasóközönségnek.

Az általa kiadott *Salamon és Markalf*, ha nyelvi, helyesírási szempontból nem kifogástalan és hibátlan is, de nem is bosszantóan rossz kiadás. Mert van ilyen is. Nem a nyomdai betűk a rosszak, hibásak, hanem a szöveg. Nemcsak a helyesírásban vannak hibák, hanem az értelemben is, ami gyakran teljesen el is vész.

Lássuk például GYÖNGYÖSI István *Porából meg-éledett Phoenix Avagy ... Kemény János ... emlékezete* című mű 1693-i, lőcsei és 1758-i, budai kiadását, amely utóbbi LANDERER Leopold Ferenc vállalkozásában és nyomdájában jelent meg. Az 1693-i kiadás adatait a BADICS Ferenc-féle akadémiai új kiadásból vesszük (*RMKöltTára*, GYÖNGYÖSI. II. 1921.).

Lőcse, 1693	**Buda, 1798**
Kezdette Annával mint ösméretséget (14)	Kezdete Annyával mint ésméretségét (A2)
A' Lónyai-háznak választott virági (15)	A Lonyi házának ... (A2v).
A' többinél bővebb ragyogvánt viselő (16).	A többinél bővebb ragyogván viselő (A3).
Igy a' vig tavasz-is sok virág nevelő (16).	Igy a' vig tavasz-is sok virágra velő (A3).
De kösztök a' Rósa kedvesb s-eléb kelő (16).	De közöttök Rósa kedvesb 's alább kelő (A3)
Mindeneknél drágább ára, s böcsössége (16).	Mindeneknél drágább ára, 's bőlcsessége (A3)
Mint az éh madarak a' szemes szérőre (17).	Mint az éh madarak a' szemei szűrre (A3v).
.... Bocskai Istvánnak (18).	.... Bocshori Istvánnak (A3v).
Az Hadadi testnek szomorú torából (20).	Az Haláli testnek szomorú torából (A4v).
Aklában vezette a pásztor-is nyáját (21).	Ablakán ..... (A4v).
A mulató üdőt a' setét el-zárván (22).	A mulató üdőt a' szelet elzárván (A5v).
De a' jó Istenek talán nékem hatták (28).	De a' jó Igennek talán nékem hatták (A8).

Nem szaporítjuk a példákat. Ennyiből is nyilvánvaló, hogy a vállalkozó német nyomdász, LANDERER Leopold Ferenc vagy az az alkalmazottja, akit a mű sajtó alá rendezésével vagy korrigálásával megbízott, sem a magyar nyelvet nem tudta, sem a magyar történelmet nem ismerte. Magyar ember nem hagyta volna meg a szövegben BOCSKAI nevének BOCSHORI, a LÓNYAI háznak LONYI házának alakját és ilyen értelmetlenségeket, mint „a vig tavasz-is sok virágra velő" vagy: „Mint az éh madarak a szemei szűrre" stb.

LANDERER Leopold Ferenc nem mint a kultúra terjesztője jött Magyarországra, hanem mint vállalkozó, s nem a magyar kultúra felvirágoztatása lebegett szeme előtt, hanem a jó üzlet. S ezért nem fogadott magyar kiadványaihoz magyar tanult embert, akinek fizetnie kellett volna, hanem egy-egy nyomtatott könyvnek új kiadását vagy maga, vagy családjának valamelyik magyarul kissé már tudó tagja rendezte sajtó alá.

Nem olyan nyomdász volt, mint a XVI. században Heltai Gáspár, aki bár szintén nem volt magyar eredetű, igyekezett nyelvi és helyesírási szempontból az első kiadásnál tökéletesebb utánnyomást előállítani (pl. Werbőczi új kiadását), és ez sikerült is neki. Landerer Leopold Ferenc és bevándorolt nyomdásztársai később nagy szolgálatot tettek a magyar könyvkiadásnak, de első nyomtatványaikkal aligha érdemelték ki a magyar olvasóközönség elismerését.

Ha idegen volt is a nyomda tulajdonosa, már a XVII. században is tudott pontos magyar szöveget adni vagy a szerző, vagy a nyomdában alkalmazott korrektor segítségével. Káldi György biblia-fordítása Bécsben jelent meg 1626-ban, a „Coloniai udvarban", Formica Máténá1, s pontosabb szedést, nyomást e korban aligha találunk. Számos régi magyar könyv jelent meg Krakkóban, Bécsben, Grácban, Amszterdamban, Frankfurtban stb., s az olvasó sokszor nem is érzi, hogy magyarul nem tudó idegenek közreműködésével. Ha a szerző nem volt is jelen e művek szedésénél, korrigálásánál, bizonyára jelen volt a fizetett magyar szedő és korrektor. Landerer Leopold Ferenc 1758-ban még nem tudott jól magyarul, de elbizakodott nyomdász volt, bízott magában, hogy nyomtatott idegen nyelvű szöveget pontosan át tud szedni.

Ritka eset volt, hogy az új kiadás pontos mása lett volna a régi kiadásnak. Illyés István *Fasciculus Miscellaneus* (Nagyszombat, 1710) című művének tizenöt évvel később megjelent új kiadásáról (Nagyszombat, 1725) első ránézésre azt hittem, hogy címlapkiadás, alaposabb megvizsgálása alapján azonban megállapítottam, hogy — bár a második kiadásban benne van az első kiadás sajtóhiba-jegyzéke, bár a sorvégződések, lapvégződések, az őrszók kevés eltéréssel azonosak — az új kiadás újraszedés alapján készült. Egyébként érdekes megemlíteni, hogy a sajtóhibák jegyzékében felsorolt hibákat a második kiadás részben kijavította, részben benne hagyta, részben új sajtóhibákat követett el.

A XVIII. század végén jelent meg *A Jó illatú Rózsás kert* című könyv, először Egerben, a Püspöki Oskola nyomdájában, 1775-ben, másodszor Pesten „Trattner betűivel", 1795-ben. A két szöveg, jelentéktelen eltéréseket leszámítva, azonos, de helyesírásban és egyes szóalakokban különböző. Az egri püspöki nyomda kiadásában megjelent *Rózsás kert* helyesírása katolikus (fonetikus), a Trattneré református (etimologikus), de mind a két szövegben vannak átütések egyik helyesírásból a másikba. Hogy a század végén egy katolikus imakönyvet református helyesírással nyomtattak ki, azt Révai Miklós hatásával lehet magyarázni.

A század végén a bevándorolt német nyomdászok már éppen olyan jó nyomdai munkát végeznek, mint a magyar tanári felügyelet alatt levő egyházi nyomdák (Eger, Nagyszombat, Pécs, Debrecen, Kolozsvár stb.).

Trócsányi Zoltán

M. Tótfalusi Kis Miklós hazai betűi. 1940-ben megjelent *Régi hazai nyomdák mintakönyvei* című tanulmánykötetemben szó esik az 1723-ban kiadott első magyar nyomdai „betűmintakönyvről vagy füzetről". E kiadvány létezéséről a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának katalógusa tanúskodik. Ott egy katalóguscédulán ez áll: „Specimen typorum, quorum matrices prostant apud heredes Nicolai Kis de M. Tótfalu. Claudiopoli, die 6. Januarii 1723., per Sam. Pap Telegdi, typogr. In 4°." Telegdi Pap, a kolozsvári ref. eklézsia nyomdájának akkori, M. Tótfalusi Kis Miklóst követő vezetője tehát a nyomda betűiből, *melyek egytől egyig* Tótfalusi Kis *itthon alkotott betűi*, valamiféle mintasorozatot készített. Ez a kiadvány azonban, mint azt már említett tanulmányomban sajnálattal megállapítottam, abban a kolligátumban, melyben könyvtári helyrajzi száma alatt benne kellett volna lennie — nem volt meg. Könyvem készül-

tekor a magyar betűmintakönyvek ez elsejének és legfontosabbikának föllelése érdekében az ország minden számottevő közkönyvtárával leveleztem. Hiába. A keresett nyomdai mintakönyv vagy füzet nem került elő. Most, különös véletlenből, e tárgy köztem s egy, az előzményekről mit sem tudó, jeles gyűjtőnk között megkésve történetesen szóbakerült — és az illető „miért nem szóltál előbb!" megjegyzés kíséretében, a legtermészetesebb mozdulattal elővette azt gyűjteményéből. Leggondosabb gyűjtőnaplójának följegyzése szerint 1909-ben szerezte Nagybányán. Azonnal engedélyt kértem e rég keresett ritka darab publikálására. S azt a legnagyobb készséggel meg is kaptam. Köszönet érte.

Ez érdekes nyomtatvány első megpillantásakor azonnal megállapítottam, hogy TELEGDI PAP Sámuelnek ez a M. TÓTFALUSI KIS Miklós betűit tartalmazó *Specimene nem nyomdai úton sokszorosított külön nyomtatvány;* nem *Specimen* a szó szokásos könyvtörténeti értelmében — hanem nyomdai házi használatra készült, különböző könyvek *kivágataiból* tetszőlegesen *összerótt* s egy ívrétű írópapirra felragasztott betűminta-*lap*. Minden kétséget kizáróan igazolja ezt egyrészt némely lap alján alkalmazott s a következő oldal vagy lap kezdőszavát jelezni szokott *őrszó*, vagy egyebütt egy-egy *ív-jelzet*, másrészt — éles megvilágításban — *minden* lap másik oldaláról (verzójáról) a fölragasztáson is áttetsző nyomtatás. Ilyszerű betűkollekció összeállításával, M. TÓTFALUSI KIS *itthoni* nyomdászi működésének egy lapra sűrített bemutatása s amsterdami *Mintalap*jával való összehasonlítása céljából *M. Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűmintalapja* c. tanulmányom (Magy. Könyvszle. 1942. 370. l.) mellékletén magam is kísérleteztem. Föltehető, hogy TELEGDI, minthogy néhány saját s a nyomda KIS idejéből való régebbi kiadványát már úgyis föláldozta földarabolásra — nem *egy* ilyen *Speciment* ragasztott össze, hanem mingyárt többet. Ezeket a kivágatokat azután, a betűk különböző típusainak megfelelően, nyomdász szak-címekkel látta el — *kézírással*. Hogy a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának egykori példánya is ilyen lehetett, abban semmi kétségem. E példány címe ui. a katalógus pontos címfölvétele szerint betűről betűre megegyezik itt bemutatott *(1. kép)* példányunk címével. Ezek alapján, minden kétséget kizáróan megállapíthatónak vélem, hogy TELEGDI PAP *soha külön, nyomtatott „Speciment" nem készített!* S ennek nem is lett volna különösebb értelme. Hiszen a húsz esztendeje váltig egyazon, jócskán megkopott betűkkel dolgozó nyomda még ilyen „reklámnyomtatvány" csábítása révén sem igen számíthatott volna nagyobb rendelőkörre. S ha ezt elérte volna is — vajon fokozhatta volna-e teljesítőképességét ez a kicsinyke-kis „üzem" ? Az eklézsia s a „külső" rendelők gyérecske nyomtatásbéli szükségletének : tankönyveknek, naptáraknak, imakönyveknek, halotti beszédeknek nyomtatási mintájául, *választásra* pedig néhány, leginkább használatos szövegbetű (nyomdásznyelven : kenyérbetű) s verzális régebbi, kész könyvben való bemutatása is megtette volna. Erre pedig elegendő lett volna akármilyen, a nyomdában heverő kész könyv vagy rontott lap. TELEGDI azonban mégis összeállított házi használatra ilyen mutatványlapot. Hogy ebben a nagy elődre való kegyeletes visszaemlékezés s a vele és jeles betűivel való büszkélkedés is közrejátszhatott az utódban, még ilyen házi használatra készülő betűmutatványlap összeállításában is, azt — becsületére! — meg kell állapítanunk TELEGDIről. Már maga az a tény, hogy — merőben szokatlanul és szükségtelenül ilyen *Speciment egyáltalán* készített, arra mutat, hogy *követte* KIS *példáját*, ki, mint tudjuk, még Amsterdamban kiadott (valóban : *kiadott!*) egy ilyen hatalmas *Mintalap*ot (mását l. a Magy. Könyvszle 1942. évi IV. füzetének mellékletén), fuzóriája nemzetközi hírének öregbítésére, s *valóban* rendelőköre növelése céljából. S hogy TÓTFALUSI KIS Miklósnak ez az amsterdami betűmintalapja nem volt ismeretlen TELEGDI előtt, azt joggal föltételezhetjük. Másképp hogyan jutott volna eszébe éppen Kolozsvárt *holland nyelvű* kéziratos fölírásokkal látni el *Specimen*je egyes betűcsaládait ? Teljesen betűhűen KIS nyomán. Hogy miért nem lett terjedelmesebb ez a betűmintalap, s miért

csak 8—9 betűfélét mutogat ? Egyszerűen : nem volt többre szükség, s kész könyve vagy megmaradt, heverő íve sem igen volt több a nyomdában — fölszabdalható. A héber nyelvű szövegrész — egyébként még Tótfalusi Kis egy 1699-ben megjelent tisztára héber nyelvű nyomtatványából (maradt belőle elég példány a nyomdában!) — szerepeltetése a hevenyészett mintalapon, csak annak megmutatása kedvéért történt, hogy a nyomdának íme héber betűje is van! S teljesíteni tudja netáni héber-idézetes biblikus tanulmány kinyomtatását.

A kivágott és erre a *Mintalap*ra fölragasztott nyomtatványrészek — már amennyire megállapíthattam — a következő könyvekből valók :

1. A *(Canon Romei)n* és a *Clein Canon Cursiv* valamilyen megállapíthatatlan nyelvkönyvből valók. Ezek a betűk egyébként a *Mintalap* legszebb betűi. S bár mind Kiséi, az amsterdami kánon-betűkhöz, különösen annak kurzíváihoz nem foghatók. A hosszú *s* gracilitása itt már elesetlenedik. S általán a betűk öblei tágabbak az amsterdamiakénál. Pedig hiszen éppen az egyes betűk tömörsége az, ami Kis amsterdami sorainak sűrűségét megadta, s az egyenletes pergést biztosította.

2. Az *Augustin Romein* és az *Augustin Curs(iv)* betűk szövege egy iskolai latin—magyar imakönyvből van kivágva.

3. A *Median Rom(ein)* s az azzal egy kivágaton szereplő verzálisok Michael Szathmári : *Physica contracta, in usus Collegii S. P. Maros-Vasarheliensis*, Claudiopoli, impr. Sam. P. Telegdi 1719. c. könyvéből valók. A verzálisokkal nyomtatott *Ajánlás* Kölesséri Sámuelnek szól. (Azonos íven — $§_1$ & $§_4$ — a *Bevezetés* végével.)

4. A *Median Cursiv* egy Mária Magdalénáról szóló népies széphistóriás énekből való.

5. A *Descendian Romein* és a *Descend(ian) Cursiv* egy latin nyelvtanító könyvből, egy *Vestibulum Latinitatis*-ból származik.

6. A *Desc(endian) Quotae vel Notae* egy imakönyv énekes részéből való. Pap itt eltér Kis holland nyelvű fölírásától. Az amsterdami mintalapon az ilyen kottanyomásnak *Descendian Nooten* a fölírása.

7. A *Desc(endian) Hebr(aeus)* a *Breviarium Biblicum sive quatuor priora capita Geneseos Hebraice edita.* Claudiopoli, ex off. Nic. Kis de Tótfalu, anno 1699. (R. M. K. II. 1953.) című, teljesen héber betűkkel nyomtatott könyv első lapja (a_2 ív).

8. A *Garmondt* [sic!] *Romein* betűmutatvány egy naptár *Prognosticon* függelékéből való.

9. A *Garm(ond) Cursiv* egy imádságoskönyv tartalomjegyzékéből.

Más kérdés persze, hogy Telegdi Pap nyomdászkészültsége méltó-e Kishez — s mégcsak azokhoz a kopottas, de mégiscsak Kis-féle s ennélfogva szép betűkhöz is ? S tudott-e csak megközelítően is úgy nyomtatni, mint nagy elődje ? Ha ezt a szegényes kis mintakollekciót egybevetjük M. Tótfalusi Kis amsterdami, rendkívül gazdag és mesterien nyomtatott betűmintalapjával, lehetetlen azonnal meg nem állapítanunk az óriás különbséget a nagy nyomdász és a kis utód között — bárha mindkettő ugyanazokkal az eszközökkel élt is. Kis *nyomtatásképe* mind e mintalapján, mind amsterdami *Bibliá*jában, de még hazai nyomtatványaiban is páratlanul szép : a tükör tömörsége, a szavak egymástól való *kicsiny* távolságának szedéstörvénye, mely, mióta csak az ősnyomdászat meghozta, fönnáll, Kisnél *mindig* hibátlanul érvényesül. Ettől a leglényegesebb nyomtatáskompozíciós elvtől soha el nem tért! Ezzel szemben Telegdi Pap ennek a nyomtatásesztétikai főtörvénynek tökéletes elhanyagolója — vagy nemismerője. Sorai túlságosan lazák. Ahelyett, hogy tömörítené a sorokat, teljesen indokolatlanul, fölöslegesen nagy szóközöket iktat szövegébe, s ezzel föltagolja, megbontja a sor egységét, hézagos tükröt hozva létre. Kitetszik ez e mintalap néhány példájából is, s ezért is mind közül legszebb tükre a még Kis nyomtatta héber szövegnek van. Egyszóval,

mint azt már *Régi hazai nyomdák mintakönyvei* c. tanulmányomban megállapítottam: „a rajongás a nyomtatóművészetért, a mesterségbeli gondosság — Kis jellemző sajátságai — egészen kialudni látszottak az utódban..."

Mégis örülnünk kell, hogy ez a *Specimen*nek titulált összeállítás előkerült, mert így legalább kiderült, hogy TELEGDI PAP *nem nyomtatott mintalapot*, s ezzel tisztázódott az első magyar betűminta-mutatvány — igaz, hogy csak általam vitatott — kérdése. De még azért is, mert ezzel az itt ismertetett s bemutatott darabbal amúgyis gyér nyomdai műhelyemlékeink száma ismét gyarapodott eggyel. S ez az egy — ha közvetve is — halhatatlan KISünk emlékét idézi.

SZENTKÚTY PÁL

Női olvasómozgalom a múlt század közepén. A magyarországi női lapok tanulmányozása közben a *Nők Lapja* 1871. évi 28. számában (aug. 9. 230. l.) érdekes közlemény hívta magára figyelmemet. Ez a rövid közlés a „tordai olvasó nőegyletet" ismerteti. A lap előző számában ui. a szerkesztő, b. EGLOFFSTEIN Amália *Utinapló*-jában (219 l.) megemlékezik az egylet „szép kis könyvtárá"-ról, „melyben hazánk irodalma és a külföld termékei (ezek fordításban) képviselve vannak". A szerkesztő — talán Tordáról kapott sürgetésre — ezt a szűkszavú méltatást kívánja, úgy látszik, kiegészíteni, amikor a következő számban ismerteti a szóbanlevő „olvasó nőegyletet".

Az olvasóegyesületek akkor már nem újdonságok Magyarországon, de női olvasóegylet nem sok működhetett. — Az egyesület könyvtárának jegyzékét minden évben kiadták, de sem ezeket a jegyzékeket, sem az alapszabályokat nem sikerült felkutatni. Az alapszabályokat tehát csak az említett cikkből ismerjük. Eszerint az egylet célja: „olvasás és művelődés terjesztése minden irányban, de csak magyar nyelven". A 2. §. szerint tagja csak nő lehet; a 3. §. a „részvényt" szabja meg, ami abban az időben évi 3 forint volt; a 4. §. az egylet igazgatásmódját állapítja meg, míg az 5. §. a könyvtárnok kötelességeit részletezi. Volt még egy „pótlékcikk" is, mely az olvasókat illető szabályokat tartalmazta.

Torda nem nagy város, lakosainak száma 10 000 alatt volt,[1] de Erdélynek népességben ötödik városa, és nagy történelmi múltja, valamint kiemelkedő közművelődési szerepe van. Nagy felkészültséggel és komolysággal tárgyalja ezt ORBÁN Balázs *Torda város és környéke* c. 1889-ben megjelent monográfiája. E könyv foglalkozik[2] a tordai olvasó nőegylettel is. „*Ez egylet 1844-ben alakult*" — mondja — „tehát a miként a tordai casino ez is *első volt Erdély ilynemű egyletei közt*". — Érdekes, hogy ORBÁN, aki Erdélyről, ill. a Székelyföldről több művet írt, alapos ismerője az erdélyi viszonyoknak, és mintegy a kortárs szemével is nézi az eseményeket, figyelmen kívül hagyja a kolozsvári „főasszonyságok olvasótársaságát", amely pedig 1839-ben alakult.[3] Nehezen hihető, hogy ORBÁN Balázs ne tudott volna erről a kolozsvári hasonló egyesületről. Valószínűleg az „ilynemű" szón van a hangsúly, mikor az elsőséget említi. A „főasszonyságok" könyvtára, amint a neve is mutatja, inkább arisztokratikus egyesülés, ami megvalósulhatott Erdély

[1] LÁNG József—JÉKELFALUSSY József: *Magyarország népességi statisztikája*. Bp. 1884. 131. l., mely szerint az 1880-as népszámlálás Tordán 9434 lakost talált.

[2] 470. l.

[3] SZEMZŐ Piroska: *A kolozsvári „főasszonyságok" könyvtára 100 esztendővel ezelőtt*. Magy. Könyvszle. 1940. 171—172. l.

fővárosában, Kolozsvárott. A tordai olvasó nőegylet feltétlenül demokratikusabb intézmény volt. 1871-ben 87 tagja van. Ilyen taglétszám a 7 000 *magyar* lakost sem számláló városban (KELETI Károly népsz. statiszt. szerint ennek a létszámnak is csak a kisebb fele nő, és az írni-olvasni tudó csupán 44%) csak úgy képzelhető el, ha a polgárság szélesebb rétegei számára is megnyitották az egylet kapuit. — Lehet az is, hogy ORBÁN az „ilynemű" egylet kifejezést azért használja, mert a tordai olvasó nőegylet kizárólag magyar nyelvű irodalmat kíván támogatni, ami a kolozsvári hasonló intézménnyel ellentétes. A „főasszonyságok" olvasótársaságának célja ui. „a honin kívül minden míveltebb nyelveken írt 's tagjai ízlése szerint választandó" könyvek gyűjtése volt.

Az első elnöknő, gróf THOROCZKAY Miklósné halála után 1851-ben az új elnök, PUHL Ignácné erélyes fellépésével elérte a reakciós osztrák tisztviselőknél, hogy a tordai női olvasó egyletet „újból megerősítsék", de a gyűléseket csak hivatalos személy jelenlétében tarthatták meg. A forradalom és a szabadságharc alatt az egyesület „irományaiban és könyveiben jelentékeny kárt szenvedett".[4] Bizonyára elsősorban a haladó szellemű könyvek estek a reakciós kormányzat tisztogatásának áldozatául. A könyvtár azonban szépen fejlődött tovább, mert 1871-ben már 1140 műből álló 2021 kötetre terjedt. Szép szám ez, ha tekintetbe vesszük, hogy csupán magyar nyelvű műveket foglalt magában. Az egyesületnek „számos hírlap és folyóirat is járt".

Ha összehasonlítjuk a kolozsvári „főasszonyságok" könyvtárának 10 forintos évi „részvényét" a tordai olvasó nőegylet sokkal kisebb 3 forintos évi „részvényével", csak elismeréssel adózhatunk az egylet vezetőségének, amely ilyen szerényebb anyagi eszközökkel is szép eredményeket ért el. Igaz, hogy alaptőkéjét a már említett PUHL Ignácné 1010 forintos alapítvánnyal növelte, úgy hogy ORBÁN már 1910 forintot kitevő alaptőkét említ; „...ennek kamatait és a tagdíjakból bejövő jövedelmet hogy mily nemesen használják fel, már abból is kitűnik, hogy az Erdélyi közművelődési egyesületbe 200 frt-tal lépett az egylet az alapítók közé"[5].

Az olvasás mint a műveltség terjesztésének legjelentősebb tényezője már több, mint 100 évvel ezelőtt is mozgalmakat hívott életre. Hogy milyen jelentősége volt egy ilyen mozgalomnak, azt ORBÁN Balázs szép szavakkal fejezi ki. A tordai olvasó nőegylet „Torda város egyik legáldásosabban ható culturális intézménye, mely a fiatal nemzedék műveltségének és hazafiságának leghathatósabb ápoldája... mert csak emelkedett lelkületű anyák tudják fiaikat hősökké és hazaszerető polgárokká növelni. Arra, hogy Torda 1848/49-ben oly sok kiváló hőst adott a hazának: nem kis befolyást gyakoroltak e városnak hazafias szellemű művelt lelkű női, kiknek szívére és kedélyvilágára fölemelőleg és nemesítőleg hatott és hat a Tordai olvasó nőegylet."

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Eminescu, a könyv szenvedélyes barátja. (Emlékezés halálának évfordulója alkalmából.) A magyar—román sorsközösség ellenére olvasóközönségünk csak a második világháború után ismerhette meg széles körben a román költészet egyik legnagyobb mesterének alkotásait. EMINESCUról magyar kortársai nem tudtak, habár a forrongó korszak, amelyben élt, a századvég, melyet a költő írásaiban némileg a maga képére formált, román viszonylatban megfelel a magyar romantikának, az egyre erélyesebb eszközökkel utat kereső reformeszmék korszakának. Pedig ez a tartalmi egység alapja lehetett volna a termékeny együttműködésnek. A kapcsolat a kor magyar íróival, költői-

[4] *Nők Lapja*, i. h.
[5] ORBÁN: *i. m.* 470. l.

vel szellemi kapcsolat maradt, az azonos körülmények közt élő, hasonló eszmék megvalósulásáért küzdő emberek közös gondja, sorsa.

Formailag csak egy mozzanat kapcsolja a román verselés nagy mesterét Budapesthez. A sors különös játéka, hogy a tizenhat éves verselgető diák — Mihail Eminovici — első verseit a Budapesten élő román hazafi és irodalmár Josif Vulcannak küldte meg, hogy közölje a magyarországi románság legelterjedtebb irodalmi folyóiratában, a *Familiában*. A ifjú költő első zsengéi oly mértékben hatottak a minden újért lelkesedő szerkesztőre, hogy egyiküket már a legközelebbi számban közölte. *(De aşi avea...* [Ha nekem volna...] *Familia* 1866. febr. 25. M. Eminescu : *Opere*. Ed. Ion Crețu. Bucureşti, 1939. 537. l.) A vers alá azonban a szlávos hangzású Eminovici helyett a románosEminescut írta. A fiatal költőnek esze ágában sem volt tiltakozni, hiszen a nemzeti szellem e szilaj vívódásainak napjaiban így könnyűszerrel megválhatott attól a névtől, melynek végső néhány betűjét a pravoszláv egyház valamelyik papja önhatalmúlag ragasztotta őseinek nevéhez, és amely annyira idegen hangzású volt a népies irányt képviselő román hazafi számára. (*Istoria literaturii romîne*. Volum alcătuit de cîtră Institutul de Istorie Literară şi Folclor al Academiei R. P. R. 1954. Bucureşti, 82. l.)

Diákéveit a csernovici zord kaszárnya-kollégiumokban, penészes falú diákszállások nyomorúságában tölti el. A meleg szívre, humánus bánásmódra vágyó, álmodozó lelkű költőt az iskola belső életének, nevelési rendszerének spártai ridegsége fogadja. A száraz magolások, a dorgálások és fenyítések undora elől két ízben is megszökik az iskolából. Végül is nyugalomra talál szeretett tanára, Aron Pumnul otthonában. Az ő megbízásából kezeli az iskola román diákjainak könyvtárát. A könyv iránti szeretetét még az ipotesti szülői házból hozza magával. Megbízatását lelkesedéssel, rajongással látja el. Nem csupán őre a könyvtárnak, hanem szenvedélyes olvasója, különösen a régi könyvek áhítatos lapozója, később maga is a műgyűjtő mohóságával vásárolja ezeket, és cipeli magával vándorlásai közben.

A csernovici diákéletet végleg megelégeli, akárcsak Arany és Petőfi, és egy vándor színésztársasághoz csatlakozik. Nyugtalan szellemét a nyomorúság felkorbácsolja, és bolyongásra készteti, az egyre erősödő román nemzeti szellem fellegvárába, Balázsfalvára vándorol, majd Szeben, Brassó és az Ókirályság kisebb-nagyobb városai nyújtanak neki menedéket s ideig-óráig sovány kenyeret.

A XIX. század egyre erősödő feudálkapitalista társadalmában a művészek számkivetett napjait morzsolgatja : hol színházi súgó, Botoşaniban írnok, másutt szállodai portás avagy hajóhordár, húszéves sincs, s már sok minden megtörtént vele. Nevét ismerik, az irodalmi szócsatákban tanúsított szellemi fölényét mindenki megcsodálja. Lelkesedését, hatalmas felkészültségét ravasz politikusok csalafinta ügyeskedésekkel megkísérlik propagandájuk vitorlájába fogni, így lesz Eminescu újságíró.

Apja a „semmirevaló" költő-fiából mindenáron rendes polgárembert akar nevelni. Eminescu a bécsi, majd a berlini egyetemen tanul. Külföldi éveit arra használja, hogy olthatatlan tudásszomját csillapítsa : foglalkozik filozófiával, társadalomtudománnyal, közgazdaságtannal, nyelvészettel, irodalommal stb. Hatalmas tudásra, felkészültségre tesz szert, mégis diploma nélkül tér haza. Titu Maiorescu, az akkori idők politikai életének jelentékeny szereplője egyetemi tanári állással kecsegteti, ha doktori diplomát szerez. Eminescu megretten a magas pártfogó csábításaitól, akinek politikai nézeteit elítéli. Habár a honvágy gyötri, pártfogásért mégis régi barátaihoz fordul. Levelében így ír : „Kérdezhetnéd, vajon miért nem fordulok pártfogásért nálad befolyásosabb személyekhez, — de minél befolyásosabb valaki, annál inkább meg kellene alázkodnom előtte... az ilyen emberek elvárják, hogy egyetlen megszólításukat magas kitüntetésnek vedd." (A már idézett *Istoria literaturii* 88. l.) A „Romînă-Juna" nevű diákszövetség még bécsi tartózkodása alatt — 1871-ben — bizottságába választotta mint könyvtárost. Eminescu

1874 szeptemberében visszatér Jașiba. Pártfogóinak segítségével a Jași-i Központi Könyvtár vezetője lesz. (Alexandru ELIAN : *Eminescu și vechiul scris românesc.* — Studii și Cercetări de Biblioligie. 1955. 136. l.)

A huszonnégy éves ifjú a román kultúra írásos emlékeinek megmentését tekinti legfontosabb feladatának. Fáradhatatlanul igyekszik felkutatni és összegyűjteni a régi román kézzel írott és nyomtatott könyveket. 1874. október 15-i keltezéssel jegyzéket állított össze azokról a régi könyvekről, amelyeket megvételre ajánlott. Első összeállítása csak kezdet volt, rövid két éves működése alatt számtalan bizonyítékát adta szakértelmének, ügyszeretetének. Jegyzékei igen pontosak, és részletes adatokat tartalmaznak a könyvekről : felsorolja a könyvek kiadási évét, helyét, a szerző nevét, a mű címét, adatokat közöl a mű terjedelméről és tartalmáról, és közli a könyv általa fölbecsült értékét. E jegyzékek több olyan művet tartalmaznak, amelyek az idők folyamán elkallódtak, és ma már csak EMINESCU lajstromaiból tudjuk, hogy valaha léteztek.

A könyvtárat fenntartó hatóságok szűkmarkúsága következtében sokszor arra kényszerült, hogy saját szűkös keresetéből vásároljon meg egy-egy ritkaságot. Nyugati tapasztalatait felhasználva, megkísérelte, hogy a könyvtár munkáját korszerű, tudományos szinten szervezze meg. A politikai harcok és ellenfelcinek gáncsoskodása következtében azonban elhagyja a könyvtárat. Hosszabb-rövidebb hányódtatás után Bukarestben találjuk mint lapszerkesztőt. Alkalmazói a jobb ügyért minden áldozatra kész, hiszékeny költőt kegyetlenül kizsarolják. Míg ők hűs nyaralókban pihenik fondorlatos tevékenységük fáradalmait, EMINESCU erejét felőrli a város forgalma, tikkasztó levegője. A megfeszített munka, tépelődései megbontják lelki egyensúlyát. A súlyos beteg költőt idegszanatóriumba szállítják. Világos pillanataiban barátjának írt levelében is éhbérén vásárolt könyveinek sorsa után érdeklődik. 1889. június 15-én szívroham ölte meg. Szegényen, hozzá hasonló nincstelen barátai kísérték utolsó útjára. Ion Paun PINCIO írja emlékezéseiben : „Néhány hónappal a költő halála után egy reggel a botoșani Színház utcában kiárusítottak néhány tárgyat : egy kanapét, egy pár ruhadarabot és könyveket. Eminescu hagyatéka volt. Boldogtalan nővére is elhalálozott, és most már csak pár darab kopott, öreg holmi tanúsítja a világ előtt, hogy milyen mérhetetlen nyomorban és szegénységben tengette életét az emberiség egyik nagy fia..."

MOLNÁR ISTVÁN

Tömörkény István és a Magyar Könyvszemlének szánt cikke. 1901. febr. 19-én TÖMÖRKÉNY István levelet intézett SCHÖNHERR Gyulához, a *Magyar Könyvszemle* akkori szerkesztőjéhez. Leveléhez közölni valót is mellékelt azzal a megjegyzéssel : „Nálunk, ahol hol képész, hol régész, hol érmész, hol természetrajzász és bogarászati tetvész az ember, alig van ideje könyvtárnoknak is lenni — ez okból bizony, bár akarnám, de egyébbel nem szolgálhatok, csak ily aprólékossággal."[1] Ebből az következik, hogy SCHÖNHERR valószínűleg cikket kért a folyóirat számára TÖMÖRKÉNYtől, aki abban az időben már a szegedi Somogyi Könyvtárban működött.

SCHÖNHERR az írót személyesen ismerhette, minthogy szerkesztői tisztsége idején a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségének titkári teendőit is ellátta, és adminisztrálta azt a könyvtárosi tanfolyamot, amelyen TÖMÖRKÉNY is résztvett.[2]

TÖMÖRKÉNYnek mint cikkírónak a nevével a *Magyar Könyvszemle* hasábjain először annak a nekrológnak a kapcsán találkozunk, amelyet elődjének, REIZNER Já-

[1] Levél és cikk az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Analecta. 1948/180.

[2] Magy. Könyvszle. 1900. 334. l.

nosnak 1904. január 19-én bekövetkezett halálakor írt. Ettől kezdve a Somogyi Könyvtár igazgatója, és mint ilyen a *Magyar Könyvszemlé*ben csupán az évről évre beküldött — és a folyóiratban közzétett — jelentések alá írta nevét.[3] Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött cikke ma, több mint fél évszázad távlatában, ezért is érdekes. Ezt *A kötelespéldányok a vidéken* c. írást SCHÖNHERR nem közölte; okát nem tudjuk, csupán annyit, hogy a kéziratra rájegyezte: „ebben az alakban nem közölhető". Lehetséges, hogy a szigorúan tudományos folyóirattól távol akarta tartani a TÖMÖRKÉNY-írások akkor már ismert szociális hangját, mely cikkéből ezúttal sem hiányzott. Kora könyv-, nyomdászat- és sajtótörténeti adatait Csongrád, Csanád, Torontál megyék és a Bácska területén vizsgálva, egy pillanatra sem szűnik meg — akár az ellenzéki *Szegedi Napló* lapjain — a társadalom hibáinak bírálója lenni.

A cikk bevezetőben elmondja, hogy a szegedi főügyészség négy megye: Csongrád, Csanád, Torontál és a Bácska nyomdáinak termésből egy-egy példányt kap, amelyeket a kötelespéldány-törvény értelmében, 1900 eleje óta, egy esztendei késedelemmel átad a Somogyi Könyvtárnak. Kb. 70 nyomda terméséről van szó. A nyomdák nagyobb része városokban, kisebb részük falvakban helyezkedik el. A nyomdák helyének és számának megállapítása után, bemutatja a nyomdatulajdonosok és nyomdászmunkások helyzetét s azt is, hogy a könyv és az időszaki sajtótermék mennyiségi és minőségi szempontból függvénye a kapitalizmus által teremtett helyzetnek.

A négy megye nyomdái különböző módon foglalkoznak és foglalkoztatnak. „A nagyobbfajta, motoros nyomdák mellett ott vannak a mezővárosok és a falvak nyomdái az ő apró gépeikkel, régies szerszámjaikkal, amelyek a haladó nyomdászat révén kerültek oda. A nagyobb városokban az üzleti verseny megköveteli a maga új gépeit s az új beszereztetvén, túl kell adni a régin, a „becsületesen", amelyet annak idején még a Jánosnak, a kerékhajtónak izmai mozgattak. Az öreg gép, bár rozogán, a falvakba kerül... Az ódon gép, melyből modern nyomdában gyakran találkozik egy-egy, részletfizetésre is kínáltatja magát, árában különben is olcsó, mert ócska vasnak még olcsóbb volna: a gép hát kimegy. A nyomda vándorol. Bár egyik helyről a másikra való haladása közben a lendítő-kerék darabjai ellenséges viszonyba elegyednek is egymással, az mit sem határoz, mert zsinegeknek, madzagoknak és különféle drótoknak alkalmazása által azért a lendítő kerék mégis csak forgalomba tétetik. — A kép ugyanaz, ami száz esztendőkkel ezeknek előtte volt. Késő esti munkáknál a faggyas mécsekben nem a tatar ég ugyan már, ellenkezőleg büszkén világít a petróleumlámpa."[4]

A kép valóban ugyanaz: a százesztendő előtti, nem géphez szokott, egyszerű nyomdászok munkája a fekete festék és a hajóba kötött betűcsomók körül, de a munka körülményei jócskán megváltoztak. A millénium „jólétében" fürdőző városi polgárok között foglalnak helyet a nagyobb városok részvényes nyomdatulajdonosai is, akik örömmel szemlélik vagyonuk állandó gyarapodását, mely nyomdáik sokirányú foglalkoztatásával arányosan növekszik. A városi nyomda — akár részvénytársaság, akár gazdag magánosok tulajdonában — új, külföldi, modern nyomdagépeivel vígan verseng egy-egy „jófogásért": a nagyhozamú hatósági megrendelésekért, nevesebb szerző könyvének kiadásáért vagy a „nagytekintélyű" napilapért társaival.

A másik fronton: „a falvakban, ahová az olyan régi, kis nyomdák költözködnek, alig van a számukra dolog. Látni a havonta beküldött köteles nyomtatványokból, hogy az egész hónapi munkája némelyiknek csak egy kisebb forma községi hírdetés, meg egy névjegy. Így hát áll a kis gépecske, a „gyorssajtó" s mert munka nincsen, csinálni kell.

[3] Magy. Könyvszle. 1900. 405. l., 1904. 126—127. l., 475—478. l., 1905. 267. l., 1906. 65. l., 258—261. l., 1907. 58. l.

[4] *Id. cikk.* — A *tatar* tájszó értelmezése: rongyból sodort mécsbél.

Ennek egyik módja a lapindítás. Így keletkezik a kisded hetilap, amelyet valamely pennaforgató ember, vagy ilyen vállalkozó nem létében maga a nyomdász szerkeszt. A lap, megesik, hogy nem sokáig marad egymagában. Valamely párt nagy érdeksoron lévén, annak az elveit hangoztatja s a másik párt megütődve tapasztalja, hogy ez így nem jól van : neki is kell lapot csinálnia, amellyel amazt ellensúlyozhassa. Így támad aztán a másik lapocska, ha az egyik Közlöny, akkor a másik Hírlap, vagy megfordítva."[5]

Tömörkény az idézett négy megye területén 84 lapot tart számon, s a fentebb ismertetett okokkal indokolja, hogy a kis helységekben — a nagyokhoz viszonyítva — sok és egy időben több lap is él.[6] A gazdag városi lap- és nem ritkán ugyanakkor nyomdatulajdonost is nem fenyegeti kockázatos vállalkozása esetében sem csőd ; míg a — bár gombamódra szaporodó — falusi lapocskák a szegénység áldozatai : efemer jelenségek.

Az író a lapok vizsgálatakor a mennyiségi kérdés mellett a minőségit társadalmi szempontból is analizálja ; a nemzetiségi és szociális problémákat felvető lapokról külön szól : „Úgy a nyomdák, mint a hírlapok dolgában erősen képviselve van a szerbség, leginkább Újvidéken és Nagy-Kikindán. Akadnak köztük mérges újságok, nemzetiségi, vagy szociális irányzattal, míg a német lapok egyaránt csendes irányzatúak s olvasóik létérdekeihez illően leginkább gazdasági kérdésekkel foglalkoznak... Torontál megyében s Csanádban laknak ugyan oláhok, de oláh nyelven sem hírlap, sem nyomtatvány nem lát napvilágot."[7] A „mérges lapok" gyűjtésének fontosságát különösen hangsúlyozza : „A nemzetiségi vagy szociális irányzatú lapoknál meg éppen ezek a számok volnának érdekesek s annak idején a kutatónak hasznára válók, amelyekben lázító, izgató, vagy egyébfajta törvényellenes cikkek foglaltatnak. Ezek azonban nincsenek itt, mert a bepanaszolt cikket tartalmazó lapszámot, mint bizonyítékot, a percsomókhoz mellékelik s az ott is marad."[8] — Világosan látja, hogy a kor társadalmának története — ha a vizsgált négy megyére korlátozva is — ott rögződik a „krónikások" számára ezeknek a lapoknak a hasábjain : „E lapok így együttesen, idővel mindenesetre érdekes gyűjtemény lesznek, amennyiben a négy megyében történt legapróbb mozgalmak s események is megtalálhatók bennük." Az idők szavahihető tanúi ők, árulkodni fognak majdan azokra, akik a szabadság és a haladás kerékkötői voltak. Már az egykorú kutató is ezeket a lapokat keresi : „Tréfa-e, nem tréfa-e — írja — de elégszer lehet tapasztalni, hogyha valamely kutató valamit egy csonka hírlapban keres, rendszerint arra a számra volna szüksége, amelyik hiányzik."

[5] *Uo.*

[6] Tömörkény nyomda- és sajtóstatisztikai adatai : *a)* Nyomdák. *Csongrád megyében* 17 : Szeged 8, Vásárhely 3, Szentes 3, Csongrád 2, Mindszent 1. *Csanád megyében* 5 : Makó 3, Battonya s Nagylak 1—1. *Torontál megyében* 10 : Becskerek 3, N. Kikinda 3, Módos, Perjámos, Török-Becse, N. szt. Miklós 1—1, míg a *Bácska* 28 (Szabadka 5, Újvidék 4, Baja 3, Zombor, Ó-Becse, Apatin, Zenta, Hódság 2—2) nyomdatulajdonost foglalkoztat ; a többi nyomda kisebb községekben van. — *b)* Lapok. *Csongrád megyében* Szegedre esik 8, köztük 4 napilap, a hetilapok között egy szerb, amely azonban csak pár hétig élt, azóta két újabb hetilap keletkezett ; továbbá egy színházi újság, egy *Mi Ujság* c. néplap, melynek mindössze az első száma látott napvilágot. Hódmezővásárhelyen 3 heti vagy hetenként kétszeres lap van, egy napilapja éppen megszűnt. Szentesen 4 lap van, Csongrádon 2, Mindszenten 1. *Csanád megyében* csak Makón van lap, ahol 3 jelenik meg. Van ugyan Nagylakon egy *Nagylak és Vidéke* c. nyomda, de hogy a címnek megfelelő hírlapot adna ki, arról nincs tudomása. *Torontálban* és *Bácskában* sok az újság, napilapok azonban csak Nagy-Becskereken és Szabadkán vannak. Ezzel szemben azonban egészen apró helységeknek is megvannak a maguk hírlapjai, némelyiknek kettő, vagy három. Nagy-Becskereken 3, Nagy-Kikindán 7, Perjámoson 3, Zomborban 6, Szabadkán 7, Baján 2, Apatinban 3, Újvidéken 10, Adán 2, Ó-Becsén 2, Zentán 3 lap jelenik meg.

[7] *Id. cikk.*

[8] Az idézett helyek a Tömörkény-cikkből valók.

A hiányosan beérkező kötelespéldány-periodikák reklamálásának meddőségéről szólva, kiterjeszti a problémát a hasonló önálló művekre is. Bár a könyvek száma sokkal kisebb, mint a négy megyében kiadott periodikáké. Itt általában két csoportról beszél: a megjelenő jó és rossz művekről. Természetesen a jó, a könyvpiacon keresett műveket szolgáltatják be hiányosan. A szép kötésben levőkről még a kötéstáblát is képes leszedni, vagy azzal fel sem szerelni a művet a beszolgáltatásra kötelezett nyomdász. A figyelmeztetésre azzal a közismert válasszal találja magát szemben a Somogyi Könyvtár, hogy a pontos, hiánytalan beszolgáltatás megtörtént, a reklamált mű valószínűleg a postán elveszett. Tömörkény úgy véli, hogy ezen a téren csak úgy lehetne rendet teremteni, ha az illetékes nyomdákba hatósági ellenőrző közeget állítanának, mert még a nyomdakönyvek ellenőrzése sem tárja fel tisztán a nyomdák termését.

A könyvekkel kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül a könyvtermés minőségi bírálata, mely egyben a Somogyi Könyvtárnak négy megyéből történő kötelespéldány-gyarapodására is rávilágít. „Iskolai értesítőkből, egyleti szabályokból azonban szép tömeg gyűlik. Érdekes gyűjtemény képződik a színdarabokból. Egy másik, elég szomorú érdekességű a ponyvairodalom, amely néhány ájtatos énektől eltekintve, tisztán emberölések és rablógyilkosságok históriájával mulattatja a népet. A svábságnak, szent énekeket kivéve, nincsen ponyvairodalma, a szerbséget pedig az újvidéki nyomdák látják el szellemi táplálékkal, azonban ez sokkal jobb (történelmi) irányú, mint a magyar ponyva." Nemcsak a kultúrpolitikus könyvtáros vádoló sorai ezek; Tömörkény a parasztság, a földművesszegénység írója figyelmeztet a magyar művelődéspolitika hibáira, nemtörődömségére: a tanyavidéki parasztok — ha megtanultak olvasni — ezekből a sivár ponyvákból vagy hasonló színvonal nélküli naptárirodalomból táplálkoznak. A várostól elszigetelt faluk lakói, mintha csak idegen bolygókon élnének, ennek következtében is távol esnek a fejlődéstől.

Tömörkény a nyomdász-munkaadó helyzetén lemérte a nyomdászmunkásét is: „A nyomdászatnál, jól tudjuk, a munkaerőt tekintve megvan a túltermelés, ami az ipartörvény kevésbé szigorú ellenőrzése folytán onnan támad, hogy az anyagiakban nehéz sorsú nyomdatulajdonos — ez elsősorban a kisnyomdákra vonatkozik — több inast fogad fel, mint amennyit a segédek arányához képest neki tartania szabad volna, mivelhogy az inas két éven át ingyen s a harmadik évben is csak csekély bérért dolgozik. Az ilyen erőszakoskodás támasztja a szakmában a munkástöbbletet s ennek a többletnek azután az a része, amelynek némi kis anyagi erő is van a háta mögött, kimegy a községekbe, szülőfalujába s önállósul." Vagyis a kész, képzett nyomdászmunkást szakmája csak abban az esetben tartja el, ha nagyobb nyomda régi, bevált dolgozója, vagy összekuporgatott fillérein vásárolt ócska nyomógéppel felszerelve, valamelyik kisközségben szerencsésen letelepedhetik. Ez a sors várta tehát azt a sok nyomdászinast is, akiknek a számát éppen — mint Tömörkény soraiból is kiviláglott — a nyomdatulajdonosok ugrásszerűen szaporították, hogy ingyenmunkaerőre tegyenek szert.

Tizenkét 16-rét lapocskán fogalmazta meg cikkét Tömörkény a *Magyar Könyvszemle* számára; többet mondott bennük kora társadalmáról, mint sok kortársa kötetekben. Könyvtárosi, muzeológiai tevékenységét vizsgálva, akárcsak írói minőségében, a leghaladóbbak sorába tartozik. Méltán mondotta róla minden téren utóda, Móra Ferenc: „...Tömörkény egész életét adta a nagyablakos háznak [a kultúrpalotának], amelyiknek ő volt a legnevezetesebb látnivalója. Bizony mondom, nála nagyobb mecénása nem volt Szegednek."[9]

D. Szemző Piroska

[9] Móra Ferenc: *A mecénások*. Szegedi Napló. 1919. máj. 3. 99. sz.

FIGYELŐ

A tájékoztató szolgálat határai a tudományos nagykönyvtárakban. A könyvtári tájékoztató szolgálat „határai"-nak problémakörével nem foglalkozhatunk addig, amíg nem tisztáztuk, mit értünk a könyvtári tájékoztató vagy dokumentációs szolgálat fogalmán. E kérdésben idézhetjük BISHOP angol könyvtáros találó meghatározását: ...„A tájékoztató munka... segítség a kutatásban, de nem jelenti magát a kutatást." (*The reference librarian in university, municipial and specialised libraries.* Ed. by James D. Stewart, London, 1951. 28. l.) A tájékoztatás tehát a könyvtárak részéről olyan szolgálat, amely messzemenő segítséget nyújt az olvasóknak a legegyszerűbb könyvtárhasználati kérdésektől kezdve egészen a bonyolult tudományos problémák irodalmának felkutatásáig, sőt kiterjed ez a segítség a kutatás módszertanának ismertetésére és a dokumentumok tartalmi feltárására is.

Miért van szükség a könyvtári tájékoztató szolgálatra ? Abból az általános könyvtári tapasztalatból kell kiindulnunk, hogy minden olvasó tájékozatlan. Ám a gyakorlatban ez az általánosság meglehetősen *differenciált* képet mutat: az olvasók tájékozatlanságának *különböző minőségi fokozataival* állunk szemben.

Ezek a fokozatok oly jellemzőek, hogy a tájékoztató szolgálat gyakorlatában mint reference kérdés-típusok realizálódnak.

A kérdések irányulhatnak:

1. a könyvtárral, főleg a könyvtári segédeszközökkel kapcsolatos tudnivalókra;
2. irodalom kérésére;
3. tudományos vagy egyéb tények felderítésére.

A tájékoztatás másik mozzanata: az olvasók kérdéseinek megválaszolása.

A válaszadás módszerét, tartalmát és tudományos értékét tekintve a könyvtári tájékoztatás *formái* ugyancsak eltérőek lehetnek.

Megkülönböztethetők:

1. felvilágosítás (gyors tájékoztatás), amikor a könyvtáros abban a szerencsés helyzetben van, hogy az olvasó kérdésére képes azonnal válaszolni;

2. irodalomkutatás (néha probléma-kutatás), amikor az olvasó kérdését a könyvtáros nem tudja vagy nem látja célszerűnek azonnal elintézni, mert a válaszadás igényes felkészülést, kutatást kíván a könyvtárostól.

A fenti két esetben a könyvtáros választ ad az olvasók kérdéseire. E mellett a *passzív* tájékoztatás mellett találkozunk a tájékoztatás olyan formáival is, mikor maga a könyvtáros a kezdeményező (egyszemélyben a kérdező és felelő).

Így adódnak a tájékoztatás *aktív* formái:

3. Figyelőszolgálat (bibliográfiai adatokra vagy tényekre). Rendszerint már nemcsak „egy olvasó" igényeinek kielégítését célozza, hanem szakemberek és tudományos kutatók csoportjainak munkáját kívánja szolgálni. Célja: figyelni a megjelenő

könyv, folyóirat és egyéb dokumentációs termékeket, néha tényeket is, s a megfelelő információt — külön kérés nélkül — a megfelelő olvasócsoportokhoz eljuttatni.

4. Bibliográfiák, esetleg címtárak, adattárak.

Az eddigiek áttekintésére szolgáljon a következő táblázat:

Az olvasó kérdéseinek tárgya	A könyvtári tájékoztatás formái			
	passzív tájékoztatás		aktív tájékoztatás	
	Felvilágosítás	Irod. probl. kutatás	Figyelőszolgálat	Bibliográfia, adattár szerk.
A könyvtár használata	Felvilágosítás a segédeszközök használatára vonatkozóan		Havi stb. időközökben megjelentetett könyvtári újság, hiradó	Prospektusok stb. szerkesztése
Irodalom	Bibliográfiai felvilágosítás	Irodalomkutatás	Figyelőszolgálat címekről (Új szerzeményi jegyzékek stb.)	Bibliográfiák szerkesztése
Tények	Adatszolgáltatás	Problémakutatás	Figyelőszolgálat adatokról	Adattárak szerkesztése

Az olvasók szükségleteit kifejező kérdés-típusok összessége tehát az az egyik objektív tényező, amely megszabja egy könyvtár tájékoztató szolgálatának helyes arányú kialakítását, differenciálásának határait és módszereit. Azaz: hogy egy könyvtárban a könyvtárhasználók részéről a fent említett kérdés-típusok közül mely kérdéscsoportoknak a tömeges jelentkezése kíván állandó szolgálatot a könyvtár részéről, — ez döntően meghatározza az adott könyvtár tájékoztató szolgálatának kiépítését.

Világos, hogy csak olyan mértékben szabad differenciálnunk a tájékoztató szolgálatot, amilyen mértékben erre objektíve szükség van, tehát ameddig emeli és nem terheli az adott könyvtár kapacitását. Ma, a szocializmus építésének idején, amikor a néptömegek kulturális forradalmát éljük, amikor a technika olyan iramú fejlesztésében kell részt vennünk, mint a múltban sohasem, — nyugodtan állíthatjuk, hogy nincs Magyarországon olyan nagykönyvtár, amely saját tájékoztató szolgálatának megszervezése elől kitérhetne. Továbbmenően, nincs olyan szakkönyvtár, amely tájékoztató szolgálatának differenciálását elmulaszthatná anélkül, hogy ez károsan vissza ne hatna a könyvtár, közvetve pedig a tudomány és technika fejlődésére. Elemezzük ezek után az egyes olvasói kérdés-típusokat, és ezzel kapcsolatban a könyvtári tájékoztató szolgálat feladatait.

A passzív tájékoztatás

Minden nagykönyvtár felvilágosító szolgálatának állandó és fontos feladata e kérdések megfelelő megválaszolása. Miért van erre szükség? A fejlődés során a nagykönyvtárak dokumentumanyaga tömegük és tartalmuk sokrétegűségénél fogva „elidegenedett" az olvasótól. A nagykönyvtárak raktára ma már a legtöbb országban nem nyájas „bön-

gészde", hanem a dokumentumok tömegét valamilyen szigorú elv szerint magában foglaló *tároló és megőrző hely*, amely nemcsak *helyileg, de tartalmilag is megközelíthetetlen az olvasók számára.*

Szükség van tehát *közvetítő segédeszközökre* a könyvtár anyaga és az olvasók között. E célt szolgálják a katalógusok és egyéb könyvtári segédeszközök.

De vajon *elegendő-e ez az „automatikus" kapcsolat* a könyvtár anyaga és az olvasók között ? Észlelhetjük-e, hasznosíthatjuk-e a könyvtár anyaga és az olvasók találkozásában jelentkező kölcsönhatásokat másképpen, mint emberi megfigyelésekkel ?

Nyilvánvalóan, nem. Szükség van tehát a szakemberre, a jól képzett könyvtárosra, aki hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy a könyvtár „elidegenedett" dokumentumanyagát „magánvalóból" „neki való"-vá változtassa azzal, hogy a katalógusok és egyéb segédeszközök használatára megtanítja, tehát a könyvtári kutatás első lépcsőfokára felsegíti.

Bibliográfiai felvilágosítás. Az olvasót első fokon tájékoztató könyvtárosnak — a könyvtárra vonatkozó kérdéseken kívül — általában két tipikus kérdésre kell válaszolnia : Megvan-e egy bizonyos mű a könyvtárban ? Milyen művek vannak a könyvtárban és a világirodalomban egy bizonyos témára vonatkozóan ? E kérdések sikeres megválaszolására két eszköz áll a könyvtáros rendelkezésére : a *katalógusok* és a *bibliográfiák.* E két tipikus olvasói kérdésen kívül a felvilágosítónak az olvasói kérdések még számos további variációjára is fel kell készülnie, melyeket a kéznél levő fontosabb bibliográfiák segítségével röviden megoldhat. Pl. az olvasó nem tudja a szerző nevét, helytelenül jegyezte fel az általa keresett dokumentum bibliográfiai adatait, nem tudja az irodalomban megadott rövidítéseket feloldani, nem tud az egyes kiadványfajták között a keresés szempontjából különbséget tenni stb.

Adatszolgáltatás. Továbbmenően a felvilágosító feladatkörébe tartozik azoknak a ténykérdéseknek a megválaszolása is, melyek egy-egy kézikönyv megfelelő helyen történő felütésével elintézhetők. Pl. Mikor született Jedlik Ányos ? Ki építette az Operaházat ?

A válasz sikerének feltételei. Hogy e példákkal illusztrált esetekben sikeres lesz-e a válasz, több tényezőtől függ. Ezek a következők lehetnek :

1. a könyvtáros könyvtártechnikai és bibliográfiai tudása,
2. a rendelkezésére álló dokumentációs bázis szélessége,
3. a dokumentumanyag könyvtári feltárásának mértéke és minősége.

A felvilágosító könyvtáros az olvasóval szemben passzív szerepet játszik : adott feladatot kell megoldania. Mégis azt kell állítanunk, hogy a könyvtári tájékoztatás határait megszabó tényezők alakításában a felvilágosító könyvtáros is részt vehet.

A könyvtáros képzettsége. Tájékoztatni csak az tud, aki maga is állandóan tájékozódik. Tehát a könyvtáros folyamatos ideológiai és szakmai továbbképzése szükséges ahhoz, hogy feladatát jól elláthassa. Hangsúlyoznunk kell itt azt is, nem közömbös, mennyire ismeri a felvilágosító könyvtáros saját könyvtárának anyagát, hiszen ezzel jelentősen megnövelheti munkája értékét, *kiszélesítheti az általa adott tájékoztatás határait.*

A könyvtár dokumentumanyaga második tényezőként szerepel. A felvilágosító könyvtárosnak fontos feladata figyelni az olvasók reflexióit a könyvtár anyagára, beszerzéseire vonatkozóan. A felvilágosító a könyvtár beszerzési osztályának külső megfigyelője szerepét tölti be akkor, amikor közvetíti az olvasók megelégedését vagy panaszait, kérelmeit a könyvtár beszerzési osztályához. Igen értékesek ezek az információk, mert a könyvtárat látogató szakemberek egy sokszemű ellenőrző berendezés szerepét töltik be, akik ismerői és értékelői az egyes szakterületeken megjelenő szakkönyveknek, és feltételezhetően többet tudnak róluk, mint a könyvtáros. Így az egyes könyvekről mondott véleményük, észrevételeik fontos segítséget jelentenek mind a beszerzési osztály, mind a felvilágosító könyvtáros számára. Ilyenformán a felvilágosító könyvtárosnak módjában

áll a szakemberek véleményére támaszkodva javaslatokat tenni a könyvtár dokumentációs bázisának ilyen vagy olyan irányú bővítésére. Vagyis: *a tájékoztatás határainak bővítéséhez ily módon a felvilágosító tevékenyen hozzájárulhat.*

A tájékoztatás határait befolyásoló harmadik tényező a *dokumentumanyag könyvtári feldolgozásának mértéke és minősége.* E téren majdnem minden nagykönyvtárnak sok a pótolnivalója, hiszen még nem dicsekedhetünk azzal, hogy könyvtáraink dokumentumanyaga a modern könyvtári feldolgozási és feltárási követelményeknek megfelelően van nyilvántartva. (Gondolok itt a decimális rendszer vagy más modern rendszerek szerinti feldolgozásra, indexek, témakartotékok készítésére, a rejtett bibliográfiák feltárására stb.) Fontos feladata tehát minden nagykönyvtár feldolgozási apparátusának az e téren mutatkozó adósság törlesztése, mert ezzel szélesíthetik ki — szinte előre nem látható mértékben — egy könyvtár dokumentációs bázisát és az ott folyó tájékoztatás határait. Az e téren végzett munka a könyvtár kapacitását nem egyenes arányban, de ennél nagyobb mértékben képes megnövelni. Hangsúlyoznunk kell tehát: *a jó tájékoztatás az egész könyvtári együttes jó munkáján alapszik.* Levonhatjuk a következtetést: a könyvtári feldolgozás mértéke és minősége döntő tényező a tájékoztatás határainak kérdésében.

A felvilágosító szolgálat pedig tegyen javaslatokat, hogy az olvasói szükségletek hol kívánják a feldolgozás megjavítását vagy a részletekbe menő tartalmi feltárást.

Irodalomkutatás (problémakutatás). Mint már az előző fejezetben említettük, az irodalomkutatás az olvasói kérdések azon típusához tartozik, melyekre a választ a könyvtáros csak alapos felkészüléssel adhatja meg.

Szentmihályi János *A könyvtári tájékoztatás módszereiről* (Magy. Könyvszle. 1956. 1—13. l.) c. cikkében kimerítően foglalkozik az irodalom és problémakutatás (l. „tájékoztató bibliográfia" és „adatszolgáltatás") kérdéseivel, a tájékoztatás módszereinek történeti kialakulásával és mai korszerű módozataival. Szentmihályi cikkében közölt három „téma-megközelítési" módszert (kronológiai, topográfiai, biográfiai) könyvtárunk gyakorlata kiegészíti még néhány egyéb irodalomkutatási eljárással, pl. megközelítés egy rokontémán, alkalmazási területen stb. keresztül (vö. Sebestyén Géza: *A tájékoztatás. 2. rész. Irodalomkutatás.* A Könyv, 1955. 548—550. l.). A fenti cikkre való hivatkozás felment bennünket attól, hogy részletesebben foglalkozzunk az irodalomkutatás problematikájával. A mi szempontunkból most az a fontos, mennyiben módosulnak a tájékoztatás határai.

A lényeges változás — a felvilágosításhoz viszonyítva — az, hogy ez esetben a határoknak nem „horizontális" tágítására törekszünk, hanem elsősorban a kutatás elmélyítését, finomítását tűzzük ki célul, — tehát „vertikális" irányban végezzük a határok kitolását.

Még nagyobb hangsúlyt kap ez a változás a problémakutatásban, ahol a kutatás szempontjait a könyvtáros nagy részben önállóan határozza meg, és a tájékoztatás gondolattartalmi határait több irányban is kénytelen keresni és elmélyíteni.

Az aktív tájékoztatás

Figyelőszolgálat. A tudományos és szakkönyvtárak tájékoztatási munkájának egyik igen sikeres formája.

Általában az a típus ismeretes, amelyen keresztül bibliográfiai adatokat közlünk, egyes könyvtárak új szerzeményeiről vagy a világirodalmi termésből bizonyos szempontok szerint válogatott új dokumentumokról adunk hírt a kutatóknak.

Hazai könyvtáraink ma már egyre gyakrabban alkalmazzák ezt a tájékoztatási formát. Nemcsak olyan nagy könyvtárak példája említhető itt, mint az Országos Műszaki

Könyvtár, amelynek cédulaformában sokszorosított, népszerű „figyelő-kartonjai"-n keresztül ma már több mint 1000 téma új irodalmáról értesülhet folyamatosan a megrendelő, — hanem a vállalatok és kutatóintézetek kis könyvtárai is megszervezték figyelőszolgálatukat. (L. Csepeli Vas- és Fém-Művek könyvtára.) Megjegyzendő: a figyelőszolgálat népszerűsítése terén nagy érdemei vannak a *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója* c. szakkönyvtári lapnak, mely sorozatosan közölt ismertetéseket a figyelőszolgálat korszerű, kis könyvtárakban is alkalmazható módozatairól.

Mi a figyelőszolgálat jelentősége a könyvtári tájékoztatás határainak kiszélesítését illetően ?

A felvilágosítástól és irodalomkutatástól eltérően — ahol az olvasó a kezdeményező — a figyelőszolgálatnál a könyvtár önálló kezdeményezésén van a hangsúly (aktív dokumentáció). Feltételei (elsősorban a műszaki könyvtárak szempontjából):

a) A szakkönyvtáros legyen tisztában a tudomány és ipar jelen (aktuális) feladataival, problémáival.

b) A tudományágak és a technika jövőbeli, előrelátható fejlődési irányaival.

Hogyan érhető ez el ?

a) A szakkönyvtáros éber figyelemmel kíséri a sajtóban és szaklapokban megjelenő közleményeket és az irodalomkutatási olvasói kérések témájának alakulását.

b) A szakkönyvtáros az irodalomkutatásban szükséges passzív magatartást mellőzve, tervszerűen és tudatosan kutatja a megjelenő bel- és külföldi dokumentumanyagban a tudományos kutatás új irányait.

Tehát a könyvtáros tájékozódása a figyelőszolgálat egyik feltétele. Ez azonban az olvasók tájékoztatásának nagyobb célja érdekében történik: a tájékozódás során nyert „holt anyagot" az élet, a tudomány és technika számára tájékoztatássá kell aktivizálni!

A figyelőszolgálat ezek szerint olyan szolgálat a könyvtárak részéről, amely az olvasóknak vagy olvasócsoportoknak nemcsak aktuális problémáik megoldásához kíván irodalmi segítséget nyújtani, hanem továbblépve, „gondolatébresztő" szerepre vállalkozik, felhívva az olvasók figyelmét az egész világon folyó tudományos kutatások tényeire, eredményeire, irányaira.

A figyelőszolgálaton keresztül a szakkönyvtáros így nemcsak *választ*, hanem *témát* is adhat olvasóinak, — azaz a könyvtári tájékoztatás határainak kiszélesítésével elősegíti a tudomány és technika kutatási területének növekedését.

A figyelőszolgálat tárgyalásánál nem szabad elfelejtkeznünk a szolgálat kevésbé ismert formáiról sem, így röviden megemlítjük a nálunk is szükséges „könyvtári híradók, újságok" típusát és a Prokof'eva által ismertetett „figyelőszolgálat tényekről, adatokról" formát is. (*A főiskolai könyvtárak figyelőszolgálata.* Bibliotekar' — Könyvtáros. 1953. 33—34. l.)

Bibliográfiák. A könyvtári tájékoztatás e formájának típusai ismeretesek, problémakörük pedig oly kiterjedt, hogy külön értekezés tárgyát alkothatnák, ezért nem foglalkozunk velük részletesen. De utalnunk kell arra, hogy a bibliográfiák a figyelőszolgálat mellett az aktív tájékoztatás másik ágát képviselik. A tájékoztatási gyakorlatban az irodalomkutatás alapjául szolgálnak.

A tájékoztatás határait illetően különleges jelentőségük van, elsősorban az *olvasó önálló tájékozódása szempontjából*, mert tartalmi gazdagságuknál és rendszerezett jellegüknél fogva alkalmasak arra, hogy a kutató a könyvtáros állandó segítsége nélkül is képes legyen a bennük összegyűjtött irodalomanyagot hasznosítani.

Az egyes formákkal való ismerkedés után fel kell vetnünk a kérdést: hogy viszonyulnak ezek a formák egymáshoz, s mikor melyiknek kell szerepet juttatni ? Különösen fontos kérdés: mi az „aktív" és „passzív" tájékoztatás viszonya ?

Tévedés lenne azt hinni, hogy az úgynevezett aktív tájékoztatás a magasabbrendű (aktív jellegénél fogva), s pótolhatja a passzív tájékoztatást.

A magyarországi szakkönyvtárak közül az Országos Műszaki Könyvtár járt az élen az aktív dokumentáció szakbibliográfiai ágának meghonosításában és kifejlesztésében. Mindnyájan ismerjük az általa kiadott iparági bibliográfiák sorozatát. E kiadványok szerkesztésében a könyvtár bibliográfiai osztálya arra törekedett, hogy a választott témának szinte teljes irodalmát nyújtsa az olvasóknak.

A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy e kiadványok nem voltak oly sikeresek, mint a beléjük fektetett munka megkívánta volna. Miért ?

1. Mert nem minden olvasó képes e bibliográfiákat önállóan hasznosítani.

2. Kevés olyan olvasó akadt, akinek e bibliográfiák témájának irodalmára volt szüksége.

3. Témájuk túlságosan általános jellegű, vagy ellenkezőleg, túl speciális volt.

4. A bibliográfiai teljességre törekvés megzavarta az irodalmi kutatásban járatlan olvasókat.

E tapasztalatokat mérlegelve az Országos Műszaki Könyvtár csökkentette az ilyen jellegű bibliográfiai kiadványok számát, és a passzív dokumentáció irodalomkutatási ágát helyezte előtérbe.

Másrészt az is nyilvánvaló, hogy a passzív tájékoztatás sem pótolhatja az aktív tájékoztatást.

Könyvtáraink ma irodalomkutatással oldanak meg számos kérdést, mert nem rendelkeznek megfelelő bibliográfiákkal. Hazai viszonylatban hiány mutatkozik a nagyobb méretű, igényesebb bibliográfiák terén, melyek elsősorban az olyan kutatók számára nyújtanának segítséget, akik egy téma tudományos, történeti feldolgozására vállalkoztak és képesek. De nem kielégítő a helyzet a folyóiratmutatók, szakreferáló lapok tekintetében sem. Gondoljunk itt a *Műszaki Lapszemlé*re vagy a *Magyar Folyóiratok Repertóriumá*ra, melyekhez még most, 10 éves fennállásuk után sem készítettek mutatókat, holott a könyvtárak tájékoztató szolgálata elsősorban ezeket nélkülözi leginkább.

A bibliográfiák hiánya, és — tegyük hozzá — a már feldolgozott irodalomkutatási kérdések nyilvánosságának hiánya természetesen energiapazarlásra vezet, elsősorban a könyvtári tájékoztatás területén.

Mi hát a passzív és az aktív dokumentáció viszonya? Alárendeltség, fölérendeltség, mellérendeltség ? Abszolút értelemben sem egyik, sem másik. Mert a tájékoztatás mindkét formája nélkülözhetetlen, a közöttük levő viszony mindig dialektikus, és az adott körülményeknek megfelelően alakul.

Itt vethetjük fel az „illetékesség" kérdését : melyik könyvtár milyen tájékoztatási formát használjon, azaz ésszerű-e, ha minden könyvtár a tájékoztatás mindegyik formájának gyakorlására igényt tart ? Kiindulva a könyvtári tájékoztatási formák objektív előfeltételeinek meglétéből avagy hiányából, a következőket állapíthatjuk meg :

1. *Felvilágosítást* (gyors tájékoztatást) minden könyvtár adhat, sőt feladatunk az, hogy a könyvtári tájékoztatás határait az esetben „horizontálisan" kiszélesítsük, vagyis : minden könyvtár feladatává tegyük.

2. *Irodalomkutatás* (problémakutatás). E tájékoztatási forma előfeltételei már csak jól felszerelt szakkönyvtárakban vannak meg, tehát a tájékoztatás határai itt horizontálisan szűkülnek. Melyek az előfeltételek ?

a) Szakkönyvtári tájékoztató személyzet.

b) Szakszerű dokumentációs bázis.

c) A kutatás szakkönyvtári segédapparátusa (kézikönyvtár, katalógushálózat, a dokumentációs anyag megfelelő színvonalú feldolgozása stb.).

3. *Aktív dokumentáció.* Működési előfeltételei még szigorúbbak, mint az előző formáké. Országos méretű szervezettséget, tervszerű irányítást kívánnak mind személyi, mind szakkönyvtári, sőt a dokumentációs termékek nyilvántartása vonalán is. Ez érthető, hiszen az aktív dokumentáció olyan szakkönyvtári tevékenység, amely a legmagasabb fokú hozzáértéssel és tudatossággal kíván elébe menni a tudomány és technika részéről felmerült és előreláthatólag felmerülő szükségleteknek.

A tájékoztatás határai

Az előzőekben a könyvtári tájékoztatás határainak kérdését az olvasók kérdéseinek és a könyvtári tájékoztatás formáinak keresztmetszetében vizsgáltuk. E fejezetben részben összefoglaljuk a vizsgálat eredményeit, részben pedig kiegészítjük eddigi megállapításainkat néhány új szempont szerint.

A könyvtári tájékoztatás határainak kérdésével foglalkozva tehát megállapíthatjuk : vannak olyan objektív jellegű tényezők, amelyek döntően módosítják a könyvtári tájékoztatás határait általában, és egy adott könyvtár által nyújtott tájékoztatás tartalmát és formáját különösen. Ilyen általános érvényű tényezők :

1. Az olvasó személye és szükséglete.
2. A könyvtárak kapacitása és feladatköre.
3. A szervezettség foka.

1. *Az olvasó személye és szükséglete.* A passzív és aktív dokumentáció tárgyalásánál már röviden utaltunk arra, hogy az olvasók speciális szükségletei milyen módon módosítják a tájékoztató könyvtáros munkáját. Nem foglalkoztunk azonban részletesen az olvasó személyének kérdésével, az olvasó szükségleteivel és kérdéseinek fontosságával.

Kik fordulhatnak irodalomkutatási igényekkel a könyvtárak bibliográfiai osztályához ?

a) Jogi személyek : egyetemi tanszék, kutatóintézet, nagy és kis iparvállalatok, egyéb állami vállalatok és intézmények.

b) Magánszemélyek : egyetemi hallgatók, egyetemi tanszemélyzet, iparban vagy kutatóintézetben alkalmazott kutatók, akadémikusok stb.

Az országos könyvtári hálózatban a könyvtárak jellege és feladatköre bizonyos mértékben már meghatározott, következésképpen minden tudományos nagykönyvtárnak tudnia kell, kik azok az olvasók, akiket az olvasók más kategóriáival szemben előnyben kell részesíteniök, kéréseiket megkülönböztetett módon kell kielégíteniök.

Ez a tervszerűség ma már nemcsak a kialakult gyakorlaton alapszik, hanem pl. az egyetemi könyvtárak esetében miniszteri rendelet mondja ki, hogy a könyvtár fő feladata az egyetemi tanszemélyzet igényeinek kielégítése s az egyetemi hallgatók tájékoztatása. Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy pl. a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára egyáltalában nem dolgozhat ki bibliográfiát egy hozzáforduló ipari nagyvállalat részére, — fontos csak az, hogy tudatában lévén feladatkörének, helyes arányérzékkel vállaljon ilyen jellegű megbízásokat. Ugyancsak természetes az is, hogy vannak olyan magán- vagy jogi személyek, akiknek kérését minden könyvtár egyformán a legfontosabbak közé kell hogy sorolja : így pl. az akadémikusok vagy más állami vagy tudományos életünkben fontos pozíciót betöltő személyek.

Ezek szerint a könyvtár jellege mellett az *olvasó személyének fontossága* döntően módosíthatja egy könyvtár bibliográfiai osztályának szolgáltatási határait.

Itt azonban még újabb megszorításokat kell alkalmaznunk.

Nem mindegy ugyanis, hogy az irodalomkutatást kérő személy *milyen fontosságú kéréssel* fordul a bibliográfiai osztályhoz, és a kérdésnek *mely részletességig* menő dokumentációját kívánja.

A kérdés fontosságát nem ítélhetjük meg minden esetben abból, hogy kitől kaptuk, de legtöbb esetben az is segítségünkre van, ha tisztában vagyunk nemcsak az illető személy tudományos munkásságának értékével, hanem a tudomány vagy ipar területein a kérdéssel összefüggő kutatások jelentőségével is.

Ebből következik, hogy az olvasói kérések ilyen nemű értékelését csak olyan könyvtári személy végezheti, aki erre szakképzettségénél és tájékozottságánál fogva alkalmas.

Hogy a dokumentáció részletes vagy kevésbé részletes legyen, azt gyakran maga az olvasó szabja meg. Mint már említettük, az OMK iparági bibliográfiáinak esetében az olvasók egyik kifogása az volt, hogy a dokumentált téma irodalom-anyaga túlságosan bő, részletes, s így az olvasók elvesznek a keresésben.

A végzendő irodalomkutatás határait tehát legtöbb esetben az olvasó *szükséglete is korlátozza*, nemcsak terjedelem, hanem sokszor nyelvi és műfaji tekintetben is.

Végül az olvasó személyével kapcsolatos kérdéseknél kell megemlítenünk azt, hogy irodalomkutatást egyetemi hallgatók részére még az egyetemi könyvtárak sem vállalhatnak, ellenben nagy fontosságot tulajdonítunk annak, hogy a hallgatókat — egyetemi éveik alatt — az irodalomkutatás módszereivel megismertessük.

2. *A könyvtárak feladatköre és kapacitása.* Az olvasó személye és szükséglete mellett a könyvtári tájékoztatás határait e tényező szabja meg döntő módon. Azaz: hogy egy könyvtár milyen téma dokumentálására, a tájékoztatás melyik fokán illetékes, — függ az adott könyvtár jellegétől, az országos könyvtárhálózatban kijelölt feladatkörétől és végül az adott könyvtár kapacitásától.

Részletesebben kell foglalkoznunk a könyvtárak kapacitásának kérdésével — méginkább kérdéskomplexumával —, mert e téren van a legtöbb lehetőségünk arra, hogy belső tartalékaink feltárásával, személyi és dokumentációs alapunk korszerű szempontok szerinti fejlesztésével könyvtáraink egyénileg is megnövelhessék tájékoztatási apparátusuk használhatóságát, színvonalát, — másrészt tudatosan felkészülhessenek arra a szerepre és feladatra, amelyet a jövőben az aktív dokumentáció országos szervezetében számukra kijelölnek.

Kétségtelen, hogy egy szakkönyvtár költségvetésének igen nagy megterhelését jelenti az, ha bibliográfiai osztályát a korszerű követelményeknek megfelelően kívánja kiépíteni, tehát szakkádereket alkalmaz. Különösen érvényes ez a műszaki könyvtárak viszonylatában, ahol a szakemberek alkalmazása létkérdés.

A tájékoztató könyvtáros személyén, szakképzettségén, tájékozottságán, az olvasókkal való kapcsolatán múlik, hogy adott alkalmakkor a könyvtár összes dolgozóinak munkája milyen sikeresen dokumentálódik. Egy amerikai könyvtárigazgató azt írja a szakbibliográfusról, hogy „ő az a bizonyos X tényező", akin áll vagy bukik egy szakkönyvtár sikere. Ezt igazolja a tapasztalat, hiszen a szakbibliográfustól függ, hogy egy könyvtár „holt" dokumentumanyagát adott alkalmakkor az olvasók számára mennyire képes aktivizálni, életre kelteni. Azaz: irodalom- és problémakutatás esetén a kutatás területének milyen mértékű és értékű kiszélesítésére, gazdagítására képes.

Bármilyen fontos azonban a tájékoztató személye, adottságai és egyéni felkészültsége, természetesen mégsem elegendő feltétele a szakkönyvtári tájékoztatásnak. Szüksége van más előfeltételekre is, melyeket egy könyvtár összes osztályainak együttes jó munkája képes csak számára megteremteni. Mert a legkiválóbb tájékoztató sem képes eredményesen dolgozni, ha

a) rossz a könyvtár beszerzési politikája, és nem biztosítja számára a megfelelő dokumentációs bázist, amely nemcsak a felmerülő szükségletek kielégítésére alkalmas, hanem a jövőben jelentkező igények megoldására is lehetőséget nyújt (aktív és passzív szerzeményezés!);

b) a könyvtár nem fektet súlyt dokumentációs bázisának megfelelő minőségű feldolgozására (e téren van a legtöbb tennivalónk, — és a legtitkosabb tartalékaink);

c) nincs korszerűen kiépítve és felszerelve a könyvtár kutatási segédapparátusa (segédkönyvtár, kézikönyvtár, dokumentációs kartotékok stb.);

d) a könyvtár vezetősége szem elől téveszti a könyvtár feladatkörével járó kötelezettségeket. De ez már átvezet a szervezettség kérdéséhez.

3. *A szervezettség.* Hogy hogyan jelentkezik a szervezettség kérdése a *d)* pontban jelölt esetben, azt két példán szeretném illusztrálni.

Megtörténik, hogy egy közművelődési könyvtár bibliográfiai osztályától egy odavetődött olvasó irodalmat kér a „vaskohászat legmodernebb eszközeiről".

Vagy: a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának tájékoztatási osztályához azzal a kéréssel fordul egy olvasó, hogy bibliográfiát kér Rózsa Sándor alakjának irodalmi feldolgozására vonatkozóan.

Más példa: A Fővárosi Könyvtárat nemcsak az általános műveltségre törekvő olvasók keresik fel, de igen nagy számban egyetemisták is, elsősorban orvostanhallgatók. Ennek a furcsa jelenségnek az az oka, hogy az Orvostudományi Egyetem Könyvtára csupán kölcsönöz, minthogy még ma sincs nyilvános olvasóterme. A Fővárosi Könyvtár engedve az orvostanhallgatók részéről megnyilvánuló nagy nyomásnak, sok orvosi könyvet szerzett be, hogy kielégíthesse a kéréseket. Ezzel mintegy átvette azokat a funkciókat, melyek elsősorban az Orvostudományi Egyetem Könyvtárának feladatkörébe tartoznak.

Illetékesek-e az első példában említett könyvtárak a hozzájuk intézett kérdések megválaszolására? Természetesen nem. Mi a helyes eljárás az ilyen esetekben? Az olvasók figyelmét udvariasan felhívni arra, hogy kérésükre szakszerű választ csakis ebben vagy abban a könyvtárban kaphatnak.

Szigorúan kell itt őrizni magunkat attól a fajta káros hiúságtól, hogy „minden kérdésre meg tudunk felelni". Ez bizonyos mértékig igaz lehet, hiszen a segédkönyvtárak segítségével valóban széles tudományterületekre tehetik be — hangsúlyozzuk: avatatlanul — lábukat a tájékoztató könyvtárosok. De vajon gazdaságos-e hogy egyes könyvtárak bibliográfusai — akik a könyvtárak legjobban fizetett dolgozói közé tartoznak — oly kérdések megoldásával foglalkozzanak, amelyeknek megfelelő dokumentációjára képzettségük és a rendelkezésükre álló dokumentációs anyag jellegénél fogva lényegesen több időt kell pazarolniok, mint a megfelelő szakkönyvtár bibliográfusának?

Mindezekből következik, hogy a bibliográfiai tájékoztatás határait — *az adott esetekben — szükségszerűen korlátozni kell a tervszerűség és szakszerűség magasabb szempontjainak érdekében.*

A másik példa ugyancsak ezt az elvet támasztja alá. A megoldás természetesen nem az, hogy a Fővárosi Könyvtár, amelynek meghatározott gyűjtőköre és feladatköre van, — fejlessze gyűjtőkörét, tájékoztató szolgálatát az orvostudományok irányában, hanem oda kell hatnunk, hogy szakkönyvtári hálózatunk egészségesen kiépüljön orvosi vonalon is, lépést tartva az orvosképzés fejlesztésével.

Vizsgáljuk meg ezek után a könyvtárak közötti együttműködés jelentőségét a tájékoztatás határai szempontjából.

Grawell írja: „... a tájékozottság a találmány atyja... A feltalálás fejlődésének iránya még jobban kidomborította a tájékoztatásnak, mint alapvető tényezőnek fontosságát. A kutatásra vonatkozó tényeknek egyre nagyobb ismeretét tette szükségessé az áttérés az empirikus módszerekről az elméleti módszerekre, az esetlegesről a szándékosra, az egyéni erőfeszítésről a kollektív kutatásra. A tökéletesítő találmányok területe teljesen a szervezett kutatás birodalmává vált..." (Grawell, F. W. *A tájékoztatás a találmány atyja. A könyvtárosok és a műszakiak kapcsolatainak erősödése.* Könyvtári Tájékoztató. 1955. 8. sz. 23—32. l.)

Grawell szavai arról tanúskodnak, hogy a nyugati könyvtári szakemberek is felismerték: könyvtáraik csak akkor képesek a növekvő szükségleteket kielégíteni, a tájékoztatás lehetőségeit és határait megnövelni, ha tudatosan szervezkednek a feladatok végzésére, ha megszüntetik az egyes könyvtárak elszigeteltségét, és egyéni erőfeszítéseiket egy nagy kollektív szervezet biztos és szakszerű irányításával fejtik ki. Ennek az országos szervezetnek a feladata a tudományos és szakkönyvtárak munkájának összehangolása, kapacitásának racionális felhasználása és a végzendő kutatások szervezése, tervszerűsítése.

Káros, egészségtelen helyzetet teremt, és gazdaságilag megengedhetetlen pazarlásra vezet szakkönyvtáraink elszigeteltsége. Nincs nyilvántartásunk arról, mely könyvtárak milyen kérdésben folytattak és folytatnak irodalomkutatást, állítottak össze témakartotékokat, sőt nem ismerjük maradéktalanul egymás bibliográfiai kiadványait sem. Ezért elkerülhetetlen a párhuzamos irodalomkutatás, és megengedhetetlenül nagy a könyvtárosok tájékozatlansága.

Más példa: Nincs megfelelő folyóirat lelőhely-jegyzékünk a Magyarországon meglevő külföldi folyóiratokról. Vállalatok, kutatóintézetek embereket alkalmaznak arra a célra, hogy egy-egy régebbi folyóiratszámért vagy más kiadványért sorrajárják az egyes könyvtárakat. Komikus és egyben szomorú, hogy arról tájékoztatni tudjuk kutatóinkat, hogy Anglia könyvtáraiban milyen folyóiratok mely évfolyamai találhatók meg, de arra nem tudunk olvasóinknak felelni, hogy Magyarországon egy külföldi folyóirat 1935 előtt hol található?

Mindezek a problémák elsősorban a műszaki szakkönyvtárosok, a műszaki dokumentáció és végső soron a kutatók problémái. Könnyelműség volna azonban e hiányokat szó nélkül hagyni, hiszen az elégtelen tájékoztatás forrása a tudományos területen végzett felesleges kutatásoknak, s az iparban alkalmazott elavult termelési eljárásoknak.

Mindezekből láthatjuk, a könyvtári tájékoztatás határainak kérdésében az előzőleg említett két tényezőn kívül egy harmadik, döntő fontosságú tényezővel kell számolnunk: és ez *a szervezettség*.

Könyvtáraink célja az, hogy a tudományos és kulturális életben vállalt feladataikat a legmesszebbmenően teljesítsék. Ezért a könyvtári tájékoztatás határainak kérdését is elsődlegesen e cél szempontjából vizsgáltuk, törekedve annak felderítésére: milyen tényezők akadályozzák jelenleg a tájékoztatás határainak kiszélesítését, hogyan tudjuk ezeket a korlátokat ledönteni, milyen lehetőségeink vannak könyvtáraink kapacitásának növelésére.

Tisztában lévén azzal, mely irányban szükséges tovább bővítenünk a könyvtári tájékoztató munka kereteit, és mely irányban ésszerű a határok szűkítésének politikáját alkalmazni, a gyakorlatban sohase tévesszük szem elől, hogy a határoknak mind bővítése, mind szűkítése csak akkor indokolt, ha ezzel olvasóink érdekét szolgáljuk.

Frey Tamásné

A könyvtári tájékoztató szolgálat feladatainak határai. A könyvtári tájékoztató munka az elmúlt évtizedben gyors fejlődésnek indult Magyarországon is, mind több könyvtárunkban állítottak fel külön osztályt vagy részleget a megnövekedett igények kielégítésére. A mennyiségi növekedés érthető módon a kérdések minőségi differenciálódásával, formai gazdagodásával járt együtt. Ez egészen természetes folyamat, gondoljunk pl. arra, hogy az egyes eseményekre, adatokra stb. vonatkozó kérdések — mint ún. „nem könyvtári jellegű kérdések" — megválaszolása csak a XX. század

elején került be a tájékoztató szolgálat feladatai közé,[1] mégis ma már az elméleti kérdéseket tárgyaló munkák is a felvilágosító munka egyik legfontosabb ágaként említik.[2]

Az igények növekedése és a munka területének kiszélesedése szükségessé teszi, hogy a tájékoztatás színvonalának megőrzése, ill. emelése, valamint az olvasók zökkenőmentes kiszolgálásának biztosítása érdekében megvonjuk azokat a határokat, melyeken túl a szolgálat munkája nem terjedhet.

A vélemények és az egyes könyvtárak gyakorlata e kérdésben korántsem egységes, ami már önmagában is arra utal, hogy az elhatárolással komolyan foglalkozni kell. Az alábbiakban megkíséreljük egységes, valamennyi nagykönyvtárunk számára elfogadható szempontok kialakítását anélkül, hogy a kérdések megválaszolásának *módszereit* érintenők.[3]

1. *A kérdés benyújtásának formája.* A kérdés a tájékoztató szolgálathoz érkezhet szóban (személyesen, telefonon) vagy levélben. Nyilvánvaló, hogy a nem személyesen feltett kérdésekre adandó válasz elől sem zárkózhat el a szolgálat, mégis a levélben vagy telefonon érkező kérdések megválaszolásának vannak specifikus sajátságai. A levelek sokszor hiányos adatokat tartalmaznak, vagy fogalmazásuk nem elég világos. Ilyenkor a válasz általános jellegű, és csak a pontosan körvonalazott kérés beérkezésekor kerülhet sor a speciális adatok közlésére. A külföldről érkező leveleket a leggondosabb figyelemben kell részesíteni, tekintettel arra, hogy az ilyen levelezés nemzetközi kapcsolataink fejlesztése szempontjából jelentős szerepet tölt be.[4]

A telefonkérésekkel már bonyolultabb az eljárás. Ezek sokszor komoly munkát rónak a szolgálat munkatársaira, elsősorban azért, mert rendszerint azonnali választ igényelnek, és így nem iktathatók be a napi munka rendjébe. Telefonon érdeklődhetnek egyrészt valamely szerző pontos neve, bizonyos mű címe, impresszumadatai, megjelenésének példányszáma, ára, első kiadása, másrészt statisztikai adatok, események, rejtvénykérdések megfejtése iránt. A telefonáló sokszor azt is tudni kívánja, megvan-e bizonyos könyv a könyvtárban, mi a jelzete és nincs-e kikölcsönözve. Egyesek még azt is megkívánják, hogy a kért könyvet a kölcsönzőbe nevükre készítsék elő.[5]

A telefonon beérkező kérdésekre minden esetben udvarias választ kell adni, ezen belül azonban szükséges bizonyos elhatárolás. Részletes tájékoztatás telefonon nem adható, hosszabb szöveg a telefonba nem olvasható be. Ilyen kérés esetén a könyvtáros

[1] Heinrich UHLENDAHL: *Auskunftserteilung.* Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Hrsg. von Fritz MILKAU. Bd. 2. Leipzig, 1933. 445., 460–1. l.

[2] V. N. DENISZEV: *A tömegkönyvtár munkája.* Bp., 1953. 157. l., H. ROLOFF: *Die Auskunftstätigkeit der wissenschaftlichen Bibliotheken.* Zbl. f. Bibl.-wesen. 1954. 86. l., N. PAVLOV: *Goszudarsztvennaja Politehnicseszkaja Biblioteka na szluzsbe nauki i tehniki.* Bibliotekar'. 1947. 2. sz. 14–21. l., James D. STEWART: *Introductory.* The reference librarian in university, municipal and specialised libraries. Ed. by James D. Stewart. London, 1951. 13–4. l.

[3] A kérdések megválaszolásának módszerére vonatkozóan l.: SZENTMIHÁLYI János: *A könyvtári tájékoztatás módszereiről.* Magy. Könyvszle. 1956. 1. sz. 1–13. l., SZENTMIHÁLYI János–TÖRÖK Bálint: *A tudományos könyvtárak olvasószolgálatának néhány kérdéséről.* Magy. Könyvszle. 1955. 1–2. sz. 37–9. l., SEBESTYÉN Géza: *A könyvtári munka.* A tájékoztatás. 1. rész. Felvilágosítás. A Könyv. 1955. 11. sz. 495–7. l., 2. rész. Irodalomkutatás. A Könyv. 1955. 12. sz. 548–50. l., 3. rész. Figyelőszolgálat. A Könyv. 1956. 1. sz. 21–3. l.

[4] H. REESER: *Het inlichtingenbureau van de universiteitsbibliotheek.* Bibliotheekleven. 1954. 149–63. l.

[5] Az egyik amerikai public library statisztikája szerint az ilyen ún. állományra vonatkozó kérdések az összes kérések 1%-át teszik ki (James Williams CHASE: *An analysis of reference questions received at the Bremerton, Washington, Public Library.* Washington, 1954, 17–20. l.). Hazai gyakorlatunk, sajnos, ennél jóval magasabb százalékarányt mutat.

annak közlésére szorítkozzék, hogy a kérdéses anyag a könyvtárban megtalálható-e vagy sem. Azonosítások, meghatározások (pl. rovarok, művészeti alkotások meghatározása) nem végezhetők el.[6] Általános szabály, hogy telefonkérdésre csak sürgős esetben kell válaszolni; ilyen sürgős átlagban a kérések 10 százaléka.[7]

2. *A kérdés megválaszolásának forrása.* A referenszkérdések megválaszolásának eszközei lehetnek *a)* a segédkönyvtár, *b)* a katalógusok, *c)* a könyvtár egész könyv- és folyóiratanyaga és *d)* a könyvtár állományán kívüli anyag.

Kimondható-e, hogy csak azokra a kérdésekre kell a szolgálatnak választ adnia, melyek a segédkönyvtár segítségével megoldhatók? Mind az elmélet, mind az általános gyakorlat azt mutatja, hogy ez a tétel tarthatatlan. Sokszor a legegyszerűbb kérdésre sem adható válasz pusztán a segédkönyvtárra támaszkodva. A szakirodalom nem ismer ilyen elhatárolást. Minden könyv referenszkönyv,[8] a könyvtár egész anyagát igénybe kell venni a felvilágosításhoz.[9] Statisztikai adatok szerint 687 kérdés közül 283-ra a segédkönyvtár, 206-ra a teljes állomány alapján adtak választ.[10]

A könyvtár katalógushálózata, mint a tájékoztató szolgálathoz érkező kérdések megválaszolásának eszköze, igen jelentős helyet foglal el mind minőségileg, mind mennyiségileg. A katalógusok alapján megválaszolható kérdéseknek két főcsoportja van: *a)* bizonyos tárgyra vonatkozó irodalom kiválasztása, *b)* megvan-e a könyvtárban bizonyos könyv, ill. mi a jelzete?

A mű szerzőjének ismeretében az olvasónak egyedül is meg kell találnia a keresett könyv jelzetét megfelelő tájékoztatás után, melyet a szolgálattól kapott. Ebből következik, hogy a tájékoztató szolgálat feladatai közé tartozik az olvasók tájékoztatása a katalógusok használatában.[11] Ezzel azonban nem ér véget a tájékoztató könyvtáros munkája. Ha ui. az olvasó megfelelő könyvtári jártasság hiányában vagy más ok miatt (pl. ha az illető nem tud személyesen bemenni a könyvtárba, valamint bonyolultabb esetekben, ha az — szokatlan nehézsége miatt — szakképzett keresést igényel) a szolgálathoz fordul, akkor az általános útmutatásnál tovább kell menni.[12] A szabály egyszerűbben így fogalmazható: „A szolgálatot teljesítő tanácsadó-bibliográfusok segítenek a nem szakember olvasónak a szükséges művek kikeresésében és kiválogatásában."[13]

Mindezeket szem előtt tartva a könyvtárosnak azon kell fáradoznia, hogy az olvasót a katalógus használatában önállóságra nevelje, de maga sem zárkózhat el a jelzetkeresés elől. Mindamellett, tekintettel arra, hogy a jelzetre és az állományra vonatkozó kérdések megválaszolása 90 százalékban nem igényel hivatásos könyvtári ismereteket,[14] a szolgálat szakképzett munkatársainak megkímélése a felesleges jelzetkereséstől annak érdekében, hogy képességeiket hasznosabban értékesíthessék, és magasabb színvonalon támogathassák a tudományos kutatást, napjainkban mindinkább előtérbe kerül. Tudósok és műszaki szakemberek megfeszített erővel fáradoznak azon, hogy az embert ne csak a testi erőfeszítéstől, hanem a gépies szellemi munkától is felszabadítsák.

[6] Mary N. Barton — Ellen F. Watson: *General reference department staff manual.* Baltimore, 1950. 44. l.
[7] Reeser: *i. m.* 149—63. l.
[8] J. D. Stewart: *i. m.* 9. l.
[9] E. A. Savage: *Special librarianship in general libraries.* London, 1937. 155. l.
[10] Chase: *i. m.* 33. l.
[11] Barton — Watson: *i. m.* 18. l., Chase: *i. m.* 10. l.
[12] Barton — Watson: *i. m.* 42. l.
[13] N. Pavlov: *i. m.* 14—21. l.
[14] A jelzetkeresés a referensz-munka tetemes részét teszi, Chase szerint az összes kérdések 45%-a ebbe a kategóriába tartozik (*i. m.* 17—20. l.), Darsie statisztikájában a kérdéseknek csak 46,9%-ában van szükség maguknak a könyveknek ismeretére, a többi kérdés a könyvtár szervezetére és egyes könyvek helyére vonatkozik (Helen H. Darsie: *Measuring the results of reference service.* Amer. Library Ass. B. 1935. 605. l.).

Nem kétséges, hogy a mechanikus jelzetkereső apparátusok vagy egyéb gépi berendezések előbb-utóbb ezt a könyvtári munkát feleslegessé teszik.

Vizsgáljuk meg röviden azt is, véget ér-e a kutatás a könyvtár állományában megtalálható könyvek és folyóiratok konzultálásával? Semmi esetre sem. Ki kell derítenie a szolgálatnak azt is, melyik másik könyvtárban található megfelelő anyag, és azt, ha kutatóintézeti könyvtárról van szó, könyvtárközi kölcsönzés útján meg kell szereznie, tekintettel arra, hogy ezek a könyvtárak általában nem állanak a nagyközönség rendelkezésére.[15]

Mivel a válasz forrása nem segített előbbre problémánk megoldásához, újabb szempontokat kell bevonnunk vizsgálódásunk körébe.

3. *A személyzet létszáma.* Vegyük először szemügyre a szolgálat munkatársainak számát. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez a tényező, sajnos, konstans. A szolgálat dolgozóinak számban korlátozott köre elé nem állíthatók erejüket meghaladó feladatok.[16] Elmélyült kutatómunkát, hosszabb időt igénylő feladatot a szolgálat nagyonis korlátolt számban és keretek között vállalhat.[17] Annak érdekében tehát, hogy minél több magas színvonalú bibliográfiai munkát végezhessen, szükséges egyrészt személyzetének ésszerű felhasználása, másrészt a felesleges, időtrabló munkától való megkímélése. Ehhez jelentős segítséget nyújt, ha a könyvtáros tájékoztató munkáját a kérdést feltevő személyétől bizonyos mértékig függővé teszi.

4. *A kérdést feltevő személye.* A szolgálathoz forduló olvasók különböző csoportokba tartoznak: átlagolvasó, egyetemi hallgató, egyetemi tanszemélyzet tagja, tudományos kutató, gyakorlati szakember stb. A tájékoztatásból természetesen nem zárhatjuk ki egyik csoportot sem. Még egyetemi könyvtáraink sem köthetik ki, hogy csak az egyetemi hallgatók és a tanszemélyzet kérdéseire válaszolnak, legfeljebb elsőségi jogot biztosítanak ezeknek.[18] Ugyanakkor azonban a könyvtár „olvasóit egyénileg szolgálja ki", ennek megfelelően „a magas kvalifikációjú olvasók megkülönböztetett kiszolgálásban részesülnek".[19] Ezek kérdéseire több időt és fáradságot fordíthat a szolgálat, tekintettel azok általános érdekére.

Egyetemi hallgatók szakdolgozatához szükséges anyag összeállítását viszont a referensz-osztály nem végzi el. Ha megtenné, a hallgató nem tanulná meg a tudományos munkához szükséges anyag összegyűjtésének módszereit, a könyvtár és a referenszkönyvek használatát. A szükséges információkat a hallgatónak magának kell összegyűjtenie, de ehhez a munkához a szolgálat legmesszebbmenő segítségét adja.[20] Ez természetesen nem pótolhatja a bibliográfiai ismeretek oktatásának valamennyi karon történő bevezetését. A legelemibb szakbavágó segédkönyvek — bibliográfiák, lexikonok — ismeretének teljes hiánya, ami nálunk szinte általános az egyetemi hallgatók között, komoly figyelmeztetés: ezt a hibát a legsürgősebben orvosolni kell!

A kérdező személye tehát fontos segítséget ad, de inkább csak abban, milyen részletes lesz a válasz és nem abban, válaszolunk-e a kérdésre vagy sem. A személyi

[15] Barton—Watson: *i. m.* 3. l.

[16] Helyes törekvés pl., ha a könyvtár az olvasó kérésére a kívánt tárgyra vonatkozó cikkeket, könyveket az olvasó nyelvismeretének megfelelően le is fordítja. Ez azonban csak ott lehetséges, ahol megfelelő személyzeti létszámmal rendelkeznek.

[17] A szolgálat természete és kiterjedése Edwards szerint (Lucy I. Edwards: *Reference work in municipal libraries.* The reference librarian ... Ed. by James D. Stewart. 62. l.) függ a könyvtár terjedelmétől és a személyzet létszámától.

[18] Reeser: *i. m.* 149—63. l., Az oktatásügyi miniszter 16/1956. (O. K. 4.) O. M. számú utasítása az egyetemi és főiskolai könyvtárak szervezeti szabályzatáról. Oktatásügyi Közl. 1956. 4. sz. 3. §. (2). bekezdés.

[19] N. Pavlov: *i. m.* 14—21. l.

[20] Barton—Watson: *i. m.* 52. l.

szempont végeredményben önmagában nem sokat jelent. Az imént említett „közérdek" és a szakdolgozatokkal kapcsolatos kérdések világosan mutatják: mindez csak függvénye a következő pontnak.

5. *A kérdező célja.* A tájékoztató szolgálat a kérdés megválaszolását, illetve a megválaszolásra fordítható időt függővé teszi a kérdező céljától.[21] Közérdekű, tudományos célú kérdéseknek nagyobb figyelmet szentel, mint valamely komolytalan tárgyra vonatkozó speciális érdeklődésnek. A döntésnél fokozottan kell ügyelni arra, hogy komolytalannak látszó kérdés hátterében komoly és fontos végcél rejtőzhet.[22]

Nyilvánvaló azonban, hogy keresztrejtvény, pályázat- és rádiórejtvény-kérdések megoldására a tájékoztató könyvtáros nem pazarolhatja idejét.[23] Egyes könyvtárakban külön nyomtatványt készítettek, melyet azoknak adnak át, akik ilyen kérdéssel fordulnak a szolgálathoz. Ebben, hivatkozással arra, hogy a könyvtár komoly munkájának megkárosítása nélkül ilyen kérdésekre nem válaszolhat, valamint arra, hogy a rejtvény a megfejtő egyéni fáradozásán alapul, minden ilyen kérést elutasítanak.[24] Helyes, ha ezt a gyakorlatot hazai könyvtáraink is magukévá teszik, és ha a rejtvény-cél megállapítást nyert, a kérdést udvarias formában visszautasítják. Ugyanekkor felhívhatják az olvasó figyelmét arra, hogy a rendelkezésre bocsátott könyvek segítségével a kérdést maga oldja meg.

Itt kell megemlítenünk az olyan kérdéseket, melyek a szolgálatot arra igyekeznek felhasználni, hogy más munkáját végezze el. Ha pl. a kutatómunkának végcélja az anyaggyűjtés (bibliográfia-összeállítás), vagyis ha a kutató jogi és pénzügyi szerződés alapján valamely intézmény részére bizonyos téma könyvtári kutatását köteles elvégezni, abban az esetben a szolgálat nem végezheti el ezt a munkát helyette.

6. *A megválaszolás ideje* ugyancsak tekintetbe veendő az elhatárolás szempontjából. Az az időmennyiség, melyet a szolgálat egy kérdéssel eltölthet, függ a keresés természetétől és attól, mennyi segítségre van szüksége az olvasónak.[25] Ezenkívül a pillanatnyi helyzet is megszabja a keresés időtartamát. Olyankor, mikor nagy a forgalom, a szolgálat egy-egy kérdésre kevesebb időt fordíthat, mint mikor szabadok a könyvtárosok. A tájékoztatónak fel kell ismernie, hogy hétköznapi, érdektelen kérdésekre vagy állandó kérdezőkre csak az őket megillető időt szabad szánnia. Fontos, hogy helyesen ítélje meg, mennyi ideig folytathatja a keresést (pl. egy pontatlanul megjegyzett idézet felkutatása puszta kíváncsiság kielégítésére nem tarthat korlátlan ideig).[26] A legtöbb esetben több szempont együttes mérlegelése szükséges. A kérő személye, a kérdés célja, a pillanatnyi forgalom stb. együttesen eredményezik a döntést. A gyakorlat egyébként azt mutatja, hogy ha a keresés bizonyos ideig nem vezet eredményre, a kutatást — közös megegyezéssel — abbahagyják. Ennek az időtartamnak az egyes kérdésfajtákra vonatkozó megállapítása szabványszerűen lehetetlen. CHASE statisztikája szerint a kérdések 85 százaléka 10 percen belül megválaszolható.[27] Vannak azonban olyan kérdések, melyekre indokolt esetben több napot is rászánhat a könyvtáros.

Az eddig elmondottak — reméljük — meggyőzően bizonyítják: nem találunk olyan szempontot vagy szempontokat, melyek segítségével akár a kérdésfeltevők, akár a kérdések számottevő csoportját kirekeszthetnők a szolgálat munkájából, és nincs

[21] BARTON—WATSON: *i. m.* 42. l.
[22] EDWARDS: *i. m.* 62. l.
[23] EDWARDS: *i. m.* 62. l.
[24] Enoch Pratt Free Library, Baltimore, l.: BARTON—WATSON: *i. m.* 54. l.
[25] EDWARDS: *i. m.* 62. l., BARTON—WATSON: *i. m.* 42. l.
[26] BARTON—WATSON: *i. m.* 42. l.
[27] CHASE: *i. m.* 18. l.

lehetőség arra, hogy a szolgálat valamennyi hozzáérkező kérdést el ne fogadja. A kivételek — rejtvény stb. — száma elhanyagolható.

A szakirodalom a megválaszolatlan kérdéseknek két fajtáját ismeri: 1. amelyek az anyag hiánya, ill. a tájékoztató képességei következtében[28] és 2. amelyek a kérdés természete miatt maradtak megválaszolatlanul. CHASE statisztikája szerint a megválaszolatlan kérdések 85 százaléka az első kategóriába tartozik. A második kategóriába sorolja CHASE az általunk fentebb komolytalannak, a tudomány, ill. a közösség szempontjából érdektelennek nevezett kérdéseket.[29]

Nyilvánvaló tehát, hogy nem utasíthatunk el senkit, aki kérésével a szolgálathoz fordul. A nyílt elutasításnak különben is káros következményei lehetnek: az olvasó udvariatlanságnak tekintené, ez pedig bizalmatlanság légkörét teremtheti olvasó és könyvtáros között, ezenfelül kényelmességre, elzárkózásra szoktatná a könyvtárost. „Nagyon rossz vért szül az, ha a könyvtáros könnyedén vagy türelmetlenül »eltanácsolja« az ügyet".[30]

Azt jelenti ez, hogy nincs lehetőség meggátolni, hogy egyesek a köz kárára foglalkoztassák a szolgálat dolgozóit olyan munkák elvégeztetésével, melyekért esetleg pénzt vesznek fel, vagy amelyek semmiképpen sem a szolgálat feladatához tartoznak? Ezt semmiképpen sem jelentheti. Az elhatárolás bizonyos rugalmas formája lehetséges, azonban nem a kérdés, hanem a felelet formájának segítségével.

7. *A felelet formája.* Abból kell kiindulni, hogy bármilyen kérdéssel fordul az olvasó a szolgálathoz, az adott válasz formája mindig *bibliográfia*,[31] ha nem is a szó legszorosabb értelmében. Ha ui. adat- vagy ténykérdésről van szó (pl. „mikor uralkodott IV. Béla?"), nem a lexikon vagy más segédkönyv címét kell megadni, melyben az adat megtalálható, hanem legtöbbször magát az adatot, mivel így egyszerűbb, gyorsabb és kényelmesebb. Több adat, esemény stb. esetében azonban már a konzultálandó mű vagy művek kiválasztása a feladat. Lényegbeli eltérés nincs a kettő között, az írásbafoglalás ténye pedig másodlagos szempont.

Előbbre jutott-e ezzel az elhatárolás ügye? Feltétlenül. Ha a válasz bibliográfiai jellegű, akkor a szolgálat nyilvánvalóan nem ír értekezéseket megadott témáról, nem végez adatkeresést olyan mennyiségben, amilyenre nincs ideje. Ehelyett csak a forrásokat bocsátja az olvasó rendelkezésére. A határ megvonása, vagyis annak eldöntése, hány adatot keres ki a könyvtáros, esetenként változik, a korábban említett szempontok figyelembevételével. Az ilyen kérdésre pl. „Hol vannak magyar vonatkozások Shakespeare műveiben?" csak abban az esetben adható válasz, ha már valaki feldolgozta a kérdést, és ez a feldolgozás bocsátható az olvasó rendelkezésére. Ha ilyen nincs, a könyvtáros nem tanulmányozza át SHAKESPEARE összes műveit, mert ez már nem bibliográfiai válasz volna.

Tételünk igazolására idézzük DENISZEV-et:[32] „A jogi vagy ehhez *hasonló jellegű* felvilágosításokat a könyvtár legtöbbnyire szintén bibliográfiai tájékoztatás formájában adja meg, vagyis megadja a címét annak a törvényhozási anyagnak, amiből az olvasót érdeklő kérdésre meg lehet kapni a feleletet." (Kiemelés tőlem. P. E.).

[28] Pl. nem minden irodalmi idézet található meg idézetgyűjteményekben.

[29] Pl. „Melyik regényben szeret bele egy férfi egy nőbe annak képe alapján, és igyekszik azután őt megtalálni?", „Lehet-e valakit esküvőre meghívni telefonon?" (CHASE: *i. m.* 52. l.). L.: SZENTMIHÁLYI JÁNOS: *i. h.*

[30] KÁPLÁNY GÉZA: *Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése.* 1. köt. Bp., 1943. 124. l.

[31] SZENTMIHÁLYI JÁNOS: *Olvasószolgálat.* [Egyetemi jegyzet.] Bp., 1955. 152—4. l.

[32] DENISZEV: *i. m.* 157. l.

Mind az elmélet,[33] mind a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a rejtvény jellegű vagy más „komolytalan" kérdéstől a legbonyolultabb problémáig nem találunk olyat, melyre a szolgálat bibliográfiai formában ne tudna választ adni.

Fel szokás vetni a kérdést: végez-e a referensz-szolgálat kutatómunkát? Vizsgáljuk meg, nincs-e ellentmondásban a kutatásról kialakított vélemény fentebbi állításunkkal? BISHOP az egyetemi könyvtár által nyújtott referensz-szolgálatot így definiálja:[34] „A szolgálat segítséget nyújt mindenféle kutatáshoz. Ez azonban nem a kutatás maga — ezt az olvasó végzi ... Az olvasónak nyújtott segítség a tudományos kutatás bármely ágában: ez az, amit referensz-munkának nevezünk ... A referensz-munka tehát a kutatás segítsége, de nem maga a kutatás."

BUSHNELL szerint[35] ez a megállapítás tarthatatlan, az angol egyetemi könyvtárak ui. „rendszeresen végeznek olyan munkát, mely csak kutatómunkaként határozható meg." Ez első pillanatra megcáfolni látszik az általunk felállított szabályt is. A továbbiak során azonban kitűnik, hogy BUSHNELL kutatómunkán ugyanazt érti, amit RANGANATHAN „nagyterjedelmű referensz-munká"-nak nevez.[36] Mit jelent ez? BUTLER szerint a „kutatás" vagy „hosszadalmas keresés" nem más, mint bizonyos tárgyról megjelent könyvek, folyóiratcikkek, forrásanyag, kéziratok stb. összeállítása bibliográfiák, könyvtárkatalógusok, folyóiratindexek felhasználásával.[37] CHASE is említést tesz „kutató kérdés"-ről, melynek megválaszolása számos referensz-forrás konzultálását teszi szükségessé, pl. indexek, referensz-könyvek, katalógusok stb.[38]

A kérdés körüli zavart — mint a fentiekből kitűnik — a helytelen szóhasználat és BUSHNELL okozta. BUSHNELL ui. ragaszkodik a „kutatómunka" kifejezéshez, de elmulasztja annak definiálását. Helyesebb BARTON és WATSON szövegezése: anyagkeresés (vagy ha jobban tetszik anyagkutatás) akár valamely tárgy teljes irodalmáról, akár annak bizonyos szempontok szerinti kiválogatásáról van szó.[39]

Vizsgáljuk meg befejezésül, milyen álláspontra helyezkedhetik a könyvtáros, ha a kért segítség túllépi az anyagkeresés határait, vagyis ha a kérdésre bibliográfiai válasz nem adható? Ez BUSHNELL szerint vitatható. Igen kétséges, mondja, vajon köteles-e a könyvtáros segíteni egy tanulmány, értekezés összeállításával, megfogalmazásával kapcsolatos munkában. Sokan határozottan kijelentik: ilyen segítséget nem adunk. Mások (köztük BUSHNELL) szerint a könyvtárosnak magának kell eldöntenie, milyen kérdésre ad választ.[40] STEWART szintén nem javasol határozott megoldást. Elfogadott dolog — mondja —, hogy a könyvtáros munkájának határait ő maga szabja meg.[41]

[33] ROLOFF: *i. m.* 86., 88. l., UHLENDAHL: *i. m.* 460—1. l., O. GRZSIBOVSZKAJA: *Metodicseszkaja i bibliograficseszkaja rabota Pszkovszkoj Oblaszt'noj Biblioteki.* Bibliotekar'. 1953. 9. sz. 18—23. l., Z. OBRZUD: *Stużba informacyjno-bibliograficzna w Bibliotece Śląskiej.* Bibliotekarz. 1954. 1. sz. 21—5. l., M. MICHOŃSKA: *Stużba informacyjno-bibliograficzna w wojewódzkich bibliotekach publicznych.* Bibliotekarz. 1953. 2. sz. 43—7. l., Louis Round WILSON—Maurice F. TAUBER: *The university library.* Chicago, 1948. 195. l., Pierce BUTLER: *The reference function of the library.* Chicago, 1943. 12—4. l., BARTON—WATSON: *i. m.* 47. l., CHASE: *i. m.* 9—10. l.

[34] William Warner BISHOP: *The theory of reference work.* K. T. Moody: The library within the wals. New York, 1929. Idézi George H. BUSHNELL: *Reference work in university libraries.* The reference librarian ... Ed. by James D. Stewart. 27. l.

[35] BUSHNELL: *i. m.* 27., 28. l.

[36] S. R. RANGANATHAN—C. SUNDARAM: *Reference service and bibliography.* vol. 1. Madras, 1940. 259. l.

[37] BUTLER: *i. m.* 12—4. l.

[38] CHASE: *i. m.* 9. l.

[39] BARTON—WATSON: *i. m.* 47. l., nálunk az „irodalomkutatás" kifejezés használatos. L.: SEBESTYÉN: *i. m.* A Könyv. 1955. 548. l.

[40] BUSHNELL: *i. m.* 48. l.

[41] STEWART: *i. m.* 15. l.

Ez utóbbi megállapítást valamennyi felmerülő kétes esetre kiterjeszthetjük, és az eddig ismertetett szempontok alkalmazásánál általános szabályként használhatjuk.

Összefoglalva az elmondottakat, a következőket állapíthatjuk meg: A tájékoztató szolgálat feladatainak elhatárolására az a megoldás kínálkozott, hogy a fentebb sorravett szempontok alapján meghatározzuk, melyik kérdésre válaszol a szolgálat, melyikre nem. De vajon találtunk-e az eddigiek során olyan szempontot, melynek segítségével megvonhatjuk azt a határt, melyen túl a szolgálat által vállalható feladatok nem terjedhetnek? Azt mondhatjuk, hogy nem találtunk. Megállapítottuk ugyan, hogy előnyben részesítjük a magas kvalifikációval rendelkező olvasókat, kutatókat, egyetemi könyvtár esetében az egyetemi tanszemélyzetet, hallgatókat stb.; a választ függővé tesszük a kérdező céljától (ha ugyan meg tudjuk állapítani), és nem válaszolunk rejtvényekre, komolytalan kérdésekre; a kutatást bizonyos időn túl nem folytatjuk. Mégis mindezek alárendelt jelentőségűek. A válasz formájának mindig bibliográfiai jellegűnek kell lennie, ez a legfontosabb szempont, mely minden esetben alkalmazható a tájékoztató szolgálat munkájának elhatárolásában.

PÁLVÖLGYI ENDRE

Tapasztalatok a fűzés nélküli kötés alkalmazásánál az Országos Széchényi Könyvtárban. A modern fűzés nélküli könyvkötési eljárás több szempontból különbözik a régi, ún. égetett kötésnél.

Az új eljárásnál a könyv gerincét nem fűrészelik be, és nem helyeznek összekötő fűzőspárgát a fűrészelt vájatokba. Az égetett kötéseknél a vastag enyvrétegen kívül még a vájatokba helyezett fűzőspárga is összetartotta a könyv lapjait. A fűzőspárgának a könyv gerincének szélességénél pár cm-rel meghagyott hosszabb részeit a könyv tábláihoz erősítették, ezáltal igyekeztek a normálisan fűzött könyvek technológiáját követni, és az ilyen kötés tartósságát bizonyos maximális fokra fejleszteni.

Ezt az eljárást még ma is alkalmazzák, főleg újságok és folyóiratok kötésére, bár hátránya, hogy a vastag enyvezés következtében rendkívül merevvé válik a könyv gerince. Az ilyen enyvezés pár év után megszárad, töredezik, és ezáltal a lapok szétesnek. Újrakötés esetén a régi enyvezett réteget le kell tisztítani, ami komoly és nehezen megoldható feladatot jelent a könyvkötő számára. Előfordulhat azonban, hogy az enyvréteget nem lehet letisztítani, ez esetben vágógéppel kell levágni, és a beégetést és enyvezést újra alkalmazni. A vágás következtében a könyv margója keskenyedik, miáltal új beégetést és enyvezést legfeljebb egyszer vagy kétszer lehet alkalmazni ugyanazon a könyvön.

Az új fűzés nélküli kötési eljárásnál a gerincen nem fűrészelnek vájatokat, és nem fűznek a vájatokba fűzőspárgát. Ez azért lehetséges, mert az alkalmazott ragasztóanyagok nem száradnak ki, s nem merevednek úgy meg, mint az enyv, sokkal elasztikusabbak, és erős kötési tulajdonságuknál fogva a könyv lapjait jól összetartják. Ha az ilyen eljárással készült kötést újra kell kötni, a régi ragasztóanyag megfelelő oldóanyaggal leoldható, tehát nem kell a ragasztott részt géppel levágni, és így nem keskenyedik a könyv margója.

Az Országos Széchényi Könyvtár könyvkötészetében kísérletképpen kb. fél éve alkalmazzuk ezt az új fűzés nélküli eljárást hírlapok, bizonyos fajta folyóiratok, könyvek és telefonkönyvek bekötésére. Az ilyen fajta új kötési eljárásnál ragasztóanyagként a cipőiparban használatos „Movolit" ragasztót vagy „Színtelen izzólámpalakkot" használjuk, az előbbit benzollal, az utóbbit acetonnal hígítjuk megfelelő sűrűségűre. A „Movolit" ragasztó az olcsóbb, az izzólámpalakk a drágább anyag, hogy melyik mennyire tartós, azt az elkövetkezendő idők fogják megmutatni. Más anyagokkal még nem kísér-

leteztünk, mert jelenleg nem kaphatók. Vegyiparunk nagymérvű fejlődése bizonyára lehetővé fogja tenni a jövőben egyéb és talán még jobb műanyagragasztók használatát.

A fűzés nélküli ragasztott kötéseknél azonban már egy tanulságot leszűrhetünk, mégpedig azt, hogy csak megfelelő szívóképességű papíroknál alkalmazható. A kréta- és csontpapírok nem szívják magukba a ragasztóanyagokat, tehát ilyen papíroknál ez az eljárás nem használható, a ragasztás lepereg róluk. További tapasztalatunk, ha a gerincet nem gömbölyítik meg, és egyenes hát marad, mint ez az ilyen ragasztott kötéseknél általában szokásos, akkor a könyv gerince egy pár hónap múlva homorodik, és a könyv teste elől kihasasodik. Könyvtári szempontból még egy hátránya van az ilyen kötésnek. Ugyanis a normális szortiment vagy könyvtári kötéseknél az áthajtott előzéklap, a fűzőspárga-szárak, az ereszvászon csík, a betáblázó csík és a kötésvászon vagy bőr tartják össze a könyv testét a táblával. A fűzés nélküli eljárásnál csak az első és utolsó laphoz hozzáragasztott, nem áthajtott előzék és a gerincen alkalmazott fűzőszövet kötik a könyv testét a táblához. Az ilyen eljárás megfelelhet kiadói kötésnél, mely nem könyvtári célra készült, de könyvtári kötésnek semmiképpen sem elég tartós. Rövid idő után kiszakadna a könyv teste a táblából.

Több hónapos kísérletezés után az Országos Széchényi Könyvtárban kidolgoztunk egy új, a könyvtári speciális céloknak megfelelőbb, fűzés nélküli technológiát. Ez a következő munkafázisokból áll.

A présbe helyezett könyv gerincét bekenjük a ragasztóanyaggal, utána ráhelyezzük a gerincnél mindkét oldalon 2—3 cm-rel szélesebb fűzőszövetet, rádörzsöljük, és a ragasztóval ismét átkenjük. Száradás után a könyv gerincét kalapáccsal meggömbölyítjük, mint a rendes könyvkötésnél. Ezt a műveletet nyugodtan elvégezhetjük, mert a kétszeres ragasztással és a fűzőszövet alkalmazásával a könyv gerince nemcsak hajlékonnyá, hanem megfelelő erősségűvé is válik. Az így meggömbölyített könyv gerincét újra présbe helyezzük, átkenjük a ragasztóval, és a fűzőszövet szélességének megfelelően egy vászoncsíkot ragasztunk a gerincre. Így a tábla beakasztásával a könyvtestet az előzéken és a fűzőszöveten kívül teljes eresz hosszában a vászoncsík is mindkét oldalon a táblához erősíti. Ezáltal sikerült körülbelül a szortiment kötés tartósságát elérni. A gerinc gömbölyítésével pedig megakadályozzuk a gerinc homorodását, illetőleg a könyv testének hasasodását. Ezt a kötési eljárást kísérletképpen alkalmazzuk, és minden kötetet, melyet ilyen eljárással kötöttünk be, tábláján belül megjelöltük, és állandóan figyelemmel kísérjük tartósságát az olvasótermi használatban. Az első ilyen kötéseket kb. féléve készítettük, és állandó használatuk ellenére semmiféle károsodás nem mutatkozik.

Miután ez az új kötési eljárás csak szívóképes papíroknál alkalmazható, különösen hírlapok és folyóiratok bekötésénél lehet igen széles körben alkalmazni. Ami a munkaidőt illeti, a mi gyakorlatunkban az időnyereség még nem nagy. Ennek oka az, hogy a kötésre kerülő anyag legnagyobb része különböző nagyságú és vastagságú, tehát itt éppen úgy megmutatkozik az a munkaidőkülönbség, mely a Széchényi könyvtári szortiment kötések és a nagyüzemi kötések munkaideje közt áll fenn. Nagyüzemi vonatkozásban, ahol 10—20 ezer kötetet kötnek egyszerre egyféle nagyságban és vastagságban, valóban komoly munkaidő-megtakarítás érhető el.

A könyvkötés nagyüzemi technológiájának fejlesztése terén még nagy lehetőségek vannak előttünk. Ha műanyagiparunk olyan formálható anyagokat fog produkálni, melyek kiváló ragasztóképességük mellett a hideget és meleget is egyformán állják, akkor nem utópia az, hogy a nagyüzemi könyvkötés terén idővel forradalmi változások várhatók. Pl. nylonpapír, PVC könyvkötő-anyagok, műgyanta-ragasztók stb.

Sasvári Dezső

A svájci sajtóbibliográfia. Az 1955 szeptemberében tartott római történészkongresszus nyomtatásban kiadott anyagának hetedik kötete[1] Fritz Blaser referátumát közli a svájci időszaki sajtó bibliográfiájának eddigi munkálatairól.

A munkát a Nemzetközi Történettudományi Bizottság keretében 1929-ben alakított külön sajtóbibliográfiai bizottság (Comission pour la bibliographie rétrospective de la presse) indította el. Ennek a bizottságnak a megbízásából 1934-ben Wilhelm Mommsen, a bizottság titkára meg is szerkesztette az egyes nemzeti sajtóbibliográfiák szabályzatát. A második világháború miatt a nagy vállalkozás elakadt, és nem lehet tudni, hogy mennyire haladt az egyes országokban a munka.

Blaser beszámolójából most megtudjuk, hogy a svájci anyag feldolgozását Werner Näf professzor vezette, és 1940-ben, Blaser szerkesztésében meg is jelentette Svájc történelmi forrásainak a sorozatában a svájci sajtó történetének bibliográfiáját. Amint a sajtótörténet tudományos forrásainak bibliográfiája megjelent, rögtön munkába vették maguknak a sajtótermékeknek a bibliográfiáját is a Mommsen által még 1934-ben készült alapelvek szerint, de néhány, a svájci sajtó különleges helyzetéből folyó módosítással. A svájci sajtóbibliográfia csak 1803-ig tartalmazza majd az összes periodikákat, azontúl csak a politikai és hirdetési lapokat, valamint a Szövetség és a kantonok hivatalos orgánumait. Viszont az anyaggyűjtést nem zárják le 1914-gyel — mint azt a Nemzetközi Történettudományi Bizottság eredetileg tervezte —, hanem napjainkig folytatják. A tulajdonképpeni Svájc mellett Liechtenstein hercegség sajtóját is feldolgozzák, és bevonják a külföldi hírlapokat is akkor, ha azokat Svájcban nyomtatták, illetve sokszorosították. Ez utóbbi szempont *nemzeti bibliográfiáknál*, akár könyvekről, akár periodikákról szóljanak is azok, máshol is magától értetődő volna; Svájcban azonban a belföldön készült, de külföldi érdekű lapok száma különösen jelentős. Egyedül Genfben a következő külföldi érdekeltségű nyomdák álltak fenn a múlt század második felében: I. (= Imprimerie) Commerciale Serbe, I. Anglaise, I. Orientale de l'Atsume Gusa, I. de l'Ouvrier Israélite, I. du Courrier Serbe, I. du Journal Français, I. du Rabotnik, I. Jeune Turquie, I. Italiense, I. Nabat, I. Polonaise, I. Russe, I. Slave, I. Ukranienne. A Pfeffer és Puky-féle magyar nyomdát talán csak azért mellőzte felsorolásából Blaser, mert az lapot nem, csak röpiratokat adott ki.

Az egyes lapokat egyetlen betűrendben közli majd a bibliográfia, ad azonkívül külön mutatót a nyomtatási helyekről és a lapokat előállító nyomdákról. Szakmutatóra úgy látszik nem gondolnak, legalább Blaser előadásában nem említi, hogy ilyen is készülne a bibliográfiához. És — legalább egyelőre — lemondtak a svájciak a *külföldi újságok* svájci könyvtárakbeli lelőhely-bibliográfiájának elkészítéséről is, amelyet pedig a Mommsen-féle tervezet szintén ajánlott. (A *folyóiratok* svájci lelőhely-bibliográfiája nemrégen jelent meg!)

Egészítsük ki Blaser fejtegetéseit azzal, hogy a magyar hírlap- és folyóirat-bibliográfia munkája is a Nemzetközi Történettudományi Bizottság felhívása nyomán indult meg a harmincas évek végén. A feldolgozás *Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* címmel jelent meg, de befejezetlen maradt. A munka, részben a Könyvtártudományi Főbizottság támogatásával, 1953 óta az Országos Széchényi Könyvtárban folyik tovább, s első eredménye az 1945 és 1954 közti évek sajtójáról szóló összeállítás, amely 1956-ban jelent meg. Készül a teljes retrospektív magyar hírlapbibliográfia is, valamint a sajtóra vonatkozó irodalom bibliográfiája.

Dezsényi Béla

[1] *Comitato Internazionale di Scienze Storiche. X. Congresso Internazionale di Scienze Storiche.* Roma 4—11 Settembre 1955. *Riassunti delle Communiciazioni.* Volume VII. 111—114. l.: F. Blaser: *Eine Bibliographie der Schweizer Presse.*

SZEMLE

Knud Larsen: Les services bibliographiques nationaux. Création et fonctionnement. Ouvrage rédigé conformément aux recommandations du Comité consultatif international de bibliographie. ([Traduit de l'anglais] Paris, 1955). Unesco.

A könyv szerzője a koppenhágai Handelshøjskolens Bibliotek igazgatója, aki évek óta foglalkozik a tudományos bibliográfia kérdéseivel hazai viszonylatban és nemzetközi síkon egyaránt. Műve az Unesco 1950. nov. 7—10. Párisban tartott, a bibliográfiai munka megjavítását célzó nemzetközi konferenciájának ösztönzésére jött létre. Az előszóban a szerző megjelöli könyve célját: általános irányelveket adni a nemzeti bibliográfia funkcióját, szervezetét és technikáját illetőleg minden ország, de főként azok számára, amelyek még nem alakították ki megfelelő arányban nemzeti bibliográfiai szolgálatukat. A bevezetésben megjegyzi, hogy kézikönyvében szándékosan mellőzi a bibliográfia tudományának elméletét, nem adja meghatározásait, és nem méltatja jelentőségét. Kifejezetten csak a gyakorlat fölvetette kérdések tárgyalására szorítkozik, általános áttekintést kíván nyújtani a tárgyról, de nem törekszik annak kimerítésére. Annak, hogy elérjük azt a föltétlen kívánatos állapotot, hogy a kutató tudomást szerezzen minden, kutatási körét érintő dokumentumról a rendelkezésre álló szakbibliográfiák segítségével, az általános bibiográfiák létrehozása, illetőleg folyamatban tartása az előfeltétele. Ugyancsak megjegyzi, hogy a bibliográfiai világközpont fölmerült eszméje az egyre szorosabbá váló nemzetközi kulturális együttműködés ellenére sem bizonyult életrevalónak, a cél érdekében sokkal inkább a nemzeti bibliográfiai szolgálatok kiépítése, illetőleg megerősítése kívánatos.

Larsen könyve 11 fejezetre tagolódik. Az 1. fejezet ismerteti a nemzeti bibliográfiai központ funkcióját általában, amelynek szerepét egy arra alkalmas intézménynek (könyvtárnak) kell betöltenie. Fő funkciói: 1. Megadni minden olyan tájékoztatást (felvilágosítást) hazai és külföldi könyvekről és egyéb kiadványokról egyaránt, amelyek más forrásból nem szerezhetők meg. 2. Tájékoztatást nyújtani azon hazai és külföldi művekről, amelyek megtalálhatók valamely hazai könyvtárban. Ennek érdekében nemzeti bibliográfiát és központi katalógust kell szerkesztenie.

A 2. fejezet a kurrens nemzeti bibliográfiák tartalmi elemeivel foglalkozik, ezen belül a nemzeti bibliográfia földrajzi és nyelvi határaival, a könyvek, a nyomtatványok egyéb kategóriái, a folyóiratok, újságok bibliográfiáival és a válogatott bibliográfiákkal. A 3. fejezet a kurrens nemzeti bibliográfiák formáját tárgyalja. Ennek keretében kitér a bibliográfia és a katalógus közti szükségszerű különbségre, ismerteti a művek bibliográfiai leírásának módozatait, az osztályozás szóbajöhető módszereit, a tárgyszavas és a decimális megoldást, végül a folyóiratcikk-repertórium szerkesztési elveit és gyakorlatát. A 4. fejezet a kurrens nemzeti bibliográfiához szükséges anyag összegyűjtésének különböző forrásait mutatja be. Az 5. fejezet a kurrens nemzeti bibliográfia szerkesztésének

és kiadásának műhelytitkaiba vezeti be az olvasót. A 6. fejezet a kurrens nemzeti bibliográfia terjesztésével kapcsolatos problémákat tárgyalja. A 7. fejezet a retrospektív nemzeti bibliográfia tartalmával, formájával, anyaggyűjtésével, szerkesztésével, kiadásával és terjesztésével foglalkozik.

A 8. elég terjedelmes fejezetet a központi katalógusnak szenteli. Bevezetőben meghatározza a fogalmat, majd funkcióit, különböző típusait, a katalógusszerkesztés módszereit mutatja be. A továbbiakban a központi katalógus kivitelezésére vonatkozó terv megvalósításának egymásra épülő fokozatait tárgyalja részleteiben, majd a szerkesztés módját, végül a vele kapcsolatban felmerülő költségeket és az elérhető megtakarítást. A 9. fejezet a könyvtártudományi és a bibliográfiai munka területén nélkülözhetetlen évkönyvek és kalauzok (könyvtári tájékoztatók, folyóiratok és hírlapok összefoglaló bibliográfiái, kiadók, nyomdák és könyvkereskedések évi jegyzékei, tudományos intézmények, tudós társaságok évi kimutatásai stb.) szerkesztésével és kiadásával foglalkozik. A 10. fejezetet a tájékoztató szolgálatnak szenteli, amely a következőképpen tagolódik tovább: *a.* bibliográfiai tájékoztató szolgálat (megadott tárggyal kapcsolatban), *b.* könyvtárközi kölcsönzés (nemzetközi kölcsönzés), *c.* a folyamatban levő kutatómunkák összehangolása, *d.* a beszerzés összehangolása, *e.* a központi beszerzés, központi katalogizálás, *f.* a könyvtári statisztika szempontjainak összehangolása. A 11. fejezet a nemzeti bibliográfiai központ adminisztrációját teszi vizsgálat tárgyává. Ezen belül a következő kérdésekkel foglalkozik: *a.* helyiség, *b.* technikai felszerelés, (katalógusszekrények, állványok, íróasztalok, írógépek, sokszorosító berendezések), *c.* referenszsegédkönyvtár, *d.* elhelyezés, *e.* személyzet, *f.* felmerülő költségek.

Az I. sz. függelékben a szerző példákkal kíván szolgálni a nemzeti bibliográfiai szolgálatok működésére. Be akarja mutatni, ahogy bevezetőben megjegyzi, hogy a különböző országok hogyan oldják meg az ebben a kézikönyvben taglalt problémákat, tekintetbe véve hagyományaikat és a rendelkezésükre álló feltételeket. Példának az Észak-Amerikai Egyesült Államokat, Dániát és San Domingót veszi, mint egymástól több szempontból lényegesen különböző államokat, és bibliográfiai szolgálatuk szervezetét teljes részletességgel tárgyalva megállapítja, hogy ezen országok egyike sem rendelkezik olyan bibliográfiai központtal, amely minden funkciót ellátna, mégis lényegében egyetlen feladat sem marad megoldatlan, mert különböző intézmények vállalják és végzik. A példának felhozott államok közé célszerű volna a Szovjetuniót is felvenni, amelynek nemzeti bibliográfiai szolgálata egészen sajátos, tanulságos és figyelemre méltó. A II. sz. függelék a kötelespéldány-beszolgáltatást szabályozó törvényeket és rendeleteket ismerteti Nagy-Britanniában, Franciaországban és Dániában. A függelékhez egy tárgykörök szerint és azon belül abc-rendben csoportosított bibliográfia csatlakozik, s a művet tipográfiailag is jól áttekinthető alfabetikus mutató zárja be.

Larsen kézikönyve igen szép anyagot rendszerez, sok érdekes szempontot vet föl, s az Unesco céljainak megfelelően hathatós segítséget ad bibliográfiai szolgálatuk kiépítésében nemcsak az e téren elmaradt államoknak, hanem a fejlett bibliográfiai apparátussal rendelkező országoknak is. Bár bevezetőben eleve hangsúlyozza, hogy célja kizárólag gyakorlati, mégsem helyeselhetjük, hogy az elméleti alapvetést szinte teljesen mellőzi, minthogy az elmélet és a gyakorlat a valóságban egészen egybefonódik. Ezt a hiányosságot célszerű lenne a második kiadásban pótolni. A mű értékét nem csekély mértékben növeli, hogy újabb ösztönzést ad a nemzeti bibliográfiai szolgálatok nemzetközi együttműködéséhez, és ezáltal jelentős mértékben előmozdítja a népek közötti béke és kulturális kapcsolatok megerősödését.

Szabó Margit

Adolf Dresler: Die älteste periodische Zeitung und Zeitschrift. München, Pohl und Co. 1953. 24. l. 2 t.

Az egyetemes sajtótörténet legtöbbet vitatott kérdései közé tartozik az, hogy mikor és hol jelent meg a legrégibb nyomtatott újság. A vitára és a különböző véleményekre nemcsak az újonnan felfedezett régi hírlapok adtak okot, hanem az a körülmény is, hogy a sajtótörténészek az újság fogalmát nem értelmezték egységesen. Abban azonban általában egyetértettek, hogy az első valóban rendszeresen megjelenő újság az 1609-ben indult *Relation* és az *Aviso* volt. Adolf DRESLER kis művében egy eddig figyelembe nem vett lapra, a Bodeni tó mellett elterülő kis svájci városkában, Rorschachban 1597-ben megjelent újságra hívja fel a figyelmet, amelynek teljes évfolyamát az augsburgi Staats- und Stadtbibliothek-ban találta meg. (További nyolc füzet található még a müncheni Bayrische Staatsbibliothekban is.) Ez a hírlap tizenkét évvel a *Relation* és az *Aviso* előtt, szabályos időközökben: havonként jelent meg, vagyis a legrégibb eddig ismert rendszeresen megjelenő újsággal állunk szemben. A lapon — az 1609-es hetilapokkal ellentétben — megtaláljuk a szerkesztőnek, Samuel DILBAUMnak és a nyomdásznak, Leonhard STRAUBnak a nevét. A negyedrét nagyságú füzet terjedelme 6—12 lap között ingadozik. A cím az egész oldalt elfoglalja, a hónap nevével kezdődik és mint a *Neue Zeitung*oknál, itt is a tartalom rövid kivonatát adja. Az egész évfolyam részére utólag éves címlapot is készítettek, amelynek ezt a címet adták: „Annus Christi, 1597. Historische erzöhlung/ der fürnembsten Geschichten vnd handlungen /so in diesem 1597. Jahr/ vast in gantzem Europa, denckwürdig abgelauffen." E cím alatt egy fametszet látható, az alatt pedig a nyomdász neve.

A *Rorschacher Monatsschrift* (DRESLER e címet adta az egyébként számonként különböző és terjedelmes címmel megjelenő újságnak) két ember együttműködéséből jött létre. Az egyik STRAUB Leonhard, a nyomdász, aki a zürichi FROSCHAUERtől és a báseli FROBENtől tanulta ki a nyomdászatot, majd szülővárosában, St. Gallenben rendezett be nyomdát. Itt többször összeütközésbe került a cenzúrával tiltott iratok kinyomása miatt, míg végül 1584-ben, családjával együtt kiutasították St. Gallenből. Ezután Tübachban folytatta működését, de kiadványain „Rorschach am Bodensee"-t tüntetett fel megjelenési helyként, ahol papír- és könyvkereskedést rendezett be. Itt adta ki 1597-ben a *Rorschacher Monatsschrift*et is. A szerkesztő, Samuel DILBAUM, korának egyik legjelentősebb publicistája volt. A wittenbergi egyetem elvégzése után Augsburgban előbb tanárként működött, majd később könyvkereskedést nyitott. 1594-től kezdve aktuális eseményekről szóló jelentéseket *(Neue Zeitung*okat) kezdett publikálni. Ilyeneket egyébként a nyomdász STRAUB is adott ki. Mindketten foglalkoztak könyvkereskedéssel is; valószínűleg ilyen minőségben kerültek közelebbi kapcsolatba egymással. Bár több mint kétszáz kilométer távolságban voltak egymástól, kettejük együttműködését az Augsburg és Kelet-Svájc között meglevő kiépült kapcsolatok nagymértékben elősegítették.

DRESLER az újonnan felfedezett újságot be is iktatja az időszaki sajtó fejlődésének láncolatába. Visszautasítja azt a véleményt, amely a *Neue Zeitung*októl elvitatta az újság-jelleget. A kontinuitásra szerinte az első példát nem a *Messrelatiok*, hanem az ún. „számozott" *Neue Zeitung*ok adják. 1566-tól kezdve ugyanis többször megkísérelték, hogy az addig csak egyetlen alkalommal megjelent újságlapokat folytatólagosan, sorszámozva adják ki. Erre azért volt szükség, mert főleg a török háborúkról folyamatosan érkeztek hírek, ezeknek közlése céljából jelentették meg többször is, sorszámokkal ellátva e *Neue Zeitung*okat. E számozott újságlapok azonban a szabályos időközönként való megjelenéshez vezető következő lépést már nem tudták megtenni. De a nem periodikus *Neue Zeitung*októl a periodikus lapokhoz vezető átmenet-típust DRESLER szerint a tavaszi és őszi vásárok alkalmával kiadott *Messrelatio*kban se kereshetjük, mert ezek

meg az aktualitást nélkülözik, hiszen régi, 2—5 hónapos híreket közölnek. E vásári relációkat az évkönyvek és kalendáriumok közé sorolja, amelyek csupán a könyv és az újság között alkotnak átmenetet. A sajtó fejlődésében ezt az oly nagy jelentőségű lépést elsőízben a *Rorschacher Monatsschrift* tette meg. Formailag és tartalmilag egyaránt még sok szál fűzi a *Neue Zeitung*okhoz, de a rendszeres, havonkénti megjelenés már a periodikus lapokhoz kapcsolja. Az időszaki sajtó fejlődése a *Rorschacher Monatsschrift*től Dresler szerint egyrészt az 1609-es hetilapokhoz, másrészt pedig azokhoz a folyóiratokhoz vezet, amelyek közül eddig a legrégibbnek a lipcsei *Acta Eruditorum*ot tekintjük 1682-ből. Kókay György

Bibliographie der versteckten Bibliographien aus deutschsprachigen Büchern und Zeitschriften der Jahre 1930—1953. Bearb. v. d. Deutschen Bücherei. Leipzig 1956, VEB Verlag für Buch- und Bibliothekswesen. 371 l. 27 cm.

A *Sonderbibliographien der Deutschen Bücherei* harmadik köteteként megjelent tekintélyes munka az 1930—1953 években megjelent rejtett — azaz könyvekben, gyűjteményekben, folyóiratokban közölt — bibliográfiákat veszi számba, s felöleli Németországon kívül a külföldön megjelent német nyelvű irodalom rejtett bibliográfiáit is. A munka alapját a Deutsche Bücherei felvilágosító szolgálata számára készülő katalógus képezte, melyet 1930 óta vezetnek a rejtett bibliográfiákat tartalmazó kiadványokról. Ezt a felvilágosító szolgálatban kitűnő szolgálatokat tett segédeszközt dolgozták át, egészítették ki a megjelent kötetben.

Tekintetbe vették minden kiadványfaj rejtett bibliográfiáit, tehát zeneművek és térképek stb. címjegyzékeit is. Figyelmen kívül hagyja a mű a bibliográfiákkal rokon kézikönyvekben: mint enciklopédiákban, szaklexikonokban, irodalomtörténetekben szükségszerűen közölt bibliográfiai adalékokat, kiadói katalógusokat, újdonságjegyzékeket, valamint esetleges jellegük miatt a folyóiratok ismertetési rovatában közölt bibliográfiai adalékokat, továbbá a folyóiratok mutatóit, szabadalmi leírások jegyzékeit; végül az ellenőrző tanács rendelete értelmében a militarista, nemzeti szocialista, a szövetséges hatalmak ellen írott és a gyarmati irodalom rejtett bibliográfiáit.

Ami a rejtett bibliográfiák terjedelmét illeti, általában csak a 60 címesnél nagyobb irodalomjegyzékeket vették fel. Ehhez a határhoz azonban nem ragaszkodtak mereven, hanem az aktuális, jelentős, feltáratlan témák kisebb terjedelmű irodalomjegyzékeit is feldolgozták. Hasonló esetekben itt-ott 1930 előtti rejtett bibliográfiákat is figyelembe vettek, azon célkitűzés megvalósítására, hogy a még aktuális tudományos irodalom minél tökéletesebb számontartását előmozdítsák.

Az adatok elrendezése a tárgyszavak — éspedig a lehetőleg szűk tárgyszavak — betűrendje. A rokonértelmű szavakról, a rokonterületek tárgyszavairól bőségesen ad utalást a munka. A homonimák zárójelben megkülönböztető magyarázatot kapnak. Az egyes bibliográfiai adalékokat egyetlen helyen közlik. Feltalálásuk könnyű: a gondos utalások és a kötet végén közölt, a *Deutsche Nationalbibliographie*-ból ismert szakrendszerben adott tárgyszómutató alapján. A címleírások természetesen a bibliográfiát tartalmazó mű leírását adják, közelebbről meghatározva a bibliográfia helyét a műben (kötet, lapszám, egyes fejezetek végén, lábjegyzetben stb.). Közlik a bibliográfia elrendezését (szisztematikus, időrendi), kiterjed-e folyóiratcikkekre, felölel-e nemzetközi irodalmat stb.

A rejtett bibliográfiák számbavételét a Deutsche Bücherei 1954. évtől *Jahresverzeichnis der Bibliographien des deutschen Schrifttums* címen folytatja. Ebben a lényegesen kisebb számú önállóan megjelent bibliográfiákkal együtt rendszeresen közölni fogja a német nyelvű tudományos irodalom rejtett bibliográfiáit. G. A.

Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike. Ured. Mate Ujević. Zagreb 1955, 440 l. (Anali Leksikografskog Zavoda FNRJ Sv. 2.)

A Jugoszláv Federatív Népköztársaság Lexikográfiai Intézete, amely Zágrábban működik, nagyarányú és jelentős tudományos vállalkozásba kezdett, midőn elhatározta, hogy elkészíti a *Jugoszláv periodikák központi katalógusát és bibliográfiáját (Bibliografija i Centralni katalog jugoslavenske periodike)*. A munka elvégzését elsősorban az teszi szükségessé, hogy nem áll rendelkezésünkre semmiféle összefoglaló áttekintés a délszláv népek sajtójáról. A felszabadulás utáni sajtótermékek jegyzékét közli az 1950-ben Belgrádban megjelent *Bibliografija jugoslovenska listova i časopisa*, 1950-től kezdve pedig folyamatosan a *Bibliografija Jugoslavije*. Az 1945 előtti periodikákra vonatkozóan azonban csak egyes adalékok találhatók az egyes népek összefoglaló bibliográfiáiban (l. Magy. Könyvszle, 1956, 159—60. l.) és a Belgrádban 1911-ben megjelent *Jugoslovenska Štampa* című kiadványban. Az elmúlt években elkészült a bosnyák (Pejanović, Đorđe: *Štampa Bosne i Hercegovine* 1850—1941, Sarajevo 1949) és a horvát sajtó bibliográfiája (Blažeković, Tatjana: *Fluminensia croatica*, Zagreb 1953), az összefoglaló délszláv sajtóbibliográfiát azonban az említett kiadványok együttesen sem pótolhatják.

A rendkívül bonyolult és hosszadalmas munkát a Lexikográfiai Intézet számos külső szakember közreműködésével végzi. Mindenekelőtt a jugoszláviai könyvtárak periodika-állományát vették számba, s ennek a részmunkálatnak az eredményét tették közzé az intézet évkönyvei második köteteként.

A *Građa* célkitűzése kettős: egyrészt adalékokkal kíván szolgálni a készülő végleges periodika-bibliográfiához, s tulajdonképpen nem más, mint annak első, részleteiben még ki nem dolgozott és nem teljes változata; — másodsorban pedig a teljes bibliográfia megjelenéséig kézikönyvet óhajt adni a sajtó kutatóinak kezébe.

Az intézet munkatársai 777 jugoszláviai könyvtár periodika-állományát dolgozták fel, s betűrendben több mint 10000 címet közölnek. A jegyzékben szerepelnek az összes Jugoszláviában kiadott újságok, folyóiratok, periodikák (bibliográfiák és egyéb periodikusan megjelenő sorozatos kiadványok is), a délszláv nyelveken kiadott külföldi sajtótermékek s a külföldön, nem délszláv nyelveken, de délszlávok által kiadott vagy délszláv vonatkozású periodikák (pl. az amerikai kivándorlósajtó). A kiadvány elsősorban lelőhelyjegyzék, s csak a legrövidebb címleírást adja: a címen s az esetleges alcímen kívül közli a megjelenési helyet és az első évfolyam (vagy ha a könyvtárakban az nem található meg, akkor a meglevő évfolyam) megjelenési idejét. Számos esetben feltünteti a címváltozásokat is, de ebben a tekintetben igen messze van a teljességtől. A könnyebb kezelés végett jó lett volna a változott címekre is utalni a betűrendes felsorolásban. Semmiféle adatot nem közöl a jegyzék a szerkesztőkre és az egyes kiadványok élettartamára vonatkozóan. A kiadvány nagy tudományos gyakorlati értékét s használhatóságát annak köszönheti, hogy valamennyi cím után feltünteti, hogy az illető periodika melyik jugoszláviai könyvtárban található meg, s a legtöbb esetben a jelzetet is közli. Ezzel nagymértékben megkönnyíti a kutatók munkáját, s igen nagy szolgálatot tesz a nemzetközi tudományos csere területén is, mert a külföldi kutatóknak pontos tájékoztatást ad arról, hogy a szükséges anyagot hol találhatják meg.

Igen érdekes a partizánsajtó bibliográfiája, amelyet a könyv végén külön közölnek. Ebből kiderül, hogy a népi felszabadító háború idején több mint 1200 különböző sajtótermék jelent meg Jugoszláviában.

A *Građa* magyar szempontból is számos értékes adatot tartalmaz: az 1918 előtt Magyarországon megjelent délszláv periodikákat és az 1919 és 1945 között Jugoszláviában megjelent magyar nyelvű újságokat és folyóiratokat (186 magyar címet közöl).

Az utószó hangsúlyozza, hogy ez a bibliográfia csak kísérlet a jugoszláv sajtó felmérésére, s természeténél fogva számos hiánya van: adatai nem teljesek, nem vég-

legesek. Hiszen egyik főfeladata éppen az, hogy segítségével megállapíthassák a hiányokat, kiegészíthessék és kijavíthassák a pontatlan felvételeket. A *Građa* segítségével már meg is indult a munka második szakasza, amelynek során — reméljük minél előbb — elkészül a teljes és végleges jugoszláv sajtóbibliográfia.

Az összefoglaló sajtóbibliográfia a magyar bibliográfiának is régi és súlyos adóssága. Elkészítése igen gondos előkészületeket, pontos szervezést, számos részletmunka összehangolását és nagy munkatársi gárda mozgatását kívánja. Ezen a téren számos hasznos tapasztalattal szolgálhat számunkra a zágrábi Lexikográfiai Intézet nagy vállalkozása. Reméljük, hogy ezeket a tapasztalatokat minél előbb alkalmunk lesz hasznosítani. Mivel népeink sajtótörténete sok tekintetben összefonódik, s tekintélyes kiegészítő anyaggal és részletadalékkal szolgálhatunk egymásnak, kívánatos lenne, ha a jugoszláv és magyar sajtóbibliográfia és sajtótörténet munkálatai között szorosabb együttműködés jönne létre.

KATUS LÁSZLÓ

Három kiadvány a Bolgár Népköztársaságban folyó bibliográfiai munkáról.

(Bolgarszkij Bibliograficseszkij Insztitut im. Elina Pelina. Deszjatiletnjaja dejatel' noszt' 1945—1955. [Az Elin Pelinről elnevezett Bolgár Bibliográfiai Intézet 10 éves tevékenysége. 1945—1955.] Szofia, Nauka i Iszkusszstvo, 1955. 29. l. — *Kakvo da csetem po bibliotecsno delo i bibliografija. Preporöcsitelna bibliografija.* [Mit olvassunk a könyvtárügyről és a bibliográfiáról? Ajánló bibliográfia.] Szofia, Nauka i Iszkusszstvo, 1955. 47 l. — TRENKOV *Hr.: Szpravocsno-bibliografszkata rabota v maszovata biblioteka. Rökovodsztvo za nacsinaescsija bibliotekar.* [Bibliográfiai tájékoztató szolgálat a tömegkönyvtárakban. Tankönyv kezdő könyvtárosok számára.] (Szofia, 1953.) Nauka i Iszkusszstvo, 97 l.)

Az a három kiadvány, amelyet itt ismertetünk, a Bolgár Népköztársaságban folyó bibliográfiai munkáról közöl adatokat, s olyan részleteket világít meg, amelyek nálunk is érdeklődésre tarthatnak számot. Mindhárom kiadvány szerzője, illetőleg összeállítója Hriszto TRENKOV, a kiváló bolgár könyvtári szakember, a Bolgár Bibliográfiai Intézet tudományos titkára.

Az Elin Pelinről elnevezett Bolgár Bibliográfiai Intézet 10 éves tevékenységéről szóló beszámoló többet mond, mint amennyit címe elárul, mert nemcsak az 1955-ben lezárult tíz esztendő eredményeit közli, hanem kitér a bolgár könyv és a bolgár bibliográfia történetére is.

Az 1852. évi első bolgár bibliográfiai jegyzék csak szerény kezdet volt, a jóval később meginduló rendszeres bibliográfiai tevékenység igénytelen előhírnöke. A rendszeres bibliográfiák kiadását az 1897-ben kiadott kötelespéldány-beszolgáltatási törvény megjelenése tette lehetővé. A Szófiai Nemzeti Könyvtár bibliográfiai jegyzékekben számolt be a kötelespéldányként birtokába jutott új bolgár nyomdatermékekről. Néhány lelkes könyvtári szakember látott hozzá ehhez a munkához, amely az állam részéről sem elismerésben, sem támogatásban nem részesült, s a társadalom közönyével találkozott az a kezdeményezés is, amellyel 1918-ban sikertelenül kísérelték meg egy kulturális egyesület formájában működő bibliográfiai intézmény megalakítását. A szépen elgondolt terv megvalósítását két évtizeddel később az tette lehetővé, hogy Cvetana SZABEVA-RASEVA végrendeletében egyik ingatlanát a megalakítandó Bolgár Bibliográfiai Intézet céljaira hagyományozta. Az intézet ekkor meg is alakult, s a szükséges állami jóváhagyás elnyerése után 1941-ben meg is kezdte működését, amely az adott nemzetközi helyzetben csak igen szerény keretek között mozoghatott. 1941-től 1944-ig egyetlen szakember dolgozott az intézetben, s ez idő alatt az intézet kiadásában mindössze négy kiadvány látott napvilágot.

A felszabadulás után a helyzet lényegesen megváltozott. A bolgár nép új állama megértve a bibliográfiai munka kulturális jelentőségét, lényeges támogatást folyósított az intézetnek, s végre megindulhatott az a céltudatos munka, amelynek ma is tanui vagyunk.

Az intézet T. Borov professzornak, a szófiai egyetem könyvtártudományi és bibliográfiai tanszéke vezetőjének igazgatása alatt kezdetben autonóm tudományos intézet volt, 1948 óta azonban állami intézményként működik, s 1949-ben vette fel címébe Elin Pelin, a nagy bolgár író nevét.

Az intézetben, amelynek felettes hatósága a Népművelési Minisztérium, jelenleg 43 státusba sorozott alkalmazott dolgozik. Az igazgató és helyettese, a tudományos titkár irányításával külön osztályok foglalkoznak a folyó bibliográfiákkal, a retrospektív bibliográfiákkal, a marxi—lenini irodalom bibliográfiájával, a bibliográfiai statisztikával és a bibliográfia módszertani kérdéseivel. Az intézetnek saját nyomdája is van. Az igazgatót munkájában egy tudományos és egy adminisztratív ügyekben illetékes tanácsadó testület támogatja.

Az intézet feladata kezdetben csupán a Szófiai Nemzeti Könyvtár által kiadott *Bölgarszki Knigopisz* szerkesztésében való közreműködés volt, 1953-ban azonban az intézet vette át annak szerkesztését, s ugyancsak az intézet adja ki már 1952 óta a bolgár folyóiratok és hírlapok cikkeinek havonta megjelenő bibliográfiai jegyzékét is.

Nagy munkát végez az intézet a bolgár könyv 75 esztendős (1878—1953) repertóriumának összeállításával. Az összegyűjtött anyag eddig mintegy 130 ezer könyv és folyóirat adatait tartalmazza. Az anyaggyűjtés 1953-ra készült el, jelenleg a szerkesztés és a hiányok kiegészítésének munkája folyik.

A Bolgár Kommunista Párt V. kongresszusa után vette kezdetét a marxista—leninista irodalom bibliográfiájának kiadása.

Az intézet bibliográfiai módszertani segítséget nyújt a könyvtárosoknak és az olvasóknak, s 1952 óta számos esetben adott statisztikai tájékoztatást a bolgár könyv- és folyóiratkiadásról.

Az intézetnek saját könyvtára van, bibliográfiai, könyvtártudományi és könyvtártechnikai könyvekből, s ez a könyvtár 25 000 kötet könyvvel és 250 rendszeresen előfizetett külföldi szakfolyóirattal ma az ország legnagyobb könyvtártudományi közgyűjteménye.

Egy ideig járulékos feladatként hárult az intézetre a könyvtárosképzés is. Ezt a feladatot 1950-ben a tömegkönyvtárosok szakképzését illetően az Állami Könyvtári Intézet vette át, a tudományos könyvtárosok szakképzése pedig 1953 óta a szófiai egyetem történeti-filozófiai fakultásán folyik, ahol ekkor könyvtártudományi és bibliográfiai tanszéket létesítettek.

Járulékos feladatként végezte az intézet 1949-től 1953-ig az ajánló bibliográfiák kiadását is, amely ekkor a Szófiai Nemzeti Könyvtár hatáskörébe került. Ugyancsak e könyvtár intézi most a nemzetközi könyvcserét is, amelyet 1946—1953 között az intézet bonyolított le.

Az 1945—1955-ig terjedő évtizedben a Bolgár Bibliográfiai Intézet 12 bibliográfiai kiadványsorozatában 103 önálló tanulmány és bibliográfiai jegyzék jelent meg 110 580 példányban. Ezek mellett került rendszeres kiadásra a már korábban említett két bibliográfiai folyóirat, a *Bölgarszki Knigopisz* és a *Letopisz na Periodicsnija Pecsat*, amelyekből az intézet kiadásában eddig összesen 273 szám jelent meg.

A közeli jövő nagy feladataiként a bolgár könyv és a bolgár folyóiratok 15 kötetes nagy repertóriumának sajtó alá rendezése, az elmúlt 100 esztendőben megjelent bolgár periodikák legfontosabb cikkeinek analitikus feldolgozása, egy bolgár bibliográfiai szótár

összeállítása s a Bulgáriáról szóló külföldi kiadványok adatainak összegyűjtése és kiadása áll az intézet előtt.

A Bolgár Bibliográfiai Intézet 10 éves tevékenységéről szóló jelentés komoly eredményekről és figyelemre méltó tervekről számol be, s rávilágít arra a céltudatosan irányított fejlődési folyamatra is, amelynek során az intézet a legfontosabb bibliográfiai feladatokat magára vállalva, s a profiljához nem tartozó teendőket az azokra illetékesebb szerveknek átengedve odáig jutott, hogy mind szervezetében, mind funkcióiban mintaszerű bibliográfiai szerv legyen.

Mit olvassunk a könyvtárügyről és a bibliográfiáról című füzet célja: megkönnyíteni a könyvtári szakra készülők tanulmányait, s gyakorlati és tudományos segítséget nyújtani a bolgár könyvtárak bibliográfiai munkája számára. A jegyzék az 1955. május 15-ével zárult utolsó 3—4 esztendő könyv- és folyóiratanyagát közli. Az egyes címleírások a megfelelő fejezeteken belül fontossági sorrendben követik egymást, s a fontosabb címek után rövid annotációkat találunk.

A legtöbb címet a könyvpropagandáról és az olvasók irányításáról szóló fejezetben találjuk (60 cím). A bolgár könyvtárügyre 44 cím vonatkozik, s 25 a Szovjetunió könyvtárügyéről, 14 pedig a népi demokráciák könyvtárügyéről szól. Ez utóbbiak között magyar vonatkozású címleírást is találhatunk (*A könyvtárak fejlődése Magyarországon*, Vaszil Kolarov Állami Könyvtár 1951. évi értesítője, 64—69. l.). A bibliográfiai munkáról a füzet 24 címleírást közöl.

A bibliográfiai jegyzék után rövid tájékoztató cikk következik arról, hogy a szakemberek hol találhatják meg a jegyzékben nem szereplő régebbi bolgár és szovjet szakirodalom adatait, s hogyan használhatják fel munkájukban a Bibliográfiai Intézet kiadványait és bibliográfiai tájékoztató szolgálatát.

Hriszto Trenkov: *Bibliográfiai tájékoztató szolgálat a tömegkönyvtárakban* című könyve a bolgár Tudományos Művészeti és Kulturális Bizottság kiadványsorozatában 2 000 példányban jelent meg. Ahogy belső címlapja is mondja: kézikönyv a kezdő könyvtárosok szakmai oktatásához.

Bevezető részében definiálja a bibliográfiai tájékoztató tevékenységet, foglalkozik annak fontosságával, s beszámol a bibliográfiai tájékoztató szolgálat fejlettségéről a Szovjetunió könyvtáraiban. Ezután részletesen megmagyarázza, hogy a könyvtárosnak milyen segédkönyvekre van szüksége bibliográfiai tevékenységében. Foglalkozik a bibliográfiai munka módszereivel és formáival, kitér az ajánló bibliográfiák összeállításának részleteire, közli a címleírási szabályokat, az annotációk készítésének módját, s felsorolja a helyes könyvpropaganda legfontosabb eszközeit. Az utolsó két fejezet a bibliográfiai tájékoztató munka megszervezésére vonatkozó hasznos tanácsokat ad. A könyv számos helyen utal arra a nagy segítségre, amelyet a tömegkönyvtárak bibliográfiai tájékoztató munkája számára az Elin Pelin Bolgár Bibliográfiai Intézet s annak kiadványai jelentenek.

A füzet függelékében két igen hasznos bibliográfiai jegyzéket találunk. Ezek közül az első a bibliográfiai munka elméletére és gyakorlatára vonatkozó könyvek és folyóiratcikkek bibliográfiai adatait közli. A második azoknak a legfontosabb bolgár és szovjet kiadványoknak szakok szerint csoportosított jegyzéke, amelyeknek a tömegkönyvtár segédkönyvtárában helyet kell foglalniok.

A második jegyzékben felsorolt 445 cím között a mi szempontunkból is különös érdeklődésre tarthatnak számot a szótárak, hiszen korszerű bolgár szótárakkal a mi könyvtárainkban is csak ritkán találkozunk. A jegyzékben felsorolt szótárak kivétel nélkül a legutóbbi 10 esztendőben jelentek meg, s szerepel közöttük több olyan orosz-, német-, angol-, francia-, és olasz-bolgár szótár is, amelyeknek egyikét-másikát a mi könyvtárainkban is szívesen látnánk.

Az enciklopédiák terén azonban már lényegesen rosszabb a helyzet. A felszabadulás óta eltelt évtizedben nem jelent meg új bolgár lexikon. A bolgár könyvtárak két régi bolgár enciklopédiát használnak, az egyik a DANCSOV-féle (1720 l.) amely 1936-ban jelent meg, a másik KASZOROV háromkötetes enciklopédiai szótára, amelyet 1899—1907-ig adtak ki. Bár az új bolgár enciklopédia összeállításának munkálatai már megindultak, a tájékoztató szolgálatot végző bolgár könyvtáros számára egyetlen korszerű lexikon áll rendelkezésre, a kitűnő szovjet *Bolsaja Enciklopédia*, amely minden nagyobb bolgár könyvtárban megtalálható.

MARKOS BÉLA

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve IV. (1949—1954) Bp. 1955. Egyetemi ny. 154 l. (A Fővárosi Könyvtár Évkönyve XVI.)

Hat évi szünet után újból megjelent a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve.* 1949—1954 sajátos módon egy lezárult fejlődési szakasz két szélső dátuma mind az ország, mind a Szabó Ervin Könyvtár történetében. Hatalmas arányú fejlődés és sok hiba jellemezte ezt a korszakot országos és könyvtári viszonylatban is. Az *Évkönyv* mindkettőt híven tükrözi és pontot tesz a hatéves időszak végére.

1949 szinte teljesen új szakaszt nyitott a könyvtár életében. Ettől kezdve egy újtípusú könyvtárral állunk szemben, amely hatalmas részt vállalt a kulturális forradalom harcából. A „Sturm und Drang" kora volt ez a könyvtár életében. 1954-ben ez a korszak véget ért, s a nem véletlenül 1955-ben megjelent *Évkönyv* végleg lezárta, hogy kezdetét vegye egy új, nyugodtabb, minőségileg nagyobb igényű fejlődés.

Az *Évkönyv* első része beszámoló az 1949—1954-es évek munkájáról. A beszámoló tárgyilagosságra törekszik ; az eredmények mellett nem feledkezik meg a hibákról sem. Imponáló számok tükrében mutatja be a jelentési időszak alatt megtett hatalmas utat : a könyvtár sikerrel birkózott meg a feladattal, hogy egész Budapestet átfogó közművelődési könyvtárhálózatot hozzon létre. A fiókhálózatot kellett legelőször gyarapítani, az új fiókokat megfelelő könyvekkel és könyvtárosokkal ellátni. A könyvtár sikerrel hajtotta végre a feladatot, hat év alatt 23 új fiókot létesítettek, főleg a munkáslakta kerületekben. 1950-től kezdve fokozatosan leváltak és önállósultak a fiókkönyvtárak, 1954-re ez a folyamat teljesen befejeződött. Ezzel a munkával párhuzamosan kellett magát a központi könyvtárat is fejleszteni, és meg kellett találni helyét a budapesti könyvtári hálózatban. Ezt a nem könnyű problémát is megoldotta a könyvtár : „Központunk nyilvános városi könyvtár, amely legmagasabb szintű közművelődési igényt elégít ki és a társadalomtudományok, a pedagógia és a Budapesttel kapcsolatos táji feladatok területén a tudományos kutatást szolgálja." Az eredmények nem egy csapásra, hanem kísérletezgetések, eredményes és sikertelen akciók után születtek meg. A jelentés őszintén elemez minden nagyobb munka-mozzanatot, amely a hat esztendő során megvalósult vagy kudarcba fulladt. Ez az őszinteség nagy erénye a jelentésnek, és segítője lesz a további munkának is.

A jelentés után a könyvtár fennállásának 50 éves évfordulójáról számol be az *Évkönyv.* Elmondja az előkészületeket, az ünnepség lefolyását, és kivonatosan közli az elhangzott beszédeket. Ugyanebben a részben közöl nekrológokat a könyvtár halottairól.

Az *Évkönyv* második része a könyvtár dolgozóinak cikkeit tartalmazza.

Az első tanulmány történeti tárgyú, a címe : *Reakciós hadjárat Szabó Ervin, a könyvtárpolitikus ellen.* Szerzője, REMETE László nagy anyagismerettel fogott hozzá a munkához, a tanulmány mégis magán viseli a sematikus történetírás bélyegét, főleg a módszert illetően. Érződik, hogy a cím volt meg először, és a szerző a forrásanyagból ehhez keresett idézetet ; ha nem talált odavágót, a kommentárral alakította megfelelővé. A WLASSICS beszédeiből kiragadott három idézetből például senki más nem jutna

olyan messzemenő következtetésekre. A másik hiba, hogy SZABÓ Ervint úgy állítja be, mint aki jóformán egyedül küzd a közművelődési könyvtárak ügyéért, eltekint a SZABÓ Ervin által annyit emlegetett külföldi példáktól, és egy szóval sem említi például FERENCZI Zoltánt. Ebből az elszigetelésből következik paradox módon, hogy magát SZABÓ Ervint is megrágalmazza: „Hogy Szabó Ervin 1904-től vezetője, 1911-től — 1918-ban bekövetkezett haláláig — igazgatója lehetett és maradhatott a Fővárosi Könyvtárnak, azt mindenekelőtt elméleti tévedéseinek »köszönhette«" — írja, és nagy óvatosan utal egy jegyzetszámmal RÉVAI SZABÓ Ervin tanulmányára. Éppen REMETÉnek, aki sokat foglalkozott a kérdéssel, és dokumentumok álltak rendelkezésére, kellett volna ezt az állítást cáfolni, még ha el is hangzott volna. Sokkal jobb és SZABÓ Ervin emlékéhez méltóbb lenne a tanulmány, ha szerzője kétségtelenül nagy anyagismeretét a problémák konvenciómentes kidolgozására használja fel.

A második tanulmány, ZOLTÁN József tollából, a könyvtár bibliográfiai munkásságáról számol be. Vázlatosan áttekinti a könyvtár felszabadulás előtti bibliográfiai tevékenységét, s kritikus szemmel vizsgálja meg az 1946 utáni munkát. Rámutat a különböző bibliográfiatípusok elemzése során a fontosabb elvi és gyakorlati kérdésekre, s ennek kapcsán felvázolja az új, nagyobb igényű terveket és a jövő feladatait. A szűkszavú tanulmány világos, áttekinthető képet nyújt a bibliográfiai osztály nagyarányú munkájáról.

Talán a legértékesebb, mindenesetre a legérdekesebb és a legtöbb munkát igénylő tanulmány a G. NYILAS Márta vezette munkaközösség tanulmánya: *Az új magyar irodalom olvasása a kerületi könyvtárakban.* Három, különböző könyvállománnyal és olvasóközönséggel bíró kerületi fiókban végzett a munkaközösség felmérést. Az eredményt három táblázatba dolgozták bele, melyek több oldalról, nagyon szemléletesen világítják meg a kérdést. De nem állnak meg a táblázatoknál, hanem következtetéseket vonnak le belőlük a műfaji megoszlást, a keresettséget, a népszerűséget, a könyvpropaganda hatásfokát illetően és egy sor más, a könyvtárost, kiadót és írót egyaránt foglalkoztató kérdésben. Ezek a következtetések jók és elgondolkodtatók, de a munkaközösség nem tette meg a következő lépést, nem vizsgálta meg az adatokat, főleg nem a közölt olvasói véleményeket magasabb, művelődéspolitikai és olvasás-pszichológiai szempontból. Pedig ezt a felhalmozott s az utóbbi években egyedülállóan szép anyag indokolttá tette volna. Kézenfekvő a következtetés, hogy helytelen irányba, irodalomellenesen irányítottuk az olvasók érdeklődését nem is a tartalom, hanem a puszta történet felé. Ebből két dolog következett: egyrészt politikai képletek illusztrálását várják a művektől, másrészt úgy tekintik az irodalmi alkotást, mint nyomtatott pletykát, s ezért szeretik jobban a „magán", mint az „üzemi" tárgyút. Ezzel függ össze, hogy nem vonták le a következtetést olvasóközönségünk műveltségét és irodalom-fogalmát illetően. A tanulmány így is nagyon értékes, és egy elkövetkező felmérésnél bizonyára tovább is lépnek, mint most.

Budapest története bibliográfiájának tervezetét ismerteti a következő tanulmányban ZOLTÁN József. A Fővárosi Könyvtár állított fel először az országban helyismereti gyűjteményt. A *Budapest Gyűjtemény*ből már a 20-as, 30-as években jelentek meg részletbibliográfiák. Most, hogy a helyismereti bibliográfiák összeállításának ügye előtérbe került, a Szabó Ervin Könyvtárnak sokkal könnyebb helyzete volt, mint többi könyvtárunknak, melyek ilyen munka elvégzését vállalták magukra. 1954-ben indult meg a munka, s az *Évkönyv* már jelentős eredményekről számolhat be. A tervezet sokkal higgadtabb, körültekintőbb, mint az eddig ismert hasonló tervezetek. Az elhatárolások világosak, a szempontok teljesen kialakultak.

Módszertani szempontból nagyon érdekes kísérletről számol be ROMÁN József: a könyvtár marxista—leninista tárgyszavas katalógusáról. A katalógus „megkísérli egye-

síteni a tárgyszó-katalógus könnyű áttekinthetőségét a decimális katalógus rendszerességével". Az elgondolás és az eddigi gyakorlat szerint az egyes fogalmakat a legáltalánosabb tárgyszóra vezetik vissza, s a további fejlesztés a decimális szisztéma módján az általánostól az egyéni felé halad.

Érdekesen, példákkal illusztrálva ír Bikácsi Lászlóné a Szabó Ervin Könyvtár gyermekkönyvtáraiban folyó csoportos foglalkozásokról. 18-féle csoportos foglalkozásról számol be a tanulmány, a még kísérleti stádiumban levő módszerekről nem is szólva. Könyvtárosi és pedagógiai szempontból elemzi és bírálja a foglalkozásokat. Igen értékes útmutatásokkal szolgál az egyre színvonalasabbá váló gyermekkönyvtári munka számára.

A könyvelhelyezés, raktározás, leltározás problémáiról szól Kondorosi Sándor tanulmánya. Bár csak a Szabó Ervin Könyvtárral foglalkozik, mégis minden könyvtár számára tanulságos, hiszen végső soron a problémák mindenütt hasonlók, s a kísérletezgetés munkatöbbletét lehet megtakarítani egy-egy másutt kipróbált rendszer alkalmazásával vagy elvetésével. Még inkább általános érdeklődésre tarthat számot a tanulmány második fele, mely a leltározás és a kézikönyvek feldolgozásának és besorolásának modern módszereit ismerteti.

Tiszay Andor tanulmánya *A könyvtári kiállítások fejlődéséről* zárja a dolgozatok sorát. Néhány közlés a könyvtár ritkaságaiból (Elzevirek stb.), tudósítás a készülő könyvészeti szakszótárról és két nyelvű (orosz, francia) összefoglalás teszi teljessé az *Évkönyv*et.

Bereczky László

A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1955. Bp., 1956, (Ráday Gyűjtemény), 161. l. (Sokszorosítva).

A legfiatalabb magyar tudományos közgyűjtemény, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye — mely 1955. január 1-én létesült a nagyhírű Ráday Könyvtár és az egyházkerületi levéltár egyesüléséből — lép *Évkönyv*ével a nyilvánosság elé, hogy tudományos munkájáról beszámoljon. Az *Évkönyv* biztató kezdetet, elmélyült és módszeres tudományos munkásságot, ötletes és széleskörű témaválasztást jelez. A tanulmányok különösen kitűnnek alapos levéltári megalapozottságukkal. Egyes értekezések sajnálatos rövidsége előadás-jellegükből következik.

Benda Kálmán, (a levéltár vezetője) *Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti feljegyzései 1598—1622* c. értekezésében ismerteti a XVII. századi magyar függetlenségi harcok egy eddig ismeretlen forrását, vázolja — széleskörű egyetemes-történeti kitekintéssel — a forrás keletkezését, és közli (magyar fordításban) a feljegyzések szövegét. Segesváry Viktor a Ráday Könyvtár XVIII. századi, Ráday Pál és Gedeon alatti fejlődéséről számol be ; kitér a gyűjtés területeire, a beszerzés technikájára, az anyag tudományszakonkénti jellemzésére és a nyilvánosság kérdésére — mindmegannyi oly kérdésre, melyek (különösen magánkönyvtár esetében) elsőrendűen érdekesek. Zsindely Endre általánosságban foglalkozik Ráday Gedeon életpályájával, tudományos, kultúr- és egyházpolitikai tevékenységével. A Rádayak arcképét különleges színekkel egészítik ki Huszár Lajos *Az éremgyűjtő Ráday Gedeon* és Mályusznė Császár Edit *A Rádayak és hazai színjátszásunk* c. értekezéseikkel. A Gyűjtemény történetével és jelenlegi helyzetével foglalkozik Pap László főigazgató beszámoló jelentése az 1955-ben végzett munkáról, és Benda Kálmán, aki a történeti kutatás és a magyar levéltárügy számára rendkívül tanulságosan és alaposan ismerteti a levéltár történetét és állományát, külön kitéréssel az 1710—1867 közti időben központi kormányszervek mellett működő egyházi megbízottak iratanyagát tartalmazó ún. „ágensi levéltár"-ra. Könyvtártörténeti és bibliográfiai szempontból jelentős a *Ráday Könyvtár ősnyomtatványainak és antiqua*

könyveinek jegyzéke. Csáji Pál értekezése *(Csider Szabó Pál lelki éneke)* egyház- és irodalomtörténeti érdekességű. Németh Balázs cikke *(Munkácsi Albert. Ormánység forradalmi lelkésze 1848/49-ben)* politikai történeti szempontból jelentős: Táncsics Mihály forradalmi hatásának kérdésével foglalkozik.

Érdeklődéssel várjuk az értékes *Évkönyv* további köteteit — tartalmához méltóbb kiállításban, tehát nyomtatásban.

Tóth András

Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1955. Bp., 1956, Művelt Nép. 159, 1 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 36.)

A Széchényi Könyvtár most megjelent sajtóbibliográfiája nemes hagyományokat követ: hírlaptára időszaki sajtónk egyedüli teljesnek mondható tárháza, és vezetői Szinnyei óta sajtóbibliográfiáink összeállítói. A nagyszabású tervből, mely az 1705—1940 évek sajtóját lett volna hivatott feltárni, csak a bevezető kötet és két részlet jelenhetett meg a második világháború okozta nehézségek miatt. Ezt a vállalkozást folytatja 1952 óta újból a Széchényi Könyvtár, és három kötetben (1705—1919, 1920—1944, 1945—1954) kiadja a magyar időszaki sajtó teljes visszatekintő bibliográfiáját. Ha e három kötet megjelenik, előnyösebb helyzetben leszünk nálunknál sokkal fejlettebb sajtójú és nagyobb bibliográfiai múlttal rendelkező országoknál, amelyek ugyan egyes koroknak nagyszabású bibliográfiáival rendelkeznek, teljes időszaki sajtójukról azonban bibliográfiai áttekintésük nincsen.

Vizsgáljuk meg e nagy bibliográfiai vállalkozás elsőnek megjelent kötetét azzal a különös gonddal, amely ilyen nemzetközi viszonylatban is jelentős műnek kijár. A bibliográfia az 1945—54 évek sajtótermékeit betűrendes elrendezésben közli; a függelék az egyetlen számban megjelent sajtótermékek és az idegen nyelvű lapok jegyzékét adja, valamint szak-, név- és földrajzi mutató. A nemzetközi megállapodások szerint közli az adatokat eddigi bibliográfiáinknál is nagyobb alapossággal és bőséggel: elsősorban az alcím- és szerkesztőváltozások pontos feltüntetésével tesz jó szolgálatokat. Mintaszerű kiadvány, éppen ezért sajnálatos az a kiadói szűkkeblűség, amely több helyen is megnyilvánult. Visszatekintő bibliográfiák hosszú időkre szólnak, standard munkáknak szánják, ezért hibáztatható, hogy helyszűke miatt meg kellett csonkítani a bibliográfiát. Ez elsősorban a mutatókra vonatkozik, melyek köztudomásúlag a bibliográfiák használhatóságát nagymértékben emelik. Ez a helyhiány okozta, hogy a szakmutató csak erősen válogatott folyóiratokat tartalmazhat, és hogy az egyetlen számban megjelent sajtótermékek csak a függelékben szerepelhetnek bibliográfiai adataik nélkül. Ez az oka nyilván annak is, hogy kronológiai mutató nem készült.

Inkább a következő kiadványok érdekében szeretnénk még néhány megjegyzést tenni. A bibliográfia adatai közt nem szerepel a sajtótermék jellegének ismertetése; közlése — úgy hisszük — segítene a kutatónak. Ugyancsak a kutatást segítené elő, ha a sajtótermékek fő munkatársainak nevét is közölnék, mint tette pl. a nemrég megjelent olasz sajtóbibliográfia (Righini, B.: *I periodici fiorentini 1597—1950.* Ennek az adatnak a felvétele nemcsak a bibliográfia használhatóságát, hanem, sajnos, terjedelmét is növelné.) A bibliográfia adatainak áttekinthetőségét mozdítaná elő, ha a sajtótermék indulásának és megszűnésének időpontját kiugró szedéssel nyomtatnák.

Végezetül még egyszer rá szeretnénk mutatni arra a nagy munkára, melyre a Széchényi Könyvtár hírlaptára vállalkozott: sajtótermékek gyűjtése, feldolgozása nagy feladat, sőt nagy felelősség. E munkában a Széchényi Könyvtár hírlaptára egyelőre

egyedül áll, többi könyvtárunknak még nincsen módja hírlapjaink gyűjtésére, — éppen ezért illeti köszönet, hogy a sajtótermékek gyűjtésén, megőrzésén túl, modern, nagyigényű bibliográfiát is adott a kutatók kezébe. PAJKOSSY GYÖRGYNÉ

Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1954—1955. (Összeállította: NAGY Lajos) Bp., 1956. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 161 l. (Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 10. sz.)

Az *Állam- és Jogtudományi Bibliográfia* most megjelent kötete az 1954—1955. évek jogirodalmának terméséről ad beszámolót. Az *Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtárának* sorozatában most már 1952-től kezdődően szervezett áttekintést kapunk az ország területén bármely nyelven kiadott vagy az országon kívül megjelent, de magyar vonatkozásokat tartalmazó, az állam- és jogtudományt érintő anyagról. A gyűjtés kiterjed a jogi tárgyú nyomtatott könyvekre és folyóiratokra, a sokszorosított egyetemi jegyzetekre, a fontosabb jogszabály-gyűjteményekre, a kandidátusi értekezések téziseire és a bibliográfiai összeállításokra.

A jogi szakbibliográfia kiadását a jogtudomány elméleti munkásai és az államigazgatásban dolgozók egyaránt örömmel fogadják. Gyűjtési köre, periodicitása, szakszerű, gyakorlati csoportosítása és anyagának felbontása egyaránt indokolja önállóan való megjelentetését.

A szakbibliográfia harmadik kötetét is NAGY Lajos állította össze, igen jó rendszerezésben, érvényesítve az első két kötet bírálataiban felvetett szempontokat. A bibliográfiában való tájékozódást, annak gyakorlati használhatóságát bőséges jegyzet- és utalóanyaga, a három nyelvű tájékoztató, a rövidítések jegyzéke, az Egyetemes Tizedes Osztályozásnak megfelelő szakjelzetek alkalmazása, a névmutató és a magyar—orosz—francia nyelvű tartalomjegyzék mozdítják elő. A szakágak felosztása gyakorlati célokat szolgál. Címei tömörek, az elhatárolások logikusak és precízek, ami az átfedések elkerülését teszi lehetővé. A szerkesztés figyelembe vette az átírási, címleírási, bibliográfiai hivatkozási és folyóiratcím-rövidítési szabványok előírásait. Mindent összevetve mind a szakmai, mind pedig a bibliográfiai igényeket jól elégíti ki.

A bibliográfia két fő részre: általános és szakbibliográfiai részre oszlik. Az általános rész — természetszerűen — rövidebb, s a törvénytárakat, jogszabály-gyűjteményeket, sorozatokat, gyűjteményes munkákat és bibliográfiákat foglalja magában. A szakbibliográfiai rész tizenkét fejezetben foglalja össze az egyes jogágazatok irodalmát: az állam- és jogelméletet, az állam- és alkotmányjogot, az államigazgatási jogot, pénzügyi jogot, polgári jogot, munkajogot, mezőgazdasági jogot, családjogot, büntetőjogot, törvénykezési jogot, nemzetközi jogot és a jogtörténetet. A tizenharmadik fejezet a jogágazati felosztáson kívül az oktatás, a jogászszervezetek és a jogi dokumentáció jelentősebb irodalmával, tehát a tartalmi felosztáson túl, a gyakorlati igények kielégítése érdekében, formai, szervezeti szempontokkal is operál.

Vitatható a bibliográfia összeállítójának a joggal határos területekkel kapcsolatos rezerváltsága. Kétségtelen azonban, hogy a határterületek feldolgozásának mellőzése igen gazdaságos helykihasználást jelent. Lehetővé teszi egyúttal két év anyagának egy — az eddigieknél nem is jelentősen nagyobb — kötetben való kiadását, és emeli a munka gyakorlati használhatóságát. A kutatómunkához azonban kevesebb segítséget ad, mintha a határterületekkel is foglalkoznék. Mindamellett a munka, elsősorban a jogásztársadalom számára, szinte nélkülözhetetlen segédkönyvet jelent. (T. J.)

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős: Szöllősy Károly
A kézirat érkezett: 1956. X. 15. — Példányszám: 1000 — Terjedelem: 9 (A/5) ív + 6 old. melléklet

41110/57 Akadémiai Nyomda, Budapest, V., Gerlóczy utca 2. — Felelős vezető: Puskás Ferenc

TARTALOM

Csűry István: A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdései — Aktuelle Fragen der methodolgischen Untersuchung der Bibliotheksarbeit in Ungarn 1
Csapodi Csaba: A legrégibb magyar könyvtár belső rendje — Die innere Ordnung der frühesten Bibliothek von Ungarn 14
Rózsa György: A Birckenstein-féle metszeteskönyv — The Engravings of J. v. Nypoort in the geometry-book by Birckenstein 25

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Wessetzky Vilmos: Munkamódszerek kérdése az óegyiptomi könyvtártörténetben 47
Soltész Zoltánné: Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok..... 49
Vértesy Miklós: Horváth Gergely ismeretlen XVI. századbeli magyar könyvei 52
Herepei János: A Heltai-nyomda sorsa..... 55
Holl Béla: Egy névtelen fordító a XVII. században..... 59
Tóth András: Budai vonatkozású mű szerzőjének megállapítása 61
Trócsányi Zoltán: Még egyszer a rablókiadásról 61
Szentkúty Pál: M. Tótfalusi Kis Miklós hazai betűi 63
Nagydiósi Gézáné: Női olvasómozgalom a múlt század közepén..... 66
Molnár István: Eminescu, a könyv szenvedélyes barátja..... 67
D. Szemző Piroska: Tömörkény István és a Magyar Könyvszemlének szánt cikke 69

FIGYELŐ

Frey Tamásné: A tájékoztató szolgálat határai a tudományos nagykönyvtárakban 73
Pálvölgyi Endre: A könyvtári tájékoztató szolgálat feladatainak határai..... 82
Sasvári Dezső: Tapasztalatok a fűzés nélküli kötés alkalmazásánál az Országos Széchényi Könyvtárban 89
Dezsényi Béla: A svájci sajtóbibliográfia 91

SZEMLE

Larsen, Knud : Les services bibliographiques nationaux (Ism. *Szabó Margit)* ... 92
Dresler, Adolf : Die älteste periodische Zeitung und Zeitschrift (Ism. *Kókay György)* 94
Bibliographie der versteckten Bibliographien (Ism. *G. A.)* 95
Grada za bibliografiju jugoslavenske periodike (Ism. *Katus László)*..... 96
Három bolgár bibliográfiai kiadvány (Ism. *Markos Béla)* 97
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve IV. (Ism. *Bereczky László)*..... 100
A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1955. (Ism. *Tóth András)* 102
Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit : A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954. (Ism. *Pajkossy Györgyné)* 103
Állam- és jogtudományi bibliográfia (Ism. *T. J.)* 104

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLES DES MATIÈRES

Csűry István: Expériences et buts actuels des commissions d'enquête chargées de la révision officielle du travail dans les bibliothèques de Hongrie (Avec résumé en allemand) 1
Csapodi Csaba: La disposition intérieure de la plus ancienne bibliothèque hongroise (Avec résumé en allemand) 14
Rózsa György: Les gravures du livre de géometrie de Birckenstein (Avec résumé en anglais) 25

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Wessetzky Vilmos: Questions de méthode dans la recherche historique sur les bibliothèques de l'ancienne Egypte 47
Soltész Zoltánné: Quelques erreurs dans la description bibliographique des imprimés hongrois du XVIe siècle 49
Vértesy Miklós: Deux livres inconnus du XVIe siècle, traductions de Gergely Horváth 52
Herepei János: L'héritage de l'imprimerie transylvaine de Gáspár Heltai..... 55
Holl Béla: Un traducteur anonyme au XVIIe siècle..... 59
Tóth András: L'identification de l'auteur d'un ouvrage relatif à Bude..... 61
Trócsányi Zoltán: A nouveau sur l'édition contrefaite..... 61
Szentkuty Pál: Les caractères typographiques employés par M. Tótfalusi en Transylvanie 63
Nagydiósi Gézáné: Société de lecture pour femmes vers le milieu du siècle dernier 66
Molnár István: Eminescu, le grand bibliophile 67
D. Szemző Piroska: István Tömörkény et son article destiné a Magyar Könyvszemle 69

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

Frey Tamásné: Les tâches du service d'information dans nos grandes bibliothèques 73
Pálvölgyi Endre: Les limites du travail dans le service d'information des bibliothèques 82
Sasvári Dezső: L'application de la reliure sans brochage à la Bibliothèque Nationale Széchényi 89
Dezsényi Béla: La bibliographie de la presse suisse 91

COMTES-RENDUS CRITIQUES

Larsen, Knud: Les services bibliographiques nationaux *(Margit Szabó)* 92
Dresler, Adolf: Die älteste periodische Zeitung und Zeitschrift *(György Kókay)* ... 94
Bibliographie der versteckten Bibliographien *(G. A.)* 95
Grada za bibliografiju jugoslavenske periodike *(László Katus)* 96
Trois publications bibliographiques bulgares *(Béla Markos)* 97
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve IV. *(László Bereczky)* 100
A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1955. *(András Tóth)* 102
Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954. *(Olga Pajkossy)* 103
Állam- és jogtudományi bibliográfia *(T. J.)* 104